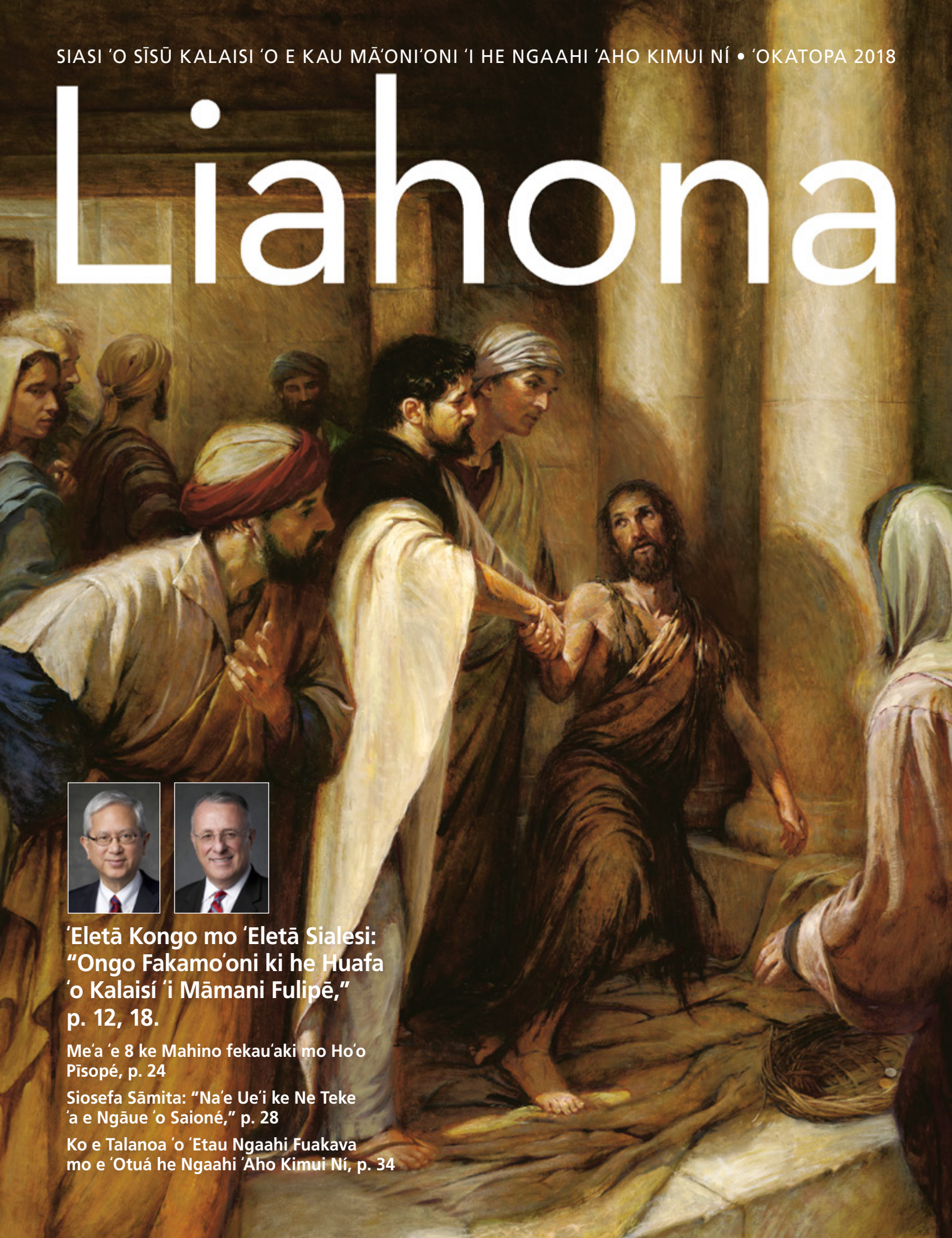

Liahona

**'Eletā Kongo mo 'Eletā Sialesi:
"Ongo Fakamo'oni ki he Huafa
'o Kalaisi 'i Māmani Fulipē,"**
p. 12, 18.

Me'a 'e 8 ke Mahino fekau'aki mo Ho'o
Pīsopé, p. 24

Siosefa Sāmita: "Na'e Ue'i ke Ne Teke
'a e Ngāue 'o Saioné," p. 28

Ko e Talanoa 'o 'Etau Ngaahi Fuakava
mo e 'Otuá he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, p. 34

“‘OKU HANGA ‘E HE ‘ILO‘I
NA‘E PALANI ‘E HE‘ETAU
MĀTU‘A FAKALANGÍ
MA‘ATAUTOLU ‘A E
FIEFIA TAUPOTU TAHĀ
MO E HAKEAKI‘Í

‘O ‘OMI KIATE KITAUTOLU HA
FAKAKAUKAU, FAKAHĀ MAI KO
E FĀNAU ‘OFEINA ‘A HA MĀTU‘A
FAKALANGI, MO FAKALAHĪ ‘ETAU
FALALA KI HE ‘EIKÍ.”

‘ELETĀ QUENTIN L. COOK

Mei he “Hono ‘Ikai Lahi e ‘Alo‘ofa ‘a e ‘Eiki,” peesi 34.

NGAAHI TALANOA
LALAHÍ

6 Ngaahi Tefito'i Mo'oni
'o e Ngāue Fakaetauhi:
Ko e Kumi Tokoni ke Tokoni'i
'a e Ni'ihī Kehé
*'Oku tau 'ilo'i fēfē 'a e taimi mo e
founga ke fakakau ai e ni'ihī kehe
'i he'etau ngāue fakaetauhi?*

'I HE TAKAFÍ
*Hangē Ko Ia 'Oku Ou Ma'u Kou Foaki Kiate
Koe, Tā 'e Walter Rane.*

12 'Eletā Gerrit W. Gong: 'Ofa ki
he 'Eikí pea Falala Kiate Ia
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

18 'Eletā Ulisses Soares: Ko ha
Tangata Tā'e-ha-kākā
Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

24 Me'a 'Oku Loto e Pīsope
Kotoa Ke 'Ilo 'e he Kāingalotu
'i Hono Uōtí
Fai 'e Michael Meyers
*'Oku ngalo 'iate kitautolu he taimi
'e ni'ihī ko e kau pīsope 'oku nau
tatau pē mo kitautolu, 'oku nau
fai honau lelei tahā ke ngāue lelei
'i honau uiui'i.*

28 Kau Mā'oni'oni: Ko e
Talanoa 'o e Siasí—Vahe 8:
Ko e Kamata'anga 'o e Siasí
'o Kalaisí
*Neongo ko e Tōhi 'a Molomoná
kuo 'osi paaki, ka 'oku tokolahī
ha kakai 'oku taki mai ki he Siasí
mo'oni. Na'e fokotu'u 'e Siosefa
'a e Siasí 'i he hili hono pulusí.*

34 Hono 'Ikai Lahi e 'Alo'ofa
'a e 'Eikí
Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook
*'E ue'i fakalaumālie 'a e kāingalotú
'i he taimi te nau lau ai fekau'aki
mo e Kāingalotu faivelenga 'i he
tohi volūme kehekehe 'o e hisitōlia
'o e Siasí.*

NGAAHI LAUKONGA
NOUNOU

4 Ngaahi Fakatātā 'o e Tuí: Mai-
kolo 'Aisake—Patikosesi, Pōlani

10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Ai:
Me'a 'Oku Faka'aonga'i Ki Ai
e Pa'anga Vahehongofulú

40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he
Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha
Mai: Ko 'Etau Hikinima Poupou
Fai 'e Palesiteni James E. Faust

48

- 44** Ko e Faka'ai'ai ki He'etau Mo'ui 'Aki e Ongongolelei
Fai 'e Mindy Selu
Ko e 'uhinga 'oku tau mo'ui angatonu ai 'oku tu'unga 'i he me'a pē 'e taha.
- 48** Ko e 'Uluaki Sitepu ki he Fakatomalá
Fai 'e Aurilas Peterson
Na'e fie ma'u ha loto-to'a lahi ke u 'alu ki he'eku pīsopé, ka na'e aonga 'aupito.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fūfuu'i he makasini ko 'enī. Kī'i Tokoni: 'Oku founga fēfē ho'o fakaulo atu ho'o māmá?

50

- 50** Ko e Ako 'i he Founga 'a e 'Eiki
Fai 'e 'Eletā David A. Bednar
Ko e taimi 'oku tau tuku ai ke hoko 'a e Laumālié ko e faiakó, 'e tupulaki 'etau malava ke akó.
- 54** Founga 'e 5 ke Ako ai mei he Konifelenisi Lahí
Vakai 'i 'a e ngaahi fakakaūkau ko 'enī ki he ma'u ha me'a lahi ange mei he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi.
- 56** Ako'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni
'Oku fakamatala'i 'e he to'u tupu ko 'enī 'a e me'a na'a nau ako mei he konifelenisi lahi.
- 58** Pousitā: Kapau Te Ke Fakafanongo
- 59** Ngaahi Mo'oni fekau'aki mo e Konifelenisi Lahí
- 60** Ngaahi Fehu'i mo e Tali
Te u lava fēfē ke fakaafe'i 'a e Laumālié ki hoku 'api 'i he taimi 'oku kē pe fakafekiki ai 'a e kaka'i.
- 62** Ngaahi Hala 'Oku Nau Teuteu'i Koe ki Ho Kaha'ú
'E lava ke fakahaa'i 'e he ngaahi a'usia mei he kakai lalahi kei talavou 'e toko fā ko 'enī 'a e founga ke ke lavame'a ai 'i he kaha'ú.

72

- 66** Ko Hono Tufaki e 'Ofa 'a e 'Otuá
Fai 'e Allie B.
Ko e taimi na'a mau hiki ai, na'a ku fakatokanga'i na'e 'ikai ke tokolahi fēfē 'a e kakai 'i homau ki'i koló. Na'a ku pehē leva ke u fai ha me'a ki ai.
- 67** Lotu he Tele'á
Fai 'e Carsen K.
Na'a ku manavasi'i na'a 'ikai ke mau toe 'ilo homau hala ki he kaá.
- 68** Fakaulo Ho'o Māmá: Ulo Ngingila 'i he Lepāpulika Seki
- 70** 'Oku Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló kia Kalaisi
Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland
- 71** Ko 'Etau Pēsí
- 72** Tuí, 'Amanaki Lelei, mo e 'Alo'ofá—Konga 3: 'Amanaki Lelei 'i Hōlani
Fai 'e Megan Armknecht
- 74** Kalapu Lau Tohi 'a Molomoná
- 75** Kau Helo 'o e Fuakava Motu'á: Na'e Loto-To'a 'a 'Ēseta
- 76** Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: Ko e Kuini ko 'Ēsetá
Fai 'e Kim Webb Reid
- 79** Peesi Valivalí: Te u Lava 'o Tokoni ki he Ní'ihī Kehé ke nau Ongoi 'Oku 'Ofa'i Kinautolu

**'OKATOPA 2018 VOLUME 42 FIKA 10
LIAHONA 14754 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Ētita: Hugo E. Martinez

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Becky Craven

Kau 'Ētivaisa: Brian K. Ashton, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Christina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni: Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barkar

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufā

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he ta'u'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki hono makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kempoutia, Pulkālia, Sepuano, Saina, Saina (fakafai'ingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falanise'e, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Itonesia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letivia, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noaue, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amaō, Silōvenia, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tāleni, Tongā, Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tuo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukekehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōitutu 'i hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakāonga'i fakatāuta'ha 'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). E lava ke tā'ofi e totonu ko 'eni 'i ha fāhinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatāputapu 'i he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fēhu'i fēkau'aki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

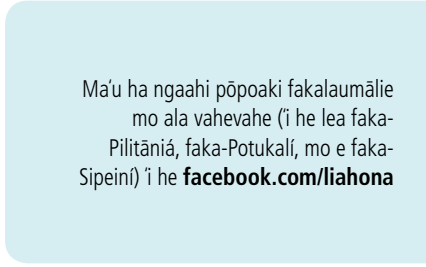
For Readers in the United States and Canada: October 2018 Vol. 42 No. 10. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Toe Lahi Ange 'i he 'Initaneti

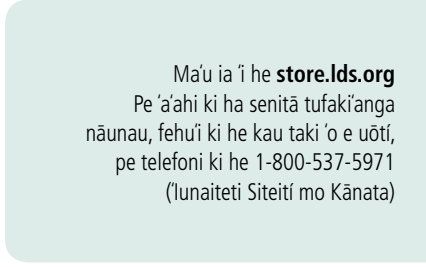
Lau e ngaahi talanoā pea fakahū mai ho'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org

Mā'u ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie mo ala vahevahe ('i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) 'i he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org

Mā'u ia 'i he store.lds.org Pe 'āahi ki ha senitā tufaki'anga nāunau, fēhu'i ki he kau taki 'o e uōiti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI'ATA MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

- Akō, 50**
- Faingata'ā, 4**
- Fakahaā, 41, 50**
- Fakamolemolē, 48, 72**
- Fakamo'oni, 56, 68, 71**
- Fakatomalā, 48**
- Fuakava Motu'ā, 75, 76**
- Hisitōlia 'o e Siasi, 28, 34**
- Kau palōfitā, 42, 71, 80**
- Kau Pīsope, 24, 48**
- Kau taki 'o e Siasi, 12, 18**

- Konifelenisi lahi, 54, 56, 58, 59**
- Laumālie Mā'oni'oni, 50, 56, 60**
- Loto-to'ā, 75, 76**
- Lotu, 4, 40, 41, 67, 68**
- Mo'ui fakafalala pē kiate kitā, 40, 62**
- Ngaahi Temipalē, 42, 71**
- Ngāue Fakaetauhi, 6, 24**
- Ngāue fakafai'ekau, 43, 66**

- Ngāue mā'u'anga mo'ui, 62**
- 'Ofā, 66, 79**
- Siosefa Sāmīta, 28, 34**
- Sipingā, 68**
- Sisū Kalaisi, 44, 70**
- Tamai Hēvanī, 34, 43**
- Tohi 'a Molomonā, 28, 74**
- Tuī, 4, 40, 42, 44**
- Uouangatahā, 24, 43, 60**
- Vahehongofulū, 10**

'Oku pehē 'e Maikolo, 'a ia 'oku fekuki mo e kofuuu tā'e'aongá, "E lava 'e he fokoutuá ke fai ha ngaahi me'a lelei lahi." Koe'uhí kuo fakatupulaki 'e hono fokoutuá 'ene fakahoungá 'i 'a e ongoongolelei, 'okú ne pehē ai, "ko ha faingata'a 'oku lelei."

LESLIE NILSSON, FAITĀA

Maikolo 'Aisake

Patikosesi, Pōlani

Náá ku 'íta 'i he kamata'angá.

"Ko e hā 'oku hoko ai kiate aú?"

Náá ku lotu. "Kuó u tauhi kiate koe, 'Eiki." Ne hili ha kīi taimi mei ai, ná'e mahino kiate au. 'Oku pehē 'e he folofolá, "Ko ia ia 'okú ne máu 'a e tui kiate au ke fakamo'ui ia pea kuo 'ikai tútutu'uni ke ne maté, 'e fakamo'ui ia" (T&F 42:48).

'Oku kei hūfia pē au 'e he kāinga-lotu 'o e Siasí, ka 'oku faká'au ke toe kovi ange 'eku móuí. 'Oku nau fakakaukau 'oku 'ikai ke ongona 'enua lotú, ka 'oku ongona ia koe'uhí he 'oku nau hoko ai ko ha kakai lelei ange pea koe'uhí he 'oku ou ongo'i 'a e 'ofa 'oku nau fai máakú.

Kapau náá ku móuí lelei, ko e hā nai ha lōloa 'o 'eku móuí 'i hoku fáahinga ta'u motu'á? Ka, 'oku kei toe lahi ha ngaahi me'a kiate au.

'Oku ou máu 'a e Siasí. 'Oku ou máu ha founga ke fetu'utaki ai mo e 'Otuá 'i he lotú, 'i he 'aukaí, pea 'i he me'a kotoa 'oku tau fakahokó. Ko e hā mo ha toe me'a 'oku ou fie máu?

'Oku ou fa'a pehē loto pē he taimi 'e níihi, "Mahalo ko e me'a ia 'oku ou puke aí—ke lava 'o mahino kiate au e me'a má'ongo'onga 'oku ou kau aí, pea mo e ngāue má'ongo'onga ko 'ení."

KUMI KE LAHI ANGE

Ako lahi ange ki he fehanga'angai mo e ngaahi faingata'a 'o e móuí 'aki e mālohi 'o e 'amanaki lelei meia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he lds.org/go/10185.

Máu ha Ngaahi 'Ata lahi ange 'o e Tuí 'i he lds.org/go/18.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

KO E KUMI TOKONI KE TOKONI'I 'A E NI'IHI KEHÉ

*'Oku founa fēfē ha'atau fakakau e ni'ihi kehé 'i he taimi
'oku tau fie ma'u tokoni ai 'i he'etau ngaue fakaetauhí?*

*Kau 'i he ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí pea
mo e fakataha alēlea 'o e 'uluaki Sāpaté.*

Ko e taimi na'e puke ai 'a Kefi 'i he mamateá (multiple sclerosis) 'o heka saliote peé, na'á ne fakatokanga 'i na'á ne fie ma'u tokoni 'i he pō kotoa pē ke hifo mei hono seá ki hono mohengá. Na'e fu'u lahi e fatongiá ni ia ki ha mēmipa pē 'e toko taha. Na'e alea'i leva 'e he kōlomu 'o e kaumātu'á si'ono tūkungá pea nau pehē ke fokotu'u ha taimi-tēpile ke tokoni'i ia he efiafi kotoa pē.¹

Ko e taimi 'oku tau 'ilo'i ai e ngaahi fie ma'u mo e ivi 'o kinautolu 'oku tau tokoni'i, te tau lava 'o 'ilo'i ai 'oku tau fie ma'u ha tokoni ke feau 'enau ngaahi fie ma'ú. Ko e ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí mo e fakataha alēlea 'o e 'uluaki Sāpaté ko ha ongo faingamālie ia ke alea'i ai e founga ke faka'aonga'i lelei ai 'a e ni'ihi kehé.

Ngaahi 'Initaviu Fakaetauhí

Ko e 'initaviu fakakuata ko 'eni 'i he vaha'a 'o e kau fefine ngāue fakaetauhí mo e kau palesitenisi 'o e Fine'ofá pe kau tangata ngāue fakaetauhí mo e kau palesitenisi 'o e kōlomu 'o e kau mātu'á, ko e *fakamatala* pē ia 'e taha 'oku tau fai

fekau'aki mo kinautolu 'oku tau ngāue fakaetauhi ki a'i. Ko e 'initaviu ko ha faingamālie fakakuata ia ke (1) fealēlea'aki fekau'aki mo e ngaahi mālohinga, fie ma'u, mo e faingata'a 'oku fekuki mo e ngaahi fāfāli mo e ni'ihi fakafo'ituitui ne vahe angé, (2) faka-papau'i e ngaahi fie ma'u 'e ala tokoni ai e kōlomú, Fine'ofá, pe ko e fakataha alēlea fakauōtí; pea (3) ke ako mei he kau takí mo fai ha fakalotolahi 'i he ngāue fakaetauhí.

'E fetu'utaki fakahangatonu 'e he palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á mo e palesiteni 'o e Fine'ofá 'a e ngaahi fie ma'u mahu'ingá ki he pīsopé pea te na ma'u ha fale'i mo ha fakahinohino meiate ia.

Te ke lava 'o ma'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí 'i he ministering.lds.org.

Ko Hono 'Ai e 'Initaviu 'o e Ngāue Fakaetauhí ke 'Uhingamālie

Na'e ako'i 'e 'Eletā Keuli E. Sitivenisoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he'ene poupuu'i e fakamatala 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'e hoko 'a e polokalama ngāue fakaetauhí

‘Oku fakataumu‘a ‘a e “Ngaahi Tefitoi Mo‘oni Fakaetauhi” ke tokoni kitautolu ke tau ako ke fetauhiaki—kae ‘oua ‘e vahevahe ko ha pōpoaki i he lolotonga ‘o e ngaahi ‘āhī. I he‘etau ‘ilo‘i e ni‘ihi kuo vahe mai ke tau tokoni, ‘e uei kitautolu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni ke tau ‘ilo‘i e pōpoaki te nau fie ma‘u, makehe mei he‘etau tokangā mo e manava‘ofā.

NA'E FAKAKAU 'E SĪSŪ HA NI'IHI KEHE

Na'e fafanga 'e Sīsū ha kakai 'e toko 5,000 'aki ha fo'i mā pa'ale 'e nima mo e kī'i mata'iika 'e ua. Lau 'a e Sione 6:5–14 ke 'ilo'i pe na'e tu'o fiha hono fakakau 'e he Fakamo'ui ha ni'ihi kehe 'i he ngāue fakaetauhi ko 'eni.

ko ha hinisi 'e vilo ai e ngāue 'a e Siasí, “E makatu'unga 'a hono fakahoko 'ene vīsoné . . . 'i he lelei 'o hono ako'i 'o e kau tangata mo e kau fafine ngāue faketauhí pea mo hono fakahoko e 'initaviu fakaetauhí.”²

Ko ha fanga ki'i tokoni 'e fā ki he kau tangata mo e kau fafine ngāue fakaetauhí:

- 'Alu ki he 'initaviú 'o kumi ha fale'i. Mateuteu ke ako.
- Mateuteu ke alea'i 'a e ngaahi fie ma'u te ke ala fie ma'u tokoni 'i hono feaú.
- Tokanga ki he ngaahi mālohinga mo e ngaahi me'a fakafo'ituitui 'oku lava ke fakahoko 'e he tokotahá, kae 'ikai ko e ngaahi fie ma'ú pē.
- Fetu'utaki ki he kau palesitenisí ki ha fale'i 'i he vaha'a 'o e ngaahi 'initaviu fakakuatá, 'o ka fie ma'u.

Fanga ki'i tokoni 'e nima ki he kau takí:

- 'Oku 'ikai fie ma'u ke lōloa 'a e 'initaviú, kae fakaitimitēpile'i ha taimi fe'unga ke mo talanoa ai 'i ha feitu'u 'e lava ai ha pōtalanoa 'oku 'uhingamālié.
- 'Ai e faingamālie ko iá ke ke ngāue fakaetauhi ai ki he tangata pe fefine ngāue fakaetauhí.
- 'Oua te ke fai ha fehu'i 'e ngali 'okú ke lau pē 'a e lahi 'o e ngaahi 'a'ahí pe vakai'i e fetu'utakí (“Na'e lava ho'o ngāue fakaetauhí?”) Fai e ngaahi fehu'i te ne faka'ai'ai 'a e tō'onga 'oku fie ma'u ke faí (“Ko e hā ha ongo na'á ke ma'u 'i ho'omo lotua e ngaahi fāmilí? Ko e hā na'e hoko 'i ho'o talangofua ki he ngaahi ue'i ko iá?”)

- Fakafanongo fakamātoato mo hiki ha fakamatala.
- Fealēlea'aki fakataha. 'Oku ma'u 'e he ngaahi hoa ngāue fakaetauhí 'a e totonu ki he fakahā fekau'aki mo kinautolu kuo vahe ke nau ngāue fakaetauhi ki aí.³

Ngaahi Fehu'i mo e Tali fekau'aki mo e Ngaahi 'Initaviu 'o e Ngāue Fakaetauhí

Ko e hā 'a e 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí?

Ko ha fealea'aki ia 'i he vaha'a 'o e kau tangata ngāue fakaetauhí mo ha mēmipa 'o e kau palesitenisí 'o e kolomu e kaumātu'á pe kau fafine ngāue fakaetauhí mo e ha mēmipa 'o e kau palesitenisí 'o e Fine'ofá 'i ha feitu'u te nau lava ai 'o fekumi mo ma'u ha tataki fakalaumālie mei he Laumālie Mā'oni'oní. Ko hono olá, 'e lava ai ke ue'i fakalaumālie 'a e kau tangata mo e kau fafine ngāue fakaetauhí ke nau tokanga'i, 'ofa'i, ako'i, pea mo fai ha fakafiemālie 'i he founga 'a e 'Eikí.

'Oku fie ma'u 'a e ngaahi 'initaviu fakakuata ko 'ení ke nau 'i ai tonu?

Ko e angamahení 'oku fakahoko ia 'i he'enu 'i ai tonu, ka 'e lava pē ke fakahoko ia he telefoní pe 'i he 'initanetí kapau 'oku 'ikai lava ha fealea'aki mata ki he mata. Ko e fakalūku-fuá, 'e fakatou kau 'a e ongo hoá 'i he 'initaviú 'o ka taau.

Ko e hā 'a e taumu'a 'o e 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí?

Ko e ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí ko ha faingamālie ia ke vakai'i ai 'e he kau tangata mo e kau fafine ngāue fakaetauhí 'a e ngaahi tu'unga lolotongá, fokotu'u ha ngaahi palani ki he kaha'ú, pea mo ma'u e tokoni 'oku fie ma'u ki he fakafo'ituitui pe ngaahi fāmilí 'oku nau ngāue fakaetauhi ki aí. Ko ha faingamālie ia ke fetalanoa'aki ai pe ko e hā 'a e tokoni 'e lava 'o foaki 'e he kōlomú mo e Fine'ofá.

'E founga fēfē ha'aku ngāue ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai fakahāhāholo pe pelepelengesí?

'E toki vahevahe pē 'e he kau tangata mo e kau fafine ngāue fakaetauhí 'a e fakamatala 'oku 'ikai fakahāhāholó ki he palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á pe Fine'ofá—pe fakahanga-tonu ki he pisopé. 'Oku 'ikai totonu ke vahevahe 'a e fakamatala 'oku 'ikai totonu ke fakahāhāholo pe pelepelengesí 'i he ngaahi fakataha alēlea he 'uluaki Sāpaté.

*Te ke lava 'o mamata 'i he ngaahi vitiō ako 'oku fakahinohino ai 'a e 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí 'i he **ministering.lds.org**.*

Ko e fealēlea'aki ki he ngaahi fie ma'u 'a e ni'hi kehé ko e uho ia 'o e ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí. Vakai foki ki he fakamatala ki he Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí, "Fale'i ki He'enu Ngaahi Fie Ma'ú," 'i he makasini 'o Sepitema 2018.

Ngaahi Fakataha Alēlea 'o e Sāpate 'Uluakí

Makehe mei he ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhí, 'oku hoko 'a e ngaahi fakataha alēlea 'o e Sāpate 'uluakí ko ha founa ia 'e taha ke fakakau ai 'a e nī'hi kehé 'i he ngāue fakaetauhí. 'E lava ke ma'u 'e kinautolu 'i he ngaahi fakataha 'a e Fine'ofá mo e kōlomu 'o e kaumātu'á ha tatakí mei he Laumālié pea mo e nī'hi kehe 'i he kulupú.

Ko e taumu'a 'o e fakataha alēlea ke:

- “Fealēlea'aki fakataha ki he ngaahi fatongia, faingamālie, mo e ngaahi faingata'a fakafeitu'ú;
- “Feako'aki mei he ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi a'usia 'a e nī'hi kehé; mo
- “Palani ha ngaahi founa ke nau ngāue'i ai e ngaahi ue'i ne nau ma'u mei he Laumālié.”⁴

Ko e ngaahi fakataha alēlea 'oku 'ikai ko e fealēlea'aki pē: 'oku taki kinautolu 'e he ngaahi fakatahá ke tau ngāue fakatautaha pe fakakulupu 'o fakatatau mo e ue'i 'a e Laumālié. 'E lava ke ongo'i 'e he kau mēmipá ha loto-holi ke fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí tupunga mei he ngaahi fakataha ko 'ení.

Fakaafe ke Ngāue

Na'e pehē 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko 'emau lotú he 'ahó ni ke mavahe atu e tangata mo e fefine taki taha—pea mo 'etau kau talavou mo e finemui matu'otu'a angé—[o] tukupā lahi ange ke fetauhi'aki 'i he 'ofa, 'o fai ia tu'unga pē 'i he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí.”⁵ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Vitiō *Mormon Messages* “Lift,” lds.org/media-library.
2. Gary E. Stevenson, 'i he “'Initaviu 'o e Ngāue Fakaetauhí” (vitiō), ministering.lds.org.
3. Vakai, Russell M. Nelson, “Ko e Ngāue Fakaetauhí,” *Liahona*, Mē 2018, 100.
4. *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'ae Lakanga Taula'eiki Faka-Melekiseteiki mo e Fine'ofá*, 'i he *Liahona*, Nōv. 2017, 140; 'oku toe ma'u foki 'i he comefollowme.lds.org.
5. Jeffrey R. Holland, “Ke Ne 'Iate Kinautolu mo Fakamālohia 'a Kinautolu,” *Liahona*, Mē 2018, 103.

ME'A 'OKU FAKA'AONGA'I KI AI E PA'ANGA VAHEHONGOFULÚ

Ko e hā 'oku hoko ki he pa'anga 'okú ke totongi ko e vahehongofulú?

'Okú ke ma'u ha pa'anga.

'Okú ke totongi ha peseti 'e 10 hó'o pa'anga hū mai ko e vahehongofulu (vakai, T&F 119).

'Okú ke 'ave hó'o vahehongofulú ki ha mēmipa 'o e kau pīsopeliki pe kau palesitenisī fakakoló pe 'oatu ia 'i he 'initaneti 'i he [donations.lds.org](https://www.donations.lds.org).

'I he hetikuota 'o e Siasí, ko e Kau Palesitenisī 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Pīsopeliki Pulé ko e Fakataha Alēlea ia ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú (vakai, T&F 120). 'Oku nau fakahoko 'a e ngaahi fili fakatatau mo e ue'i fakalaumālié ki he founga 'e faka'aonga'i ai 'a e pa'anga toputapu ko 'eni, 'i he ngaahi founga 'oku fakahinohino 'e he 'Eikí.

'E LAVA KE NGĀUE 'AKI 'A E VAHEHONGOFULÚ KI HE:

Langa mo monomono 'o e ngaahi tempalé, falelotú, pea mo e 'ū fale kehe 'o e Siasí

Fakalele 'o e ngaahi polokalama ako 'a e Siasí

Paaki 'o e tohi folofolá mo ha 'ū nāunau kehe

Fakahoko 'o e fakatotolo ki he hisitōlia fakafāmilí

Foaki 'o e uelofeá mo e ngaahi ngāue tokoni 'ofa fakaetangata

Fakahoko 'o e ngāue fakafaifekau

Fakahoko 'o e ngaahi 'ekitiviti faka-Siasí ki he feohi 'a e kāingalotu 'o e uōti pe koló

AKO LAHI ANGE

- 'Eletā David A. Bednar, "Ko e Ngaahi Matapā 'o e Langí," konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013
- Malakai 3:7-18
- "Vaehongofulú," *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i* (2004), 205-07

Fai 'e 'Eletā
D. Todd
Christofferson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

'ELETĀ GERRIT W. GONG:

'Ofa ki he 'Eikí pea Falala Kiate Ia

I he hoko 'a Kēleti W. Kongo ko ha tamasi'i ako toki mali fo'ou kuo 'osi mei he University of Oxford 'i 'Ingilaní, na'á ne ako mei he'ene a'usia fakatāutahá, ko e taimi 'oku tau 'ofa ai ki he 'Eikí mo falala kiate Iá, te Ne tokoni'i kitautolu, tataki kitautolu, mo fakamālohia kitautolu.

Na'e hoko 'a Kēleti ko ha tokotaha ako ma'u sikolasipi (Rhodes) na'á ne feinga'i ke fakakakato ha ongo mata'itohi 'univēsiti mā'olunga 'e ua, ko e taha ai ko ha mata'itohi toketā. 'I he taimi tatau, na'á ne hoko ai ko e taha 'o e kau pīsopeiliki 'o e Uooti 'Ōkesifōtí. Na'á ne manatu'i mo hono uaifi ko Sūsaná 'a e fale'i na'e 'oange 'e 'Eletā Tēvita B. Haiti (1906–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he taimi na'á ne fakahoko ai 'ena malí 'i he Temipale Salt Lake. 'Oku pehē 'e 'Eletā Kongo, "Na'á ne talamai ke ma feinga ke 'i ai ma'u pē hama fatongia. Na'á ma 'ilo kapau te ma falala ki he 'Otua pea fai homa lelei tahá, te Ne tokoni'i kimaua."

Na'e pehē 'e Kēleti mo Sūšana, na'á na ma'u ha "tokoni fakalangi mo ha 'alo'ofa ongongofua." Lolo-tonga e hokohoko atu 'a Kēleti 'i he pīsopeiliki, na'á ne fakakakato 'a e ngaahi fie ma'u fakaako kotoa ki hono mata'itohi toketaá, kae toe pē 'ene pepa fekumi fakatotoló. Na'á ne kole kia 'Ālani Uesitā, ko e pīsope 'o e Uooti 'Ōkesifōtí ha tāpuaki lakanga fakataula'eikí. Na'e ma'u 'e Kēleti 'a e tala'ofa ko ení 'i he'ene tāpuaki: "Hokohoko atu ho'o fai 'a ia kotoa te ke ala lavá, pea 'e tāpuekina koe 'e he 'Eikí."

Na'e kole tokoni ha ongo mēmipa 'e ua 'i he uōtí ko ha ongo sekelitali ngāue fakalao taukei ke tokoni ki hono taipē'i 'ene pepa fakaangaangá, pea na'e lava ai 'e Kēleti 'o fakakakato 'ene pepa fekumi fakatotoló 'i ha ngaahi māhina

si'i. 'Io, na'á ne fakakakato fakatou'osi hono mata'itohi M.A mo e toketaá 'i ha ta'u pē 'e tolu. 'I he'ene 'osi mei he akó na'á ne toe tali foki mo ha lakanga ko ha faiako fekumi 'i he 'univēsiti. Na'e hoko 'ene a'usia 'i 'Ōkesifōtí ke ne fakamālohia ai 'ene falala ki he 'Eikí, 'a e falala kuó ne paotoloaki mai 'o a'u ki he 'aho ní, pea 'e hokohoko atu 'ene tāpuekina 'a Kēleti W. Kongo lolotonga 'ene fai fatongia 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

Ngaahi Fo'i Maá mo e Mata'i Iká

'Oku pehē 'e 'Eletā Kongo, "'Oku anga'ofa mo 'alo'ofa 'a e 'Eikí pea 'okú Ne finangalo ke tāpuekina kitautolu. Kapau te tau fai hotau lelei tahá, te Ne tuku ke tau lava 'o fakahoko ha me'a lahi ange 'i he me'a na'a tau mei malavá. 'Oku hangē ia ko e liuliunga 'a e ngaahi fo'i maá mo e mata'i iká. 'Oku ha'ao 'e he 'Eikí 'a e me'a 'oku tau ma'ú

Na’á ne pehē, “I he’e-tau ‘unu’unu ke ofi ange ki he ‘Eikí, ‘oku tau ‘unu ai ke toe vāofi ange mo e ni’ihi kehé. ‘I ‘Ōkesifooti, na’á ku mata’ikoloa ‘aki mo Sūsana ‘ema ngaahi a’usia he uōtí ‘o hangē pē ko ‘ema ngaahi a’usia fakaakō. Ko e tokolahi ‘o homa ngaahi kaungā-me’a fafale he ‘aho ní ko e kakai mei he Uooti ‘Ōkesifōtí.”

Ko e taha hona ngaahi kaungāme’a ko iá ko Timi mo Kefilini Uiti, ‘okú na manatu’i ‘enau ‘alu mo e fāmili Kongó ki he tempalé. Na’e pehē ‘e Sisitā Uiti, “Oku ou manatu’i lelei hono to’o ‘e Misa Kongo hono uasí koe’uhí ke ‘oua na’a fakahoha’asi pe pule’i ia ‘e he taimí lolotonga ‘ene fakalaulauloto ki he ngaahi me’a ‘o e ta’engatá. Na’e hoko ‘a e ki’i ngāue si’isi’i ko iá ke ne tokoni’i au ke u toe tōnunga ange ‘i he’eku

peá Ne fakalahi ia ke ope atu ‘i he me’a na’a tau mei malava ‘o fakahoko pē ‘iate kitautolú.”

Na’á ne pehē, “Ko e tefito’i mo’oni ‘o e ngaahi fo’i maá mo e mata’i iká ‘oku toe tonu pē ki he akó. Na’a mo e taimi ‘oku ‘ikai ke lava ai e akó, ko e me’a ‘oku laú ‘a e laumālie ‘o e akó, koe’uhí ‘oku ta’engata ‘a e akó. Te tau lava kotoa ‘o fekumi ki he māmá mo e mo’oni, ‘o tatau ai pē ko e hā hotau tūkungá. ‘I he’etau fakahoko iá, ‘e tokoni mai e ‘Eikí kiate kitautolu ke tau ma’u ia.”

Ha’isia ki he Fuakavá

Na’e ako ‘e ‘Eletā Kongo lolotonga ‘ene ‘i ‘Ōkesifōtí ha tefito’i mo’oni ‘e taha ‘o e ongo-ongolelé, na’á ne ui ko e “ha’isia ki he fuakavá.”

‘Oku fakahaa’i ‘e ‘Eletā Kongo ‘a e konga lahi ‘o ‘ene fiefiá ki he’ene ongo mātú’á, ‘a Siini mo Uolotá, pea ki hono uaifi ko Sūsana. Na’á ne pehē, “Na’e pito e ‘api ‘o ‘ene ongomātú’á “‘i he ‘apasia mamalu ki he ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘i He’ene fānau kotoa.” ‘I he taimi na’e fuofua fetaulaki ai ‘a ‘Eletā Kongo mo hono uaifi, na’á ne ongo’i hangē na’á na maheni fuolua mo Sūsana.

moihū ‘i he tempalé.”

Na’e fa’a fetaulaki ‘a e ongo Kongó mo hona ngaahi kaungāme’a ‘okú na ‘iló koe’uhí ko e ongoongolelé. Na’e pehē ‘e ‘Eletā Kongo, “E fa’a talamai ‘e he kakai, ‘Na’á mau ngāue mo koe he taimi na’á ke ‘i he fakataha alēlea ma’o-lungá aí, pea ko e me’a tatau pē kiate kimaua.” ‘Oku ou houngá’ia ko ha palesiteni siteiki mo ha fakataha alēlea fakauooti na’á ne tokoni’i au ‘i he’eku hoko ko ha pīsope kei talavou. ‘Oku tau mo’ua kotoa ki he mātú’á, fāmili ‘i he fonó, kaungā’api, kau palesiteni fakamisiona, ngaahi tuofāfine, mo e kau taki lakanga fakataula’eiki ‘oku nau anga’ofa mai kiate kitautolu, tataki kitautolu, mo fakalotolahi’i kitautolu ke tau ha’u kia Kalaisi.”

Tukufakaholo Fakafāmilī

‘Oku foki e hisitōlia fakafāmilī ‘o ‘Eletā Kongō ‘aki ha to‘utangata ‘e 34 ki he ‘Uluaki Talākoni Kongō, ‘a ia na’e fā‘ele‘i ‘i he 837 AD. Na’e hikifonua mai ‘a e kui ua ‘a ‘Eletā Kongō mei Siaina ki ‘Amelika. Na’e kau ‘a ‘ene fine-‘eikī ko Siini ki he Siasī; ‘i he‘ene kei finemuī ‘i Hauai‘i, USA, peā ne hū ki he ‘Univēsiti Brigham Young ‘i Polovo, ‘Utā, USA, ‘a ia na‘ā ne nofo ai mo e fāmilī ‘o Kēleti Tī Songī, ko e fuofua puleako ‘o e Kolisi Tufunga ‘Ātī. Na‘ā ne pehē, “Na’e tokoni‘i au ‘e he fāmilī Tī Songī ke mahino kiate au ‘a e fāmilī ‘o e ongoongolelei.”

Na’e hoko atu ‘a Siini hili ‘ene ako ‘i BYU ki he ‘Univēsiti Stanford ‘i Palo Ato, Kalefōnia, ‘Amelika, ‘a ia na‘ā ne fetaulaki ai mo Uolotā A. Kongo. Na’e pehē ‘e Siini, “Na’e ‘osi hoko ‘a Uolotā ia ko ha tokotaha Kalisitiane na’e ‘osi mahino ki ai ‘a e ‘uhinga ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki māi.” Na‘ā ne kau ki he Siasī, pea hili ha ta‘u ‘e taha mei ai na‘ā na mali leva ‘i he Temipale Salt Lake. Na‘ā na hoko fakatou-‘osi ko ha ongo faiako fakapalofesinale peā na faiako ‘i ha ta‘u ‘e 70 tupu fakakātoa.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Kongo, “Na’e hoko foki ‘a Teti ko ha pēteliake pea koe‘uhī na’e foaki ‘a e ngaahi tāpuaki fakapēteliakē ‘i homau ‘apī, na’e fonu homau ‘apī ‘i he ongo ‘apasiasia mamalu ki he ‘ofa ‘a e ‘Otua ki he taha kotoa ‘o ‘Ene fānaū.”

‘I he ‘aho 23 ‘o Tisema, 1953, na’e fā‘ele‘i ai e fuofua tama ‘i he fānaū ‘e toko tolu ‘a Siini mo Uolotā ‘i Letiuti Siti, Kalefōnia. Na’e pehē ‘e Siini, “Ko hono hingoa Kēletī, ko ha hingoa faka-Hōlani (Dutch), ke fakamanatua ‘aki ‘a Kēleti Tī Songi. Ko hono hingoa lotō ko Uolotā, ke fakamanatua ‘aki ‘ene tamaī. Pea ko hono fakaiakū ‘oku faka-Siaina, ‘a ia ‘okú ne fakamanatua hono tukufakaholō.”

Na’e pehē ‘e Siini ko ha tokotaha tokanga ‘a Kēleti ki hono tehinā mo hono ki‘i tuofefinē, ‘a Palaieni mo Makeleta. Na‘ā ne [Siini] pehē, “Okú ne [Kēletī] sai‘ia ke tokoni kiate kināua, ‘o a‘u ki he fanga ki‘i me‘a ikiikī hangē ko hono ha‘i hona suū.” Na‘ā ne manatu‘i ‘ene foki mai ki ‘api mei he lotú he ‘aho ‘e taha ‘o fanongo atu ki he pehē ‘e Kēleti mo Palaieni na’e ta‘e-oli e lea he sākalamēnitī. Na‘ā ne pehē, “Na‘ā ku pole‘i kināua: ‘Pe‘i mo ‘ai leva ‘e kimoua ha lea ‘oku mālie angé.’ Na‘ā na tali ‘a e polé

Mei to‘ohemá: Ko Māsēli mo Kōtoni B. Hingikeli ‘i he‘ena fe‘iloaki mo Kēleti mo Sūsana ‘i he‘ena katoanga malí. ‘I he taimi na’e hoko ai ‘a ‘Eletā Kongo ko ha faifekau ‘i Taiuani, na‘ā ne ako‘i ha fāmilī pea hili ha ngaahi ta‘u lahi mei ai, na‘ā ne hoko ko ha Taki Mā‘olunga ‘o ne fe‘iloaki ai mo ha mokopuna tangata ‘o e taha ‘o e ngaahi ‘ōfefine ‘i he fāmilī. ‘I Vietinami, na’e tā valivali ai ‘e ‘Eletā mo Sisitā Kongo ha fakatātā he holisí ko ha founga ke ne ‘omi ai ha fiefia ki he fānau ne nau fehanga hangai mo e ngaahi faingata‘á. Ko e fakatahataha ‘a e fāmilī Kongō mo kinautolu ne nau tokoni ki hono tā valivali e fakatātā ‘i he holisí ‘i Vietinami.

pea kamata leva ke na toe tokanga ange ki he ngaahi leá kotoa.”

‘I he kei talavou ‘a Kēletī, na‘ā ne manako ke ‘alu ‘o ‘eva mo kaka mo‘unga mo e kau talavou kehe ‘i hono uōtī. ‘Oku manatu‘i ‘e hano kaungāme‘a mamae ko Uali Salapeka ‘enau kemi ‘e taha. “Na‘a mau ‘i ai mo Kēleti mo hono tehinā, Palaieni mo ha kaungāme‘a ‘e taha ne te‘eki kau ki he Siasī. Na’e fai atu pē, pea kamata ke mau hiva ha ngaahi himi. Na’e fasi mai ‘a Kēleti, hiva tēnoa ‘a Palaieni, peā u laulalo atu au. ‘Oku ou tui na‘a mau hiva ha ngaahi himi ‘e 10 pe 20, ko ‘emau fiefia pē ke hiva. Ko ha a‘usia lelei ia. Na’e fiefia ‘aupito ai homau kaungāme‘a te‘eki Siasī.”

‘Oku manatu‘i foki ‘e Misa Salapeka ‘a hono kole ‘e Kēleti ki he kau fakakaekae ‘i he‘e-nau kei ‘i he ako mā‘olungá, ke nau takī‘i ha fakakaekae melino ki he‘enau timi veimaū. Na‘ā ne pehē, “Na‘ā ne fakalotoa kinautolu ‘oku lelei ‘a e poupou ‘i he loto tau‘atāinā ki

he taha kotoa, pea ne nau tali angi ki ai!”

‘I he hili e ako mā‘olungá, na’e hū leva ‘a ‘Eletā Kongo ki he Brigham Young University. Na‘ā ne ngāue fakafaifekau ‘i he Misiona Taiwan Taipei mei he 1973 ki he 1975, peā ne foki leva ki BYU, ‘o ne ma‘u ai hono mata‘itohi B.A. ‘i he 1977 ‘i he ngaahi ako Faka-‘Ēsiá mo e ako faka‘univēsiti.

Faikaume‘á mo e Malí

‘I he hili ‘ene ngāue fakafaifekau, na’e pole ‘a ‘Eletā Kongo ke fakahoko ha ngaahi faea-saiti ‘i he efiafi Sāpaté ‘i he Senitā Ako‘anga

Fakafaifekau 'i Polovó. Na'e tokoni 'a e faeasaiti ke fakataukei'i 'a e kau faifekau na'e ui ki Taiuaní ki hono kakaí, tukufakaholó, mo e anga fakafonua. Na'e kau he kau faifekau ko ia 'a Sisitā Sūsana Linisī mei Teilasivila, 'Iutā, ko e 'ōfefine 'o Lisiate P. mo Meleane B. Linisī. Na'e hoko 'a Misa Linisī ko ha mēmipa 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú. 'Oku pehē 'e 'Eletā Kongo, "Ne u ongo'i hangē kuó u maheni fuoloa mo Sūsana."

Hili ha ta'u 'e ua mei ai, ko e 'osi ia ha ngaahi māhina 'o e foki mai 'a Sūsana ki BYU mei he'ene ngāue fakafaifekau, na'e 'i Polovo ai 'a Kēleti mo hono fāmili. Na'e faiako 'ene tamaí 'i he 'univēsiti, pea kuo 'osi palani 'e Kēleti ha'ane 'a'ahi uike 'e ua ki ai. Na'e fakalōloa 'ene 'a'ahi ke uike fā, koe'uhí na'á ne faikaume'a mo Sūsana he 'aho kotoa pē. Pea na'e 'alu leva 'a Kēleti 'o ako ngāue 'i Hauai'i kimu'a pea ne foki ki 'Ōkesifōtí.

'Oku manatu 'a 'Eletā Kongo, "Na'á ma fe'ofa'aki mei ha ongo hemisifia kehekehe 'e ua. Na'á ku feinga ako 'i 'Ingilani lolotonga 'eku feinga ke u 'ilo 'a e me'a kotoa pē te u ala 'iló fekau'aki mo [Sūsana] mei he tuliki 'o e 'Ōseni 'Atalanitiki."

Na'e pehē 'e Sisitā Kongo, "Na'á ma fakama'u 'i he telefoni. Na'á ne toe foki mai ki 'api 'i he 'Aho 'o e Fakafeta'i (Thanksgiving), pea na'á ma mali 'i he fuofua 'aho na'e ava ai e temipalé 'i he ta'u fo'ou." Hili ha uike 'e ua mei ai, na'á na puna ki 'Ingilani ke kamata fakataha ai 'ena mo'ui.

'Oku pehē 'e 'Eletā Kongo, "I he taimi 'oku nofo-mali ai 'a e kakaí, 'oku hoko ai 'a e fāmili 'e uá 'o taha. Pea ko e me'a tofu pē ia na'e hoko kiате au. Ne u ongo'i ko e kongau 'o e fāmili Linisī, 'o hangē pē ko 'eku hoko ko e kongau 'o e fāmili Kongó."

Ko ha Ngāue Ma'anga Mo'ui Fisifisimu'a

Hili ha'ane ngāue ko e faiako 'i ha taimi nounou 'i 'Ōkesifōtí, na'e hiki mai leva 'a Kēleti 'o ngāue 'i he ngāue 'a e pule'angá 'i Uasingatoni D.C., USA. 'I he 1984, na'á ne hoko ai ko ha taha 'o e kau ngāue 'i hono toe fili mai 'o Leikeni mo Pusi, 'a ia na'á ne 'ōfisi fakataha ai mo Maiki Lēviti, na'e hoko kimui ai ko e kōvana 'o 'Iutaá. Na'e pehē 'e Misa Lēviti, "Na'e ngāue tokanga 'a Kēleti mo mohu fakakaukau, ka na'e makehe ia mei he toengá ko e ope atu 'ene anga'ofá."

'I he 1985 na'e hoko ai 'a Kēleti ko e tokoni makehe ki he Tokoni Sekelitali 'a e Potungāue 'a e Pule'angá. 'I he 1987 na'á ne hoko ai ko ha tokoni makehe ki he 'amipasioa 'a 'Amelika 'i Peisingi, Siainá. Pea 'i he 1989 ki he 2001, na'á ne fakahoko fatongia ai 'i ha ngaahi lakanga kehekehe 'i he Senitā ki he Ngaahi Ako Fakaefounga mo Fakatu'apule'anga 'i Uasingatoni, D.C. Na'á ne toe foki leva ki he mala'e 'o e akó 'i he taimi na'á ne tali ai ke hoko ko e tokoni ki he palesiteni ki he founga palani 'i BYU. Na'á ne fakahoko fatongia 'i he lakanga ko ia 'i ha ta'u 'e hiva.

Na'e hoko mai pē 'i hono tafa'aki 'a Keuli Senikini, ko e tokoni ki he palesiteni 'o e 'univēsiti ki he fetu'utaki 'i BYU. 'Okú ne manatu 'i 'a e malava 'a Kēleti Kongo ke fakalotolahí 'i 'a kinautolu ne feohi mo ia. Na'á ne pehē, "Kapau na'e 'ikai ke ke ma'u 'a e lotofalala te ke lava 'o fai ha ngāue faingata'a, na'á ne ma'u 'a e lotofalala ko ia kiате koe. Na'á ne fai 'a e me'a kotoa pē 'i hono mālohí ke akonekina koe,

‘oatu ha ‘amanaki lelei kiate koe, pea tuku ke ke laka atu ki mu‘a ‘o fakamo‘oni‘i koe.”

‘Oku fakamatala‘i ‘e he fakamaau Lahi ko ia ko Tōmasi B. Kilifí, ‘a ia na‘á ne ‘ilo‘i ‘a ‘Eletā Kongo ‘i Uasingatoni mo BYU foki, ‘a ‘ene fengāue‘aki mo iá ‘o pehē: “I he ‘osi ha fepōtalanoa‘aki, te ke fakatokanga‘i ko koe ‘e nofotaha ki ai ‘ene tokangá. Ko ha tokotaha fakafanongo mo‘oni. Pea ‘okú ne ‘eke ha ngaahi fehu‘i fakatupu fakakaukau.”

‘Oku pehē ‘e Sēsolo O. Samuelasoni, ko e Fitungofulu Mā‘olunga mālōlō mo e palesiteni mālōlō ‘o BYU, ko ‘Eletā Kongó, “oku anga fakalongolongo ka ‘oku longomo‘ui ma‘u pē ‘ene fakaukau.”

Mo‘ui Fakafāmilí

Na‘e hoko ‘a Kēleti mo Sūsana ko e ongo mātu‘a ki ha ngaahi foha ‘e toko fā—ko ‘Ēpalahame, Samuela, Kulisitofā, mo Mātiu—‘a ia ne nau tupu hake ‘i ha ngaahi ‘ātakai kehekehe.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Kongo, “I he‘emaui ‘i Peisingí, na‘e ma‘u ‘e he‘ema fānaú ‘a e tāpuaki ‘enau hoko pē ko honau ngaahi kaungāme‘á.

Na‘e toe pehē ‘e Sisitā Kongo, “I he tafa‘aki ‘e tahá, na‘a nau ma‘u e faingamālie ke mamata ai ki ha toe ‘ata kehe ange ‘o e māmaní.” “I he tafa‘aki ‘e tahá, na‘á ne tokoni‘i kinautolu ke mau toe uoungataha ange ko ha fāmilí.” ‘Oku kei talamai pē ‘e he‘ema fānaú ko e me‘a lelei taha na‘á ma fakahoko ‘i he‘ema hoko ko e mātu‘á ko ‘ema ‘oange kiate kinautolu ha ngaahi tokouá.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Kongo, “Ko e taimi pē ‘oku mau faka‘aonga‘i ai ‘emaui ‘ū maile fefolau‘aki vakapuná, ‘okú ma tuku ki he tokotaha takitaha ke ne fili ha feitu‘u ke mau folau ki ai. Na‘a mau kamata ‘i Uasingatoni D.C., ‘a ia ne mau nofo aí, pea mau ‘alu leva ki ‘Ingilani, ko e Sieki Lepapulika, Kalisi, Toake, ‘Initia, Siaina, mo Siapani.”

Na‘e pehē ‘e Sūsana, “Na‘e ‘i ai ha‘amaui lao tukupau ‘e taha ‘i he folau ko iá. Ko e fē pē ha feitu‘u te mau folau ki ai, te mau kai ‘i he me‘akai tu‘ufonua ‘a e kakai ko iá.” I he faka‘osi‘osi ‘enau folau ‘i Siapaní, na‘e talaange ai ‘e ‘Eletā

Kongo ki hono ngaahi fohá te ne ‘ave kinautolu ki ha falekai pulu “ONGOONGOA FAKAMĀMANI LAHI” Na‘e kai ai ‘e he ngaahi foha ‘e toko fā mo e ongo mātu‘a fiekaia ko ‘ení ha fo‘i hemipeeka ‘e 17 ‘i he Mekitānoló!

Na‘e pehē ‘e ‘Ēpalahame, “Na‘e tōkaki ai ‘e Mami mo Teti ha tu‘unga mā‘olunga ‘o e ako mei he‘ete a‘usiá. ‘Oku fakakaukau lahi ‘a Teti ki he founga ‘oku tokonia ai e kakai ‘e he‘enau ngaahi a‘usiá, ‘o kau ai e anga fakafonuá kakato.” ‘Oku fakatokanga‘i foki ‘e ‘Ēpalahame ‘oku “tokanga ‘aupito [‘ene tamaí ki he‘ene leá koe‘uhí kuo pau ke ne ‘uhinga‘i kakato mo tui kakato ki he me‘a ‘okú ne lea ‘akí.”

‘Oku manatu‘i ‘e Samu ia “neongo e femo‘umo‘uekina ‘ene Tetí ‘i he Potungāue ‘a e Pule‘angá, na‘á ne lama taimi ‘i he po‘ulí ke tokoni‘i mo teuteu‘i ia ki he‘ene fe‘auihí fika ‘i he kalasi tolú ne u fie kau ki ai, ‘a ia na‘e ui ko e ‘Pole Fika 24.’ Na‘á ne talamai kapau te u ikuna, te mau paati ‘ai-sikilimi ai mo ha ngaahi fakaneifua kehekehe ‘e 24.” Na‘e a‘u ‘a Samu ki he fe‘auihí faka‘osi fakafonuá ka na‘e ‘ikai te ne ikuna. Ka neongo ia na‘e kei kai ‘aisikimi fakaneifua kehekehe pē e fāmilí Kongó ia. Ka na‘e ‘ikai faingofua ke ma‘u ‘a e ngaahi fakaneifua kehekehe ‘e 24—ko e taha ai ko e pulu fakamōmoa.

Na‘e vahevahe ‘e Kulisitofā mo Mātiu ‘a e hulu fau ‘enau “hounga‘ia ‘i he falala, ‘ofa, mo e mateaki kuo vahevahe ‘e he‘enau ongo mātu‘á.” Ko ha ‘ofa ia kuo fevahevahe‘aki ‘e ‘Eletā mo Sisitā Kongo ‘iate kinaua kae pehē foki ki hona foha takitaha pea mo e fāmilí mama‘o atú.

Na'e pehē 'e Sūsana, "Oku hoko 'a Kēleti ko ha foha mo ha ta'okete mateaki, kae pehē foki ko ha tamai tōnunga." 'Oku mahu'inga fau 'a e ngaahi fatongia ko iá kiate ia. 'Okú ne tokoni ke mahino kiate kimautilo ko e ngaahi vā fetu'u-taki fakafāmilí 'oku mahu'inga tahá."

A'usia Fakasiasi

Neongo 'ene femo'uekina 'i he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí mo e fāmilí, na'e hokohoko vēkeveke atu e ngāue 'a 'Eletā Kongo 'i he Siasí, 'o fua e ngaahi uiui'i 'o hangē ko ha alea'anga mā'olunga, kulupulita 'i he taula'eiki lahí, palesiteni Lautohi faka-Sāpate 'i he siteikí, faiako semineli, pīsope, palesiteni fakamisiona fakasiteiki, palesiteni fakasiteiki, mo ha Fitungofulu Faka'ēlia.

Ko e hā pē ha uiui'i kuo ui ki ai, pea 'i he'ene mo'ui fakafāmilí foki, 'okú ne fakahaa'i ta'etūkua

Mei to'ohemá: 'I Taileni, ko e fe'iloaki 'a 'Eletā Kongo mo 'Eiki Falanisisi Sēvia Katinali Kiliengiseki Kovitāvanisi, ko e 'Ālekipikopō 'o e Siasí Katoliká 'i Pengikokí. 'Oku fiefia 'a 'Eletā Kongo 'i he'ene 'eve'eva fakataautaha mo hono ngaahi fohá 'o hangē ko 'ene folau ko 'eni ki Kānata mo hono foha ko Samú. Ko hono vahevahe 'e 'Eletā Kongo 'ene ngaahi fakaukau fekau'aki mo e Mā 'o e Mo'uí mo e kau faiako semineli mo 'inisititiutí 'i he 2017. Ko e fe'iloaki 'a Sisitā Kongo mo ha 'api 'o e taha e kāingalotu 'i Kemipōtiá.

ha ngaahi 'ulungaanga tu'uma'u. Na'e pehē 'e Sisitā Kongo, "Okú ne vakai ki he tokotaha kotoa ko ha foha pe 'ofefine 'o e Tamai Hēvani. Kae mahulu hake he me'a kotoa pē, ko 'ene 'ofa ki he 'Eikí. 'Okú ne holi mo'oni 'aki e kotoa hono lotó ke langa hake e pule'anga ['o e 'Eikí] mo tāpuekina e fānau 'a e Tamai Hēvani."

Pea 'okú ne 'ofeina hono uaiifí. Na'e pehē 'e ['Eletā Kongo], "Ko e hā pē ha me'a kuo kole mai ke u fai, 'oku tu'u 'a Sūsana 'i hoku tafa'akí. 'Okú ne fiamālie ki he taha kotoa pea feohi ngofua mo e ni'ihí kehé. Kuó ne lotofiamālie ma'u pē ke 'alu ki ha ngaahi feitu'u fo'ou pea 'ahí'ahí ha ngaahi me'a fo'ou, 'a ia 'oku ou hounga'ia ai."

Fakahoko Fatongia mo e Kau Fitungofulú

'I he 'aho 3 'o 'Epeleli, 2010, na'e hikinima'i ai 'a 'Eletā Kēleti W. Kongo ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga. Na'e vahe'i ia ke ne kau 'i he Kau Palesitenisí 'o e 'Ēlia 'Ēsiá, 'o 'ulu'i 'ōfisi 'i Hongo Kongo. Na'á ne hoko kimui ai ko e Palesiteni 'o e 'Ēlia 'Ēsiá. 'I he 'aho 6 'o 'Okatopa, 2015, na'e hikinima'i ai 'a 'Eletā Kongo ki he Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú, 'a ia na'e toe hoko atu ai 'ene a'usia fakavaha'a-pule'angá, 'o kau ai e ngaahi toe vakai'i faka'ēliá 'i he ngaahi tapa kehekehe 'o e māmaní 'o hangē ko 'Aflika, pea mo 'Amelika Lotoloto.

Na'á ne pehē, "Te ke fe'iloaki mo kamata ke 'ofeina e Kāingalotu 'o e Siasí 'i he kotoa 'o e ngaahi feitu'u ko ení. Te ke ongo'i tāpuekina ke fanongoa hono vahevahe atu 'e he kakai 'enau tuí, ko'e'uhí ko e hoko 'enau a'usia e ngāue 'a e 'Otuá kuo fai 'i he'enau mo'uí ko e kongia ia 'o e mahino 'oku nau ma'u ki he 'Otuá mo e founga 'okú Ne 'ofa'i ai kaitautolu takitahá."

Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, "I he taimi 'oku mau fekau'i ai 'a 'Eletā Kongo ki ha fa'ahinga me'a, 'oku ongo'i 'e he taha kotoa 'oku kau ki ai kuo nau ma'u ha kaungā-me'a. 'Okú ne ma'u ha fu'u 'ilo lahi faufaua, ka 'okú ne loto fakatōkilalo. 'Okú ne fakafelāve'i mo e kakai kotoa 'i he tu'unga kotoa pea 'okú ne mateuteu ma'u pē mo mohu fakamatala."

Ko hono Uiu'i ko ha 'Aposetoló

'I he taimi na'e fakahoko ai 'e Palesiteni Nalesoni 'a e ui kia 'Eletā Kongo ke ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'e "puke atu ['e he palōfitá] hoku ongo nimá, kae tangutu hoku uaiifí 'ofa'anga ko Sūsana 'i hoku tafa'akí, 'o ne fakahoko mai e ui toputapú ni mei he 'Eikí, na'e ofo ai hoku lotó" ("Kuo Toe Tu'u he 'Ahó ni 'a e 'Eiki ko Kalaisí," *Liahona*, Mē 2018, 97). 'I he loto fakatōkilalo, kae taupaua 'e he'ene 'ofa mo e falala ki he 'Eikí, na'e tali 'e 'Eletā Kongo 'a e uí. Na'e hikinima'i ia 'i he 'aho 31 'o Mā'asi, 2018. Kuo teuteu'i lelei ia 'e he 'Eikí, pea te ne fai fatongia leva he taimi ni ko ha "fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa" (T&F 107:23). ■

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

'ELETĀ ULISSES SOARES:

Ko ha Tangata Tāe-ha-kākā

I he kamata'anga 'o e ngāue fakafaifekau 'a Sisū Kalaisi, 'I He'ene fili 'Ene kau 'Aposetolo, na'á Ne mamata kia Nātaniela 'okú ne ha'u kiate ia. Na'á ne 'ilo'i vave 'a e lelei 'a Nātaniela 'o Ne folofola, "Vakai ko e 'Isileli mo'oní 'oku 'ikai ha kākā!"¹

Na'e 'afio'i 'e Sisū ko Nātaniela ko ha tangata loto ma'a, faitotonu 'i he'ene ngaahi fakakaukau, pea 'ikai ha mālua-loi pe kākā. Na'e 'ofeina 'e he 'Eiki 'a e 'ulungaanga lelei ko eni 'o e mo'ui angatonu mā'oní'oní, pea na'á Ne ui 'a Nātaniela ke hoko ko ha 'Aposetolo.²

'Oku hangē 'a 'Ūlise Soalesi ko Nātaniela 'o e kuonga mu'á, pea kuo toe ui foki mo ia 'e he Fakamo'uí.

"Ko e Tā Sīpinga 'a 'Eku Ongō Mātu'á"

Ko 'Ūlise Soalesi ko e s'isi'i taha ia 'i ha kau tautehina 'e toko fā, 'a ia na'e fā'ele'i 'i Sao Paulo, Palāsila, 'i he 'aho 2 'o 'Okatopa, 1958. Na'á ne ha'u mei ha kamata'anga fakatōkilalo, ka ko 'ene ongo mātu'á 'a 'Apelisito mo Meseitisi Kāleso Soalesi, ko ha kakai ne faka'apa'apa'i, mo ngāue mālohi 'a ia ne na fanongo mo'oni ki he kau faifekau. Na'á na kau ki he Siasí 'i he 1965 he taimi ne ta'u ono ai 'a 'Ūlisé.

'Oku pehē 'e 'Ōsaiasi Kepaleli, 'a ia na'á ne hoko ko e palesiteni siteiki 'i he taimi ne kei talavou ai 'a 'Ūlisé, "Na'e te'eki ke u sio tu'o taha kuo tō 'a Misa 'Apelisito 'i ha fakataha. Na'e toe fu'u angatonu foki mo Meseitisi. 'Oku molomolomuiva 'e 'a 'Ūlise 'i he mo'ui māteaki 'ene ongo mātu'á."

'Oku tupulaki e loto lelei fakaenatula 'a 'Ūlisé 'i he'ene ako e ngaahi founga 'a e 'Eiki. 'Oku pehē 'e 'Eletā Soalesi, "Na'á ku tupu hake 'i he Siasí 'o muimui 'i he tā sīpinga 'a 'eku ongo mātu'á." 'I he'ene muimui he tā sīpinga ko iá,

na'e faka'au ke tupulaki 'o mālohi ange 'ene fakamo'oní neongo e 'ahi'ahí.

Na'á ne pehē, "Ko au tokotaha pē na'e kau ki he Siasí 'i he'eku 'apiakó, pea ne feinga ma'u pē 'a e tamaiki tangata kehé ke nau tohoaki'i mo teke'i au ki he ngaahi me'a 'oku halá. "Na'á ku ako ke u malu'i au mei he ngaahi faingata'a ko ení, ka ne u falala ma'u pē ki he 'Eiki 'aki e kotoa hoku lotó ke tokoní au ke u ikuna'i ia. Na'á ku ako 'i he'eku kei talavou kapau te u fakahoko 'eku tafa'akí, 'e fai 'e he 'Eiki 'Ene [tafa'akí]. Ka kuo pau ke ke piki ma'u ki Hono to'u-kupú pea ki He'ene ongoongolei."

'I he taimi na'e ta'u 15 ai 'a 'Ūlisé, na'e kole ange 'e he pīsope kiate ia ke ne ako'i ha kalasi Lautohi Faka-Sāpate 'a e talavou. Na'á ne ako'i ha lēsoni 'e taha ne nofotaha ki

na'e 'amanaki mo kole maí, 'e tãpuekina lahi ia 'e he 'Eikí. Na'e hoko mai ha lãsoni pehẽ 'i he taimi na'á ne teuteu ai ki he ngãue fakafaifekaú. Lolotonga e 'initaviu mo 'Ūlisé, na'e fakamamafa 'i ange 'e he pispopé 'a hono mahu'inga 'o e talangofua ki he ngaahi fekaú mo e mo'ui tãú. Na'á ne toe fakamamafa 'i foki mo e teuteu fakapa'angá.

'I he 'ahó ni, 'oku tokoni 'a e faifekau kotoa pẽ mei Palãsila ki he'enu fakamolé ngãue fakafaifekaú, pea tokoni e ngaahi fãfãli tokolahi ki he kotoa 'o e ngaahi fakamolé. 'I he fakaofi atu ki he ta'u ngãue fakafaifekau 'a 'Ūlisé, na'á ne fakapapau 'i kuo pau ke ne ma'u 'a e pa'anga kotoa 'oku fie ma'u ki he'ene ngãue fakafaifekaú. 'I he'ene faka'ao-nga 'i lelei e fu'u taukei founa ngãue totonu

hono ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongolelé. Kuo ako 'e 'Ūlise 'a e Tohi 'a Molomoná, peá ne ongo'i ma'u pẽ 'oku mo'oni 'a e Siasí, mo tui ki he Fakamo'ui ko Sísũ Kalaisí.

'I he'ene teuteu 'i 'ene lãsoní, na'á ne fie fakamo'oni 'i mãlohi ki he'ene kalasí 'a hono mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku manatu 'a 'Eletã Soãlesi, "Na'á ku ako mo fa'a lotu." "Hili 'eku tũ'ulutui hifó, na'e ongo mai ki hoku lotó ha ongo mãtu'aki mãlie mo'oni, ko ha kihí 'i le'o na'á ne fakapapau 'i mai kiate au 'oku ou 'i he hala totonú." Ne pehẽ fau hono mãlohí 'o 'ikai ha taimi 'e faifai angé pea lava ke u pehẽ ai na'e 'ikai ke u 'ilo'i."

'I he matu'otu'a ange 'a 'Ūlisé, na'á ne 'ilo kapau te ne fakahoko 'o lahi ange 'i he me'a

Na'e "tupu hake ['a 'Ūlise Soãlesil] 'i he Siasí 'o muimui 'i he tã sipinga" 'a 'ene ongo-mãtu'á, 'Apelisito mo Meseitisi Soãlesi (to'o-hema). 'I he falala 'a 'Ūlise ki he 'Eikí neongo e ngaahi 'ahi'ahí, na'á ne ako ai 'i he'ene kei tamasií ke piki ma'u ki he Fakamo'ui mo 'Ene ongoongolelé.

kuó ne ako mei he'ene ngãue 'i he ki'i pisinisi si'isi 'i 'a 'ene tamaí mo fakanaunau ia 'aki 'ene malava ke taípe vavé, na'e ma'u 'e 'Ūlise ha ngãue he taimi 'ahó ko hono tokoni 'i ha kautaha ke teuteu 'enu lisi faivahé.

Hili 'ene lava 'i ha sivi teuteu faingata'a, na'e kamata ke ne ako ki he tauhi tohi 'i ha 'apiako mã'olunga fakatekinikale 'i he efiáfí. Na'á ne seivi ha pa'anga 'i he mãhina kotoa pẽ ki he'ene ngãue fakafaifekaú, hili 'ene totongi 'ene vahehongofulú. Hili ha ta'u 'e taha, na'á ne hiki leva ki he va'a tauhi tohi 'enu kautahá.

Na'e pehẽ 'e 'Eletã Soãlesi, "Ko e founa ia na'á ku seivi ai e pa'anga ke totongi 'eku ngãue fakafaifekaú. "Pea 'i he mãhina kotoa pẽ lolotonga e ta'u 'e tolu kimu'a peá u mavahé, na'á

ku kumi ha me'a na'á ku fie ma'u—ha sote, ha ongo talausese, ha hoa sitōkeni, ha hēkesi, ha kato vala.” Na'á ne fie ma'u foki, mo ma'u ha 'ofa mo ha pou pou lahi mei he'ene mātu'á mo e kau taki fakalotofonuá.

Na'e uiu'i 'a 'Ūlise ki he Misiona Rio de Janeiro Brazil. Na'á ne ngāue 'i he kongā 'ulu-aki 'ene ngāue fakafaifekau'ia Palesiteni Helio da Loka Kāmako, 'a ia na'á ne hoko kimui ai ko e fuofua Taki Mā'olunga kuo ui mei Palāsilá. Na'e kamata 'a e ngāue fakafaifekau 'a 'Ūlisé 'i he kongā kimu'a 'o e 1978. Na'e fakatapui 'a e fuofua tempale 'i 'Amelika Latiná 'i he kongā kimui 'o e ta'u ko iá 'i Sao Paulo 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985).

'I Sānuāli, 1980, na'e heka ai 'a 'Ūlise mo hono hoá, 'a ia na'e te'eki ke ma'u mo hono 'enitaumení, 'i ha pasi 'i Lio te Sēnilo 'i ha houa 'e valu ki he Tempale São Paulo Brazil. Na'e fetaulaki ai 'a 'Ūlise mo 'ene ongo mātu'á mo hono ngāahi ta'oketē, pea na'e silá 'i ai 'a e fāmili Soālesí ki taimi mo 'itāniti. He 'ikai ke toe ngalo 'ia 'Ūlise 'a e houa 'e nima ko ia ne nau fakataha ai 'i he Tempale São Paulo. 'I he faka'osinga 'o e 'aho ko iá, na'á ne foki ai mo hono hoá ki he ngāue fakafaifekau.

Ko hono Fakamu'omu'a 'o e 'Otuá

Na'e ikuna 'i fiefia 'e 'Ūlise 'a e ngāue fakafaifekau, 'a ia na'á ne toe fakamālohia lahi ange ai 'ene fakamo'oní. 'I he taimi na'á ne foki mai ai ki 'apí, na'á ne ma'u ha ngāue pea kamata 'ene ako tauhi tohí mo e 'ekonōmiká 'i ha 'univēsiti fakalotofonua.

Kuo lava nai ha māhina 'e fitu 'ene foki ki 'apí, na'á ne fetaulaki ai mo "Sisitā Mōkato" 'i ha hulohula fakatahataha 'a e ngāahi siteikí. Na'e hoko 'a 'Ūlise ko 'ene taki fakasouní 'i ha taimi 'e taha, pea na'á na pōlave ai he efiāfi ko iá mo fevahevahe'aki e ngāahi talanoa mei he ngāue fakafaifekau. 'I he hili ha uike 'e tolu mei ai, na'á na kamata ke faikaume'a.

Na'e ta'u valu 'a Lōsana Fenanitesi Mōkato 'i he taimi na'e fuofua 'ave ai ia 'e hono ta'okete ko Makeletá ki he lotú. Na'e fai atu pē pea ma'u 'e he ongo fiefanongo kei finemui ko ení ha ngofua mei he'ena tamaí ke na papitaiso, ka

'Oku vikia 'e 'Eletā Soālesí hono uaifi, 'a Lōsana 'aki e "ngāahi me'a lelei kotoa 'i he'eku mo'uf." Na'e mali 'a e ongo mātu'á 'i he 1982 (taupotu ki to'omata'ú), 'i ha ta'u 'e ua hili ha'ana fetaulaki ta'e'amanekina talu 'ena 'osi mei he ngāue fakafaifekau 'i he Misiona Rio de Janeiro Brazil.

Ko 'Eletā Soālesí mo Lōsana 'i he 2000 ('i 'olungá); mo hono fāmili ('i lalo he to'omata'ú); pea 'i he'ene hoko ko e faifekau taimi kakatō 'i he 1979 ('i 'olunga he to'omata'ú) mo ha mēmipa fo'ou ko 'Eliesa Uakona te Sousa Sanitosi mo hono fakama'ú (ko hono uaifi ia he taimi ní), Lēsina. 'Oku lolotonga hoko 'a Misa Sanitosi ko e palesiteni ia 'o e Siteiki Vila Vēleha Palāsilá, 'i he siteiti 'o 'Esiipilito Sanitoó. Ko Kimi Piketi, ko e hoa faifekau 'o 'Eletā Soālesí, 'oku hā mei honau tu'á.

na'e pau ke na tatali kae 'oua kuó na ta'u 17. Na'e ma'u lotu 'a Lōsana 'i ha ta'u 'e hiva kimu'a peá ne ma'u e ngofua ke ne papitaisó.

Na'e nofo 'a 'Ūlise 'i Sao Paulo tokelau, pea nofo 'a Lōsana mo 'ene ongo mātu'á 'i he tafa'aki faka-Tonga 'o e koló. 'Oku fakafuofua ki he houa 'e ua ki he tolu 'ene heka pasi pe lēlue mai 'i he fu'u kolo lahi ko ení. Me'amālie pē na'e nofo ofi 'a Makeleta mo hono malí ko Kolōtio ki he 'api 'ene ongo mātu'á.

'Oku manatu 'a 'Eletā Kolōtio R. M. Kositā, ko e Fitungofulu Taki Mā'olunga, ki hono matāpule ko eni he kaha'ú 'o pehē, "I he taimi na'e ha'u ai 'a 'Ūlise 'i he faka'osinga 'o e uiké ke na 'ā'ā mo Lōsaná, na'e faingata'a kiāte ia ke ne foki ki 'api

kuo fuoloa e po'ulí. Ko ia, na'á ne fakaafe'i ai mo Makeleta 'a 'Ūlise ke ne mālōlō 'i hona 'apí hili 'ena 'ā'ā. Na'e pehē 'e 'Eletā Kositā, "Ne ma pusiaki 'i 'a 'Ūlise 'i ha ki'i vaha'a taimi."

Na'e pehē 'e Sisitā Kositā, "Na'á ne mohe 'i he sea 'i homa lotofalé. Ne ma toki mali pē ko ia ai ne 'ikai ke ma ma'u ha ngāahi kafu talifaki. Ka na'á ne kafu 'aki pē ha puipui motu'a ne ma ma'u. Na'á ne fiefia pē 'i he lava ke ne toe sio kia Lōsana 'i he 'aho hono hokó. Na'á ne angalelei ki hoku tehiná, pea na'e sa'ia 'aupito 'eku ongo mātu'á 'iate ia."

Na'e mali 'a 'Ūlise mo Lōsana 'i he Tempale São Paulo Brazil 'i he 'aho 30 'o 'Okatopa 1982.

Kapau te ke vahevahe ha ki'i miniti si'i mo 'Eletā mo Sisitā Soālesí, 'e faingofua 'aupito ho'o ongo 'i 'ena 'ofá, fiefiá mo 'ena fefaka'apa'apa'akí. Kia 'Eletā Soālesí, kuo "hoko 'a [Lōsana] ko ha fa'ifa'itaki'anga kiāte au pea mo hoku fāmili, 'o e

lelei, 'ofá, mo e lí'oa kakato ki he 'Eikí."³ Kia Sisitā Soālesi, ko 'Ūlise ko "ha me'a'ofa mei hēvani."

Na'e toe pehē 'e Sisitā Soālesi: "Kuó ne fua lelei ma'u pē hono ngaahi fatongiá angatonu, kuó ne tokanga'i lelei ma'u pē homau ki'i fāmilí, peá ne tauhi lelei ma'u pē au. Kuó ne fai ma'u pē hono lelei tahá 'i hono ngaahi fatongia 'i he Siasí. 'Okú ne 'alu peá 'okú ne fai ia. 'Okú ne fakamu'omu'a ma'u pē 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'i he'ene mo'uí. 'Okú ne toutou to'oa ma'u pē hoku lotó koe'uhí 'oku ou 'ilo kapau 'okú ne fakamu'omu'a 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, te ne fakamu'omu'a foki mo au."

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Soālesi fekau'aki mo hono uaifí 'o pehē: "Ko ha to'a mo'oni 'a [Sisitā Soālesi] mo ha sīpinga ki homau fāmilí. 'Okú ne angalelei, anga'ofa, pea fa'a kātaki

ki he taha kotoa. 'Okú ne fakatahataha'i homau fāmilí, pea 'okú ne fakasio 'a e me'a 'oku lelei 'i he taha kotoa pē. Kuo lahi fau 'ene tokoni ki he ngaahi me'a kuo hoko 'i he'eku mo'uí. 'I hono uiui'i au ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'á ku fakahua ange kiate ia, 'Ko e fo'ui eni 'o'ou, koe'uhí ko ho'o fakatupulaki 'a e mālohi 'o e ongoongolelei 'i he'eku mo'uí?"

Ko ha Loto Fonu he 'Ofa

'Oku manatu'i 'e Kasitavo, ko e foha lahi taha 'a e ongomātu'a Soālesi ha pō 'e taha he'ene kei tamasi'i, na'á ne talangata'a ai ki he'ene ongomātu'á peá ne hola ai ke 'alu 'o mamata 'i ha katoanga fakata'u 'i honau kaungā'api 'i Sao Pauló ne 'iloa ko Festa Junina.

Na'á ne pehē, "Na'á ku 'i he uhouhonga 'o ha fu'u kakai tokolahi 'o ma'u ai 'eku fiefiá kae 'oua kuo uingaki'i mai ai au 'e he tokotaha fakaongo leá ke u ha'u ki mu'a. Ko e taimi ia na'á ku sio ai ki he'eku tetí."

Ne 'ikai ke ne tafulu'i 'a Kasitavo, ka na'e fā'ofua 'a 'Ūlise 'o ne kuku ia he kuó na fu'u lotu hoha'a 'aupito kiate ia.

'Oku manatu'i 'e Kasitavo, "Na'a mau talanoa lahi 'aupito ki he'eku pulí, ka na'e faka'apa'apa'i pē au 'e he'eku ongomātu'á. Na'á ku ongo'i malu, pea na'á ku 'ilo na'á na 'ofa mo'oni 'iate au."

Na'e tōnunga 'a 'Ūlise ki hono fāmilí. Neongo 'ene ngāue mo e taimi-tēpile folau femo'uekiná 'i ha ngaahi ta'u lahi, na'á ne tuku ha taimi ke langa ai hono vā fetu'utaki mo 'ene fānaú.

'I he taimi na'e hikinima'i ai 'a 'Eletā Soālesi ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 31 'o Mā'asi, 2018 mahalo na'e 'ikai ha taha 'e 'ohovale lahi ange 'ia Kasitavo mo hono ongo tuofāfiné, Letisia Kalavelo mo Natália Soālesi 'Avila. Na'a nau pehē, kapau 'oku hanga 'e he 'ofá, ngāue mālohí, feongo'i'akí, mo e lotu fakatōkilaló 'o fakafe'unga'i ha taha ki he lakanga 'aposetoló, 'oku lava ke mahino kiate kinautolu 'a e 'uhinga na'e ui ai 'e he 'Eikí 'enau tamaí.

'Oku pehē 'e Letisia, "I he taimi na'e ui ai 'e Sisū 'Ene kau 'Aposetoló, na'e 'ikai ke Ne fili 'a e kau Fālesi mohu'iló, ka na'á Ne fili ha kau toutai. 'Oku hangē pē ko 'eku tamaí mo 'eku fa'eé." 'Okú na falala kakato ki he 'Eikí, pea 'okú Ne ngāue 'aki kinua ke fakakakato 'Ene ngaahi ngāué koe'uhí 'okú Ne 'afio'i 'oku 'ikai ke na siokita, pea vēkeveke ke ngāue mālohi, mo lotu fakatōkilalo fe'unga ke tali ha fakatonutonu."

Na'e pehē 'e Natália, 'E tokoni'i ia 'e he "loto 'ofa" 'enau tamaí 'i he'ene laka atu ki mu'a ko e taha 'o e kau fakamo'oni makehe 'a e Fakamo'uí. Na'á ne pehē, "'Okú Ne ma'u 'a e

loto ko iá. 'Okú ne ongo'i 'a e tãkiekina fakalangí, pea 'oku ne 'ofa 'i he taha kotoa mo loto ke fai 'a e me'a 'oku totonú."

"E Iku Lelei 'a e Me'a Kotoa"

'I he taimi na'e hoko ai 'a 'Eletā Soãlesi ko e palesiteni 'o e Misiona Portugal Porto mei he 2000 ki he 2003, na'á ne 'iloa 'i hono ngãue 'aki e kongá lea faka-Potukali ko e "Tudo vai dar certo"—'e iku lelei 'a e me'a kotoa.

Na'e pehē 'e Tai Pēneti, ko e taha 'o 'ene kau faifekau, "Na'á ne ako'i ia kiate kimautolu. Na'á ne mo'ui 'aki 'a e tui mo e 'amanaki melie kapau te mau fai 'a e me'a 'oku finangalo e 'Eiki ke mau fakahokó, 'e iku lelei e me'a kotoa."

Na'e pehē 'e Lisiate Sila, ko ha toe tokotaha 'o 'ene kau faifekau, na'á ne akonekina foki 'ene kau faifekau ke 'oua te nau ngãue 'aki e ongo lea ko e faingata'a pe ta'emalava, "Ne mau fakakaukau ki he ngaahi me'a kotoa pē ko ha 'ngaahi pole' ia. Na'e tokoni 'a e fale'i ko iá ke ne fakafuo 'eku mo'uí 'i he taimi 'oku ou vakai ai ki he ngaahi me'a kotoa ko ha 'ngaahi pole' ke ikuna'i kae 'ikai ko ha [me'a 'oku] 'faingata'a' pe 'ta'emalava'.

Ko e fa'ahinga tui mo e 'amanaki melie ko iá 'oku 'ikai ha'u ia mei ha mo'ui faingofua. 'Oku mea'i lelei 'e 'Eletā mo Sisitā Soãlesi e lotomamahi 'o e fononga ta'e'iai, 'a e ongoongosia 'i he ngãue mo e ako 'i ha ngaahi 'aho lahí, 'a e ngaahi faingata'a 'o e fokoutua fakaesinó, pea mo e lotomamahi 'i he tama toó, pekia 'i manavá, mo e mole 'a e fanga tokouá mo e mātu'á.

Ka 'i he halafononga 'o e mo'uí, kuo fakama'u 'ena tui ki he ngaahi lea 'o e potu folofola manako 'a 'Eletā Soãlesi: "Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e tatakí nima koe 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá, pea foaki kiate koe 'a e tali ki ho'o ngaahi lotú."⁴

'Oku pehē 'e 'Eletā Soãlesi, "Ko e ngaahi faingata'a ko ha kongá ia 'o 'etau fakalalakaká. Ka 'i he taimi 'oku tau kãtaki'i ai 'etau ngaahi faingata'a'ia, 'i he taimi 'oku tau ako ai ke 'ūkuma e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí, 'i he taimi 'oku tau fai tōnunga aí, 'oku fakahihiki'i kitautolu 'e he 'Eiki peá Ne tãpuekina kitautolu 'aki 'a e ngaahi tãpuaki kuó Ne 'osi talá'ofa mai."

Pea 'i he taimi 'oku tau pikima'u ai ki he va'a ukameá, 'okú ne tãnaki mai, 'e 'ikai ke tuku 'e he 'Eiki ke tau tuenoa.

'Oku fakamo'oni 'a 'Eletā Soãlesi 'o pehē, "Ko e tu'u ma'u ko ia 'i he pikitai ki he ngaahi fekau, ki he ongoongolelei, ki he ngaahi folofolá, pea ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, te ne tokoni'i kitautolu ke tau ikuna'i 'a e ngaahi pole 'o e mo'uí. 'I he taimi 'oku tau tū'ulutui hifo ai ke lotú, te Ne 'iate kitautolu pea te Ne tatakí kitautolu. Te ne ue'i fakalaumãlie mai 'a e feitu'u ke tau ō ki aí mo e me'a ke faí. 'I he taimi 'oku tau talangofua mo loto fakatōkilalo aí, 'oku tali mai 'e he 'Eiki 'etau lotú."

Ākongá Tōnunga

Ko 'Ūlise Soãlesi ko ha tangata ia 'o e feinga mo e teuteu. Na'e teuteu'i ia 'e he'ene akó, 'o kau ai ha mata'itohi M.A 'i hono leva'i e pisinisí, ke ne ngãue ai ko ha tokotaha tauhi tohi mo ha 'ãtita 'i ha ngaahi kautaha lahi fakalotofonua 'i Palãsila. Na'e teuteu'i ia 'e he a'usia ko iá ke ne ngãue 'i he potungãue pa'anga 'a e Siasí, 'a ia na'e iku 'o ne teuteu'i ai ia 'i hono ta'u 31 ke ne hoko ko e taha 'o e kau talēkita ta'u si'i taha 'o e ngaahi ngãue fakatu'asino 'a e Siasí. Na'e tokoni lahi 'a e teuteu ko iá kiate ia ke ne hoko ko ha palesiteni fakamisiona pea 'i hono uiui'i ke hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga 'i he 'aho 2 'o 'Epeleli, 2005.

Kimu'a pea ui ki he kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú 'i he 'aho 6 'o Sãnuáli, 2013, 'a ia na'e hoko ai 'a 'Eletā Soãlesi ko ha tokoni pea ne hoko leva ko e Palesiteni 'i he kau Palesitenisí 'o e 'Ēlia Palãsilá peá ne hoko ko ha tokoni 'i he 'Ēlia 'Aflika Tonga-Hahaké. Na'á ne hoko ai ko e tokoni kia 'Eletā Teili G. Lenilani, peá ne toki hoko leva ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga.

'Oku manatu'i lelei 'e 'Eletā Lenilani 'a ia 'okú ne hoko he taimí ni ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e taimi na'á na ngāue fakataha aí.

'Oku pehē 'e 'Eletā Lenilani, "Ko 'Eletā Soālesi ko ha ākonga ngāue fiefia, mo'ui mātēaki, mo tōnunga 'a Sisū Kalaisi. 'Oku 'ikai te u 'ilo ha toe taha 'e ongo'i vēkeveke ange 'o hangē ko iá 'i hano fai ha fekau 'a e 'Eikí. Kapau 'e kole ki ai ke ne fai ha me'a, 'okú ne fai 'aki hono iví kotoa."

Na'á ne pehē na'e vave 'aupito e "fe'ofa'aki" 'a 'Eletā Soālesi mo e Kāingalotu 'i 'Afiliká. Ko e taha hono fuofua fatongia 'i he 'ēliá ko hono tokanga'i ha konifelenisi fakasiteiki 'i Kanaga, Lepapulika Fakatemokālatai 'o Kongokoó. Na'e

'Oku pehē 'e 'Eletā Kolōtio R. M. Kositā, ne tatau ai pē pe ko e kāingalotu 'i Peluú (to'ohemá), Kana ('i laló), pe ngaahi fonua kehe na'á ne ngāue mo tokanga'i, na'e "'ofeina lahi 'e ['Eletā Soālesi] e kakai."

pehē 'e 'Eletā Lenilani, "I he taimi na'á ne foki mai aí, na'e fiu ta'ota'ofi 'ene talanoa ki he ngaahi lelei mo e mo'ui mātēaki 'a e kakai na'á ne fetaulaki mo iá."

'Oku ui 'e 'Eletā Uiteni Keleitoni, 'a ia na'á na ngāue fakataha mo 'Eletā Soālesi 'i ha ta'u 'e nima mo e kongā 'i he Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú, ko ha tokotaha tanumaki felotoi. "'Okú ne fakafanongo mo fuatautau 'ene ngaahi fakakaukau. 'Okú ne tokanga ki he founa 'okú ne tataki ai e ngaahi fakatahā kae lava ke feongoongoi hotau ngaahi le'ó, kae 'ikai ko ha tau'aki solo tokotaha."

'Oku loto fakatōkilalo 'a 'Eletā Soālesi fekau'aki mo 'ene malava ke lea 'i he lea

Neongo 'ene ngāue mo e taimi-tēpile folau femo'uekiná 'i ha ngaahi ta'u lahi, na'e fakamu'omú'a ma'u pē 'e 'Eletā Soālesi hono uai'fi, fānau mo e makapuná ('i lalo he to'ohemá) 'i he'ene mo'uí. Na'á ne toe tuku taimi foki ma'a hono uai'fi ke ne hoko ai ko ha tokotaha feime'atokoni (taupotu ki to'ohemá).

faka-Potukalí, faka-Pilitāniá, faka-Sipēnisí, mo faka-Falaniseé. Ka ko e me'afoaki ko iá, 'a ia 'oku fie ma'u ki ai ha tokanga lahi, ko ha tāpuaki ki he Siasí 'i he lau 'a 'Eletā Keleitoni. 'Oku malava 'a 'Eletā Soālesi ke lea ki ha falukunga kakai tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i he'eneau lea 'anautolú.

'Oku pehē 'e 'Eletā Kolōtio Kositā, ka ko hono matāpulé, "na'e talu pē hoko 'a 'Ūlise ia ko ha taki mei he'ene kei tamasi'i. 'Okú ne fu'u 'atamai poto 'aupito mo lavame'a, pea 'okú ne ongo'i 'a e fatongia ko ia ke fai ma'u pē hono lelei tahá. 'Okú ne 'ofa vave he taha kotoa pē 'oku feohi mo iá. 'Okú ne ma'u e loto 'o ha ākonga mo'oni 'a e Fakamo'uí, pea 'okú ne ma'u 'a e fakamo'oni pau ko Sisū 'a e Kalaisi. 'Oku ou 'ofa 'iate ia pea 'oku ou hounga'ia ke u pou'ou'i ia ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eikí."

Pea 'oku toe pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā, 'i he'ene lea ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ko 'Eletā Soālesi ko ha ākonga lotoma'a, ta'e-ha-kākā, mo anga totonu ia 'a e Fakamo'uí. Kuo fakalotoa pea 'e fakalotoa 'e he maama 'i hono fofongá, ko 'ene malimali lelei, mo hono anga faka'e'i'eikí, ha ni'ihī fakafo'ituitui mo ha ngaahi fāмили ta'efa'alaua, ke nau ma'u ha holi lahi ange ke muimui ki he Fakamo'uí mo mo'ui 'aki 'a e ngaahi akonaki 'o 'Ene ongoongolele'i."

Na'e folofola 'a e 'Eikí 'i hotau kuongá kia 'Etuete Patilisi, "Pea 'oku fai 'eni koe'uhí he 'oku ma'a hono lotó 'i hoku 'aó, he 'okú ne tatau mo Nātaniela 'o e kuonga mu'á, 'a ia 'oku 'ikai ke 'iate ia ha kākā."⁵ Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Hailame Sāmita 'o pehē, "Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'ofa 'iate ia koe'uhi ko e angatonu 'o hono lotó pea koe'uhí 'okú ne 'ofa 'i he me'a 'oku totonu 'i hoku 'aó."⁶

Ko e folofola tatau pē na'e mei fai 'e he 'Eikí kia 'Ūlise Soālesi. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 1:47
2. Vakai, James E. Talmage, *Jesus the Christ* (1916), 217–18, 222.
3. "'Oku Lea 'a e Kau Palófitá 'i he Mālohi 'o e Laumālie Mā'oní'oní," *Liahona*, Mē 2018, 98.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:10.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 41:11.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:15.

Me'a 'Oku Loto e
Pisope Kotoa

Ke 'Ilo 'e he Kāingalotu
'i Hono Uōtí

*Ko ha fō'i mo'oni 'eni 'e valu
na'á ku ako 'i he lolotonga
'eku hoko ko ha pīsopé.*

Fai 'e Michael Meyers

Na'á ku ma'u e faingamālie faka'ofō'ofa ke u hoko ko ha pīsope. Na'á ku ako 'i he lolotonga 'o e ngaahi ta'u ko iá ha ngaahi me'a lahi ange 'i he me'a te u lava ke fakalaú. Ka na'á ku ako ha fō'i mo'oni 'e valu 'oku ou tui 'oku fakaemāmani lahi. Neongo 'oku 'ikai kakato kotoa 'a e lisi ko 'ení, ka ko 'eku feinga 'eni ke vahevahe 'a e me'a 'oku faka'anaua e pīsope kotoa ke 'ilo 'e he kāingalotu 'o hono uōtí.

1. 'Oku 'ofa mo'oni 'a e pīsopé 'i he mēmipa kotoa 'o hono uōtí.

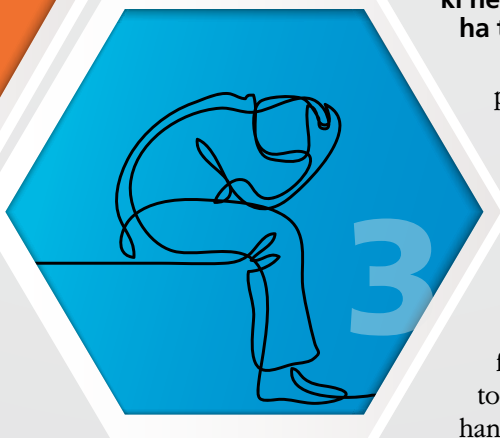
'Oku fehokotaki e 'ofa 'a e pīsopé ki hono uōtí mo e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi kiate kitautolu takitahá. Ko e taimi 'oku vakai atu ai 'a e pīsopé ki he kāingalotú 'i ha houalotu sākalamēniti, 'oku nofo'ia ia 'e he loto'ofá mo e mahinó, 'i ha founga 'oku 'ikai tatau mo ha toe me'a kuó ne a'usia. Ko e taimi 'oku tu'u ai ha pīsope 'o vahevahe e lahi 'o 'ene 'ofa ki he kāingalotu hono uōtí, 'oku ongo ia 'i hono lotó pea 'oku mo'oni. 'Ilo'i mu'a 'oku 'ofa ho'omou pīsopé 'iate kimoutolu, 'oku hoha'a mo tokanga atu 'o laka ange 'i he me'a 'oku mou 'ilo'í.

2. Ko e pīsopé 'oku poupou'i fakatu'asino, fakaeloto, pea mo fakalaumālie ia 'e he tui mo e lotu 'a e kāingalotú.

'Oku fakamoleki 'e he pīsopé ha ngaahi houa ta'efa'alaua ke ngāue. Te ne fakamoleki ha ngaahi houa lahi 'i he lotú he Sāpaté pea mo e ngaahi pō he lolotonga 'o e uiké 'i he hili 'a e ngāué ke talanoa, 'initaviu, pea mo tauhi e kāingalotu 'i hono uōtí.

'Oku malava 'a e pīsopé ke fakahoko 'a e ngāue ko 'ení mei he uike ki he uike koe'uhí ko e tui mo e lotu 'a e kāingalotu 'o e uōtí. Ko e taimi 'oku ui ai ha pīsope fo'ou, 'oku tafenoa pē lo'imatá 'i he taimi 'oku ou fanongo ai ki ha lotu 'a ha mēmipa ke "tāpuakí'i 'a e pīsopé." 'Oku tali mo'oni ho'omou lotu 'i he tuí, pea 'oku ma'u mo ongo'i 'e he pīsopé e mālohi faitokonia 'o e ngaahi lotu ko iá. 'Oku tali 'e he 'Eikí 'a e ngaahi lotu fonu 'i he tui ko iá ki he 'ulu 'o e kau pīsope 'o e Siasí.

3. 'Oku fa'a ongo'i 'e he pīsopé ha ta'etaau lahi fau ki he uiui'i ('o a'u ki ha 'osi ha ta'u 'e tolu pe fā).

'Oku tokosi'i pē ha kau pīsope kuó u 'ilo'i ne nau ongo'i "mateuteu" mo'oni ki he uiui'i. Ka, 'oku ou 'ilo'i "ko ia 'oku ui 'e he 'Eikí, 'oku fakafe'unga'i 'e he 'Eikí."¹ Neongo 'oku 'ilo 'e ha pīsope 'a e taimi 'oku fe'unga aí, ka 'okú ne toe fekuki pē mo ha ongo hangē he 'ikai ke ne teitei lava 'o fakahoko lelei 'a e uiui'i.

Te ne fai hono lelei tahá ke fai ha fale'i fakapotopoto 'i he taimi 'e fie ma'u aí, ke 'oua na'a faka'ita'i 'a e kakaí, pea ke taa'u mo e Laumālie, ka te ne kei fifili pē 'i he taimi 'e ni'ihí pe 'oku taa'u nai 'ene fakahoko hono uiui'i.

4. 'E lava ke ngāue e Laumālie 'o e 'Otuá 'i he pīsopé 'i he taimi te ne fale'i ai 'a e kāingalotu 'o e uōtí.

Ko e taimi 'oku 'eke mai ai pe ko e hā 'oku mole lahi taha meiate au fekau'aki mo 'eku hoko ko e pīsopé, 'oku ou talaange ki he kakaí 'oku mole meiate au 'a e ivi tākiekina mālohi 'o e Laumālie 'oku fetākinima mo e mafai 'o e pīsopé. Ko e Laumālie 'oku ma'u 'e ha pīsope faivelenga, ko e Laumālie 'o e 'Otuá mo e laumālie 'o e fakahaá, 'o tatau ai pē pe ko 'ene fakafiemālie'i 'a kinautolu kuo mate hanau 'ofa'anga, talanoa mo kinautolu 'oku 'ikai anganofu honau malí, pe ui e kakaí ke fakatomala.

Na'e kole tokoni mai kimu'i ni ha mēmipa kimu'a 'o e uōtí fekau'aki mo ha'ane ngaahi palopalema fakafo'ituitui. Na'e 'osi hiki ia ki ha uooti fo'ou pea na'e 'ikai ke ne fakapapau'i pe 'oku totonu ke 'alu ki he'ene pīsope fo'ou ki ma'u ha fakahinohino. Na'á ku vahevahe mo ia 'a e me'a kuo tā tu'o lahi 'eku vahevahe talu mei hono tukuange au. Neongo 'oku ou fiefia ke tokoni, ka 'oku 'ikai ke u kei ma'u 'a e ngaahi ki 'oku ma'u 'e ha pīsopé, pea ko e ngaahi ki ko iá, 'oku fu'u mahu'inga ki hono fai 'o e tokoni 'okú ne fie ma'ú. Na'á ku fokotu'u ange ke talanoa mo 'ene pīsopé. Na'á ku talanoa mo ia 'i ha 'osi ha uike 'e ua, peá ne pehē na'e 'osi talanoa mo 'ene pīsopé pea na'e hangē pē na'á ne 'osi 'ilo'i 'e ia 'ene ngaahi palopalemá mo e founa lelei taha ke tokoni'i ai iá. Neongo 'oku mahino ko e pīsopé 'e ala lava ke fehālaaki, ka 'oku tataki fakalaumālie ia 'e he 'Eikí, fakahinohino'i ia, mo tāpuaki'i e ngaahi mo'uí 'i he'ene ngaahi leá.

5. Ko e pīsopé ko e tangata pē; 'okú ne fai ha ngaahi fehālaaki he taimi 'e ni'ihi pea 'okú ne fai he taimi 'e ni'ihi ha ngaahi me'a 'oku hala.

Ko hono mo'oní, ko e kau pīsopé ko e kau tangata matelie pē. 'Okú 'ikai ke nau haohaoa, 'i ai mo honau ngaahi vaivai, fakapalataha, pea mo 'enau ngaahi palopalema fakafo'ituitui. 'Okú fakafe'unga'i 'e he Laumālie 'a e tangata 'okú ne ma'u 'a e lakanga 'o e pīsopé, ka ko e pīsopé 'oku kei tangata pē mo mo'ulaloa ki he ngaahi palopalema mo e vaivai tatau 'oku tau fehanganagai kotoa mo iá.

'Okú 'ikai totonu ke holoki 'e he 'ilo ko 'ení 'a e faka'apa'apa 'oku tau fai ki hono uiui'i pe ko e talangofua 'oku tau fai ki he'ene fale'i. 'Okú 'ilo'i lelei 'e ha pīsope hono ngaahi vaivai mo fāifeinga ke ne ikuna'i kinautolu pe teke'i ia mei he'ene ngāue ko e pīsopé. Neongo pe ko e hā e lahi 'ene feingá, ka he 'ikai pē ke haohaoa.

6. 'Okú ongo'i 'e he pīsopé he 'ikai teitei fe'unga 'ene talanoa mo e kāingalotu 'o e uōtí pe lelei fe'unga e me'a 'okú ne fai.

'Okú fifili 'a e pīsopé he 'aho kotoa pē pe ko hai mo ha toe taha na'á ne mei tokoni'i pe na'e totonu ke ne tokoni'i he 'aho ko iá. Na'á ku mei fiefia ke talanoa ma'u pē mo e mēmipa kotoa, ka na'e 'i ai 'eku ngāue ma'u'anga mo'ui taimi kakato, polokalama 'a e to'u tupú, pea mo ha kāingalotu 'e ni'ihi 'o e uōtí ne lahi 'enau ngaahi fie ma'ú. Na'e 'ikai pē ha taimi fe'unga ia ke toutou talanoa ma'u ai pē mo e mēmipa takitaha.

Neongo ia, 'i he'eku hoko ko e pīsopé, na'e fa'a ue'i au 'e he Laumālie ke u 'a'ahi ki ha mēmipa na'e faingata'a'ia. Ko e taimi lahi, na'e kamata e 'a'ahi ko iá 'aki ha'anau pehē mai, "Na'á ku 'ilo'i pē te ke ha'u." Ko e Laumālie na'á ma ongo'i na'e fa'a hulu fau 'i he'ema fakatou fakatokanga'i ko e talanoa ko 'ení ko ha fakamo'oni ia 'oku tali 'e he 'Otuá 'a e ngaahi lotú.

Na'á ku toe fiefia foki 'i hono talitali au 'i he ngaahi matapā 'o e kāingalotu mālohi "na'e 'ikai faingata'a'ia." 'Okú o 'a e kakaí ni ki he lotú 'i he uike kotoa pē, ngāue faivelenga 'i he ngaahi uiui'i, 'ikai hanau ngaahi faingata'a'ia 'e 'asi fēfē kitu'a, mo 'ikai fa'a 'ahia kinautolu 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí. Na'a nau hounga'ia ke ma'u ha taimi fakataautaha mo 'enau pīsopé. Tuku mu'a ke u pehē atu kiate kimoutolu kotoa, "Mālō! Hoko atu! 'Ilo'i 'oku 'ofa'i kimoutolu 'e ho'o-mou pīsopé pea na'e mei lahi 'ene 'a'ahi atú kapau na'á ne lava."

7. 'Oku mātu'aki fu'u fie ma'u mo'oni kimoutolu 'e ho'omou pīsopé ke mou ngāue 'o fetauhi'aki.

I he'eku hoko ko e pīsopé, ko e taimi pē na'e fakahā mai 'oku 'i ai ha mēmipa 'o e uōtí 'oku faingata'a'ia, 'oku ou fehu'i ma'u pē kiate au, "Ko hai 'a e kau faiako faka'apí mo e kau faiako 'a'ahi?" Ko ha founga 'eni 'e taha hono fakafuofua'i 'e feau e ngaahi fie ma'u 'a e mēmipá 'i ha taimi nounou pe lōloa. 'Oku si'isi'i e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e pīsopé, kapau 'e ngāue 'o 'ikai ha tokoni mei he toenga 'o e kau mēmipa 'o e uōtí mo e siteikí. Te ne lava mo'oni—pea 'e 'alu—'o 'a'ahi ki he kakaí 'i he taimi 'o e faingata'á. Ka 'i he'ene ma'u 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni 'o e lakanga fakataula'eikí mo e Fine'ofá, 'e lava ke toe lahi ange 'ene tokoní.

Ko e taumu'a 'eni 'o e ngāue fakaetauhí. 'Oku ngalo 'iate kitautolu he taimi 'e ni'ihí 'a e 'uhinga 'oku tau fetauhi'aki aí: Kuo 'osi fekau'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau "fe'ofa'aki" (Sione 13:34). Ke mou mea'í, 'oku ngāue 'aki 'e he pīsopé 'a e ngāue fakaetauhí ko ha founga fakalaumālie ke ne "kau lahi ange" ki he mo'ui 'a e kāingalotu 'o e uōtí.

8. 'Oku faka'amu 'a e pīsopé ke ne lava 'o fai e me'a kotoa ma'a hono kāingalotú.

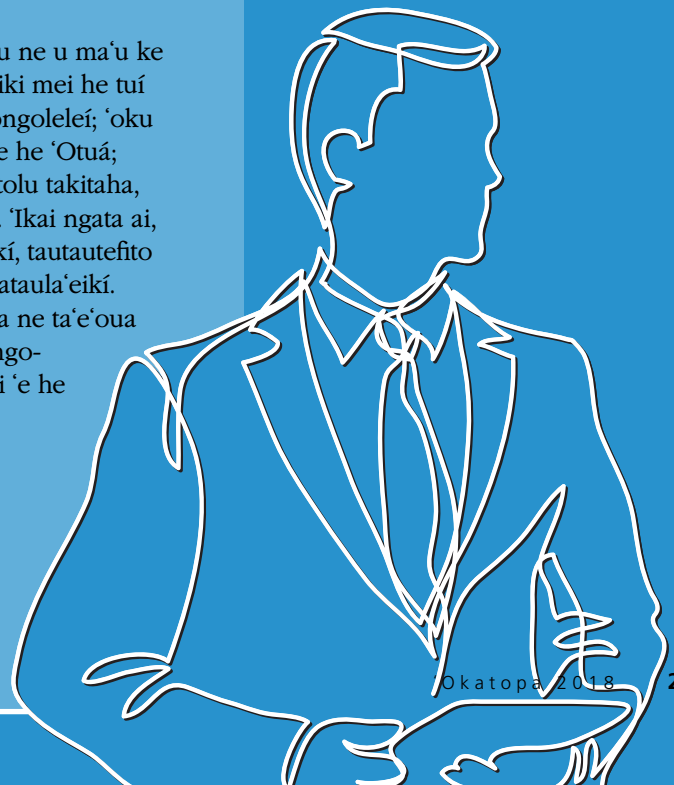
'Okú ne fie fakahoko ha me'a pē 'oku fie ma'u 'e ha mēmipa 'i ha fa'ahinga taimi, tatau ai pē pe ko ha faingāue, fale'i ha fānau 'oku 'alu hē, pe fakavavevave ki ha fakatu'utāmaki. He 'ikai ke ne lava 'o fakahoko kotoa ma'u pē ia, pea mahalo 'e 'ikai ko e tokotaha totonu ia ki he tūkunga kotoa pē, kae 'oua na'á ke manavasi'i ke kole tokoni 'i he taimi 'okú ke fie ma'u aí. 'Ilo'i 'oku 'i ai 'a e pīsopé ke tokoni 'i he ngaahi taimi ko iá pea 'oku fakatou tāpuekina lahi kimoua 'i ho'omo ngāue fakatahá.

'Oku ou ongo'i loto-fakatōkilalo 'i he faingamālie toputapu ne u ma'u ke u ngāue ai 'i he uiui'i toputapú ni. I he'eku ngāue, na'á ku hiki mei he tuí ki he 'ilo'i paú. 'Oku 'ikai ke u kei tui 'oku mo'oni 'a e ongoongoleleí; 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia. 'Oku 'ikai ke u kei tui 'oku 'afio'i au 'e he 'Otuá; 'oku ou 'ilo'i 'oku 'afio'i ta'e-fakangatangata 'e he 'Otuá kitautolu takitaha, 'etau mo'ui faka'ahó pea mo 'etau ngaahi fekuki fakatāutahá. 'Ikai ngata ai, 'oku ou 'ilo'i 'okú Ne ngāue 'o fakafou He'ene kau tamaio'eikí, tautautefito kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou 'ilo'i na'e 'ikai ke u mei lava 'o hoko ko ha pīsope ka ne ta'e'oua hono tokanga'i 'e he 'Otuá 'a e ngāue ni. Ko e mo'oni 'o e ongoongoleleí mo e 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānau 'oku malava ai 'e he pīsope kotoa 'o ngāue. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Thomas S. Monson, "Duty Calls," *Ensign*, May 1996, 44.

VAHE 8

Ko e Kamata'anga 'o e Siasi 'o Kalaisí

Ko e vahe 8 'eni 'o ha hisitōlia voliume fo'ou 'e fā 'o e fakamatala fakahisitōlia 'o e Siasi 'oku ui ko e Kau Mā'oni-'oní: Ko e Talanoa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'E ma'u atu e tohi kuo pāki 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 14, 'i he konga ko e Church History 'i he Gospel Library app, pea 'i he kaumaonioni.lds.org. Na'e pulusi e ngaahi vahe kimu'á 'i he 'ū makasini kimu'á pea 'oku ma'u ia 'i he lea fakafonua 'e 14 'i he Gospel Library app pea 'i he kaumaonioni.lds.org.

I he konga kimu'a 'o Siulai 1828, 'i hono ma'u 'e Siosefa 'a e 'ū peesi kuo liliú, na'á ne 'ilo'i na'e finangalo 'a e 'Eikí ke pulusi 'a e Tohi 'a Molomoná pea fakamafola hono pōpoakí ki he funga 'o e māmaní. Ka na'e 'ikai ke ne maheni mo e pisinisi faipulusí kae pehē ki hono fāmilí. Na'e pau ke ne tauhi ke malu 'a e 'ū lau'i peesi kuo liliú, kumi ha mīsini paaki pea 'ave 'a e tohí ke a'u ki he nima 'o e kakai te nau ala tali ha folofola fo'ou.

He 'ikai foki ma'ama'a hono totongi ke pulusi ha tohi lōloa hangē ko e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai sai e tu'unga fakapa'anga 'a Siosefá talu 'ene kamata 'a e ngāue liliu leá, pea ko e pa'anga kotoa na'á ne ma'ú na'e tauhi 'aki ia hono fāmilí. Ko e me'a tatau pē ki he'ene ongomātu'á, he ko ha ongo faama masiva pē kinaua ne nau kei ngāue'i ha kelekele na'e 'ikai 'anaua. Ko e kaungāme'a pē 'o Siosefa te ne lava 'o fakapa'anga e ngāue ko Māteni Hālisi.

Na'e ngāue leva 'a Siosefa ki ai. Kimu'a pea kakato e ngāue liliu leá, kuó ne 'osi faile ke ma'u e totonu ma'u mafai pulusi 'o e tohí, ke malu'i hono fakamatalá mei ha taha te ne kaiha'asi pe hiki tatau ia.¹ Na'e tokoni leva 'a Māteni kia Siosefa ke kumi ha taha faipaaki 'e loto fiamālie ke ne pulusi e tohí.

Ne na 'uluaki 'alu kia 'Ekipeeti Kalanitini, ko ha faipaaki 'i Palemaila na'e ta'u tatau pē mo Siosefa. Na'e 'ikai tali 'e Kalanitini ia 'a e fokotu'utu'ú, he na'á ne tui ko e loi e tohí. Na'e 'ikai tuka ai 'a Siosefa mo Māteni, ko ia ne na fekumi 'o ma'u ha faipaaki ne loto fiamālie ki ai he kolo hoko maí. Ka kimu'a ke na tali 'ene fokotu'ú, ne na toe foki ki Palemaila 'o kole faka'osi kia Kalanitini pe te ne fie pulusi e tohí.²

'I he taimi ko 'ení, ne hā ngali ki'i vekeveke ange 'a Kalanitini ke ne fai e ngāue, ka na'á ne fie ma'u ke totongi ange ha pa'anga 'e \$3,000 ka ne paaki mo fakama'u ha tatau 'e nimaafe ki mu'a 'oku te'eki ai ke ne fai e ngāue. Na'e 'osi palōmesi foki 'a Māteni te ne tokoni ke totongi 'a hono pāki, ka na'á ne 'ilo'i kuo pau ke ne mōkesi hono fāmá kae lava ke ma'u e lahi 'o e pa'anga ko iá. Ko ha kavenga mafasia ia kia

Māteni, ka na'á ne 'ilo'i na'e 'ikai ha toe kaungāme'a 'o Siosefa 'e lava 'o tokoni ange 'i he pa'anga ko iá.

Na'e puputu'u 'a Māteni peá ne fehu'ia ai pe 'oku fakapotopoto nai ke ne fakapa'anga e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne ma'u ha taha 'o e ngaahi faama lelei taha 'i he feitu'ú. Kapau na'á ne mōkesi hono kekelelé, 'e lava pē ke mole ia. 'E lava ke mole pē 'i ha ki'i lau momentiti e koloa kuó ne ngāue'i he kotoa 'o 'ene mo'uí, kapau he 'ikai lelei hono fakatau atu 'o e Tohi 'a Molomoná.

Na'e talaange 'e Māteni kia Siosefa e ngaahi me'a na'á ne tokanga ki aí, mo kole ange ke ne feinga ke ma'u ha fakahā ma'ana. Ko e tali ki aí, ko e folofola mai e Fakamo'uí 'o fekau'aki mo 'Ene feilaulau ke fai e finangalo 'o 'Ene Tamaí, neongo pe ko e hā 'e molé. Na'á ne fakamatala'i e tumu-tumu 'o 'Ene mamahi ke totongi ma'á e angahalá kae lava 'a e tokotaha kotoa pē 'o fakatomala pea fakamolemole'i. Na'á ne fekau leva kia Māteni ke feilaulau'i e me'a na'á ne mahu'inga'ia aí, kae lava ke fakahoko e palani 'a e 'Otuá.

Na'e folofola ange 'a e 'Eikí, "Oua na'á ke manumanu ki ho'o koloa 'a'au, kae foaki loto-fiemālie ia ki hono paaki 'o e Tohi 'a Molomoná." Na'e fakapapa-u'i ange 'e he 'Eikí kia Māteni 'oku 'i he tohi e folofola mo'oni 'a e 'Otuá pea 'e tokoni ia ke tui ai e nīhi kehé ki he ongoongoleléi.³

Neongo na'e 'ikai mahino ki hono kaungā'apí e fili 'a Māteni, ka na'á ne talangofua ki he 'Eikí pea mōkesi hono fāmá ke malu'i 'aki e totongi.⁴

Na'e fakamo'oni 'a Kalanitini 'i ha aleapau pea kamata leva ke ne fai e ngāue kāfakafá ni.⁵ Kuo liliu 'e Siosefa 'a e fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná he māhina 'e tolu, pea tokoni ki ai ha sikalaípe he taimi takitaha. Na'e fe'unga mo ha māhina 'e fitu e ngāue 'a Kalanitini mo ha kau tangata 'e toko hongofulu mā ua ke paaki mo fakama'u e ngaahi 'uluaki tatau 'o e ngāue peesi 'e 590 ko 'ení.⁶

'I hono fakangāue'i ko ia ha taha faipulusí, na'e foki leva 'a Siosefa ia ki Hāmoni 'i 'Okatopa 1829, ke ngāue 'i hono fāmá pea nofo mo 'Ema. Lolotonga iá, 'e tokanga'i leva 'e 'Ōliva, Māteni mo Hailame 'a hono pākí pea a'utaki kia Siosefa 'a e fakamatala fakamuimuitahá ki he tu'unga ne 'i ai e ngāue 'a Kalanitini.⁷

'I he manatu'i ko ia 'e Siosefa 'ene loto mamahi hili e mole 'a e 'ū peesi ne fuofua liliú, na'á ne kole ai kia 'Ōliva

ke ne hiki ha tatau 'o e peesi kotoa pē kuo liliu 'i he Tohi 'a Molomoná, ke 'ave hano tatau ki he faipākí, kae lava ke tātaki e faka'ilonga leá mo seti e mata'itaipé.⁸

Na'e fiefia 'a 'Ōliva ia ke ne hiki tatau e tohi, pea ko e ngaahi tohi na'á ne fai he taimi ko iá na'e fonu 'i hono ngaahi fakaleá. Na'e fakaongo atu 'e 'Ōliva e ngaahi lea 'a Nifai, Sēkope mo 'Amuleki mei he Tohi 'a Molomoná 'i he'ene tohi kia Siosefá mo fakahaa'i ange 'ene hounga'ia 'i he fakalelei ta'efakangatangata 'a Kalaisí.

Na'á ne talaange kia Siosefa, "I he'eku kamata tohi pē fekau'aki mo e ngaahi 'alo'ofa 'a e 'Otuá, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i e taimi ke tuku aí, neongo e si'isi'i e taimí mo e pepa ke u tohi aí."⁹

Na'e hanga 'e he laumālie tatau pē 'o tohoaki'i mai e nīhi kehé ki he Tohi 'a Molomoná 'i he lolotonga hono pākí. Kuo feinga 'a Tōmasi Maasi, ko ha tangata akoako faipaaki kimu'a, ke kau ki ha ngaahi siasi kehekehe, ka na'e hangē ne 'ikai ke nau malanga'i e ongoongolelei na'á ne ma'u 'i he Tohi Tapú. Na'á ne tui 'e vave pē ke fokotu'u ha siasi fo'ou 'e ako'i ai e mo'oni kuo toe fakafoki maí.

Na'e ongo'i 'e Tōmasi 'i he fa'ahita'u māfana ko iá, ne tataki ia 'e he Laumālie ke ne fononga 'i ha maile 'e laungeau mei hono 'api 'i Positoní ki he fakahihifo 'o Niu 'Ioké. Na'á ne nofo he feitu'u ko iá 'i ha māhina 'e tolu kimu'a peá ne tafoki ke foki ki 'apí, mo 'ikai pē ke ne fakapapau'i e 'uhinga kuó ne fononga mama'o mai aí. Ka 'i he'ene afe 'o mālōlō mei he'ene fonongá, na'e fehu'i ange 'e he 'api ne nofo aí pe kuó ne fanongo he talanoa kia Siosefa Sāmita mo e "tohi koulá." Na'e talaange 'e Tōmasi kuo te'eki ai, pea na'á ne ongo'i mālohi ke ne 'ilo lahi ange.

Na'e talaange 'e he fefiné 'oku totonu ke ne talanoa kia Māteni Hālisi, peá ne fakahinohino ange kiate ia 'a Palemaila. Na'e 'alu leva ki ai 'a Tōmasi, 'o ne ma'u atu 'a Māteni ki he fale paaki 'o Kalanitini. Na'e 'oange kiate ia 'e he faipākí ha peesi 'e hongofulu mā ono 'o e Tohi 'a Molomoná pea 'ave leva ia 'e Tōmasi 'o ne foki ki Positoni, mo e loto vēkeveke ke vahevahe 'a e tui fo'ou kuó ne ma'ú ki hono uaifi ko 'Ilisapetí.

Na'e lau 'e 'Ilisapeti e 'ū pēsí peá ne tui foki ko e ngāue ia 'a e 'Otuá.¹⁰

'I he fa'ahita'u fakatōlau ko iá, na'e toe vave ange e ngāue 'a e kau faipākí ki he Tohi 'a Molomoná, pea

kamata pulusi leva 'e ha fakamaau mālōlō ko 'Epinā Koli ha nusipepa 'i he falepaaki 'o Kalanitiní. 'I he ngāue po'uli ko ia 'a 'Epinā he falengāué hili e foki 'a e kau ngāue 'a Kalanitiní ki 'apí, na'á ne sio ai ki he 'ū peesi kuo paaki mei he Tohi 'a Molomoná, 'a ia kuo te'eki ai ke fakama'u pe mau ke fakatau atu.

Na'e kamata fakakata 'aki leva 'e 'Epinā 'a e "Tohi Tapu Koulá" 'i he'ene nusipepá pea 'i he fa'ahita'u momokó, na'á ne paaki ai ha ngaahi konga mei he tohí, fakataha mo 'ene ngaahi fakamatala faka'alumá.¹¹

'I hono 'ilo 'e Hailame mo 'Ōliva e me'a ne fai 'e 'Epinā, na'á na talanoa leva kia 'Epinā. "Ko e hā ho'o totonu ke ke paaki e Tohi 'a Molomoná he foungá ni?" ko e 'eke ia 'e Hailamé. "Okú ke 'ilo'i 'oku mau ma'u e ma'u mafai pulusi?"

Na'e tali ange 'e 'Epinā, "Okú 'ikai ke mo teitei kau ai." "Kuo u totongi e falepāki pea te u paaki ha me'a pē 'oku ou loto ki ai."

Na'e talaange 'e Hailame, "Okú ou tapui koe ke ke toe paaki ha me'a mei he tohí 'i ho'o pepá."

Na'e talaange 'e 'Epinā, "Okú 'ikai ke u tokanga au ki ai."

Na'e 'ikai fakapapau 'i 'e Hailame mo 'Ōliva e me'a ke faí ko ia ne na 'ave ha fekau kia Siosefa 'i Hāmoni pea na'á ne foki ange leva ki Palemaila. Na'á ne ma'u atu 'a 'Epinā ki he 'ōfisi pāki, 'okú ne lau mai ai 'ene nusipepá.

Na'e pehē ange 'a Siosefa, "Hangē 'okú ke ngāue mālohí."

Na'e tali ange 'e 'Epinā, "Fēfē hake Misa Sāmita."

Na'e talaange 'e Siosefa, "E Misa Koli, 'oku 'a'aku e Tohi 'a Molomoná pea mo e totonu ki hono pulusi, pea 'oku ou ta'ofi ke ke kaunoa ai."

Na'e lī 'e 'Epinā hono koté pea pelu hake e ongo nima hono soté. Na'á ne kaila ange, "Tangata, 'okú ke fie fuhu?" mo kuku pe hono tuké. "Laka mai kapau 'okú ke fie fuhu."

Na'e malimali pē 'a Siosefa. Na'á ne talaange, "Sai ange ke ke tui ho koté. 'Okú momoko pea he 'ikai ke u fuhu au mo koe." Na'á ne hoko atu 'i he le'o mokomoko, "Ka kuo pau ke ta'ofi ho'o paaki 'eku tohí."

Na'e tali ange 'e 'Epinā, "Kapau 'okú ke pehē ko e tangata lelei tahá koe, vete ho koté peá ke feinga mai."

Na'e tali ange 'e Siosefa, "Okú 'i ai e lao, pea te ke sio ki ai kapau 'oku te'eki ai ke ke 'ilo'i ia. Ka he 'ikai ke u fuhu mo koe, he 'e 'ikai ke ma'u ai ha lelei."

Na'e 'ilo 'e 'Epinā 'okú ne maumau 'i e laó. Na'á ne fakamokomoko pea ta'ofi leva 'ene paaki e ngaahi kongokonga mei he Tohi 'a Molomoná 'i he'ene nusipepá.¹²

Na'e fuofua fanongo ha tangata malanga ko Solomone Semipaleni 'i ha'ane fononga ki Kānata, 'o kau ki he "Tohi

Tapu Koulá," mei ha fāmili na'e nofo ai 'o ofi atu ki Palemaila. Hangē ko Tōmasi Māsí, na'e hikihiki holo he ngaahi siasí he'ene mo'uí kotoa ka na'e 'ikai pē ke ne fiemālie ki he me'a na'e mamata ki aí. Na'e malanga 'i 'e ha ngaahi siasi 'e nīihi e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongo-leleí pea nau tui ki he ngaahi me'afaoaki fakalaumālié, ka na'e 'ikai ke nau ma'u ha kau palōfita 'a e 'Otuá ko Hono lakanga fakataula'eikí. Na'e ongo 'i 'e Solomone kuo hokosia e taimi 'e 'omi ai 'e he 'Eikí 'a Hono siasí.

'I he fakafanongo 'a Solomone ki he talanoa 'a e fāmili 'o fekau'aki mo Siosefa Sāmita pea mo e 'ū lau 'i peleti koulá, na'á ne ongo 'i hangē kuo lulu 'i hono sinó pea na'á ne fakapapau 'i ke ne fekumi ki he fāmili Sāmitá mo 'ilo lahi ange ki he tohí.

Na'á ne fononga leva ki he 'api 'o e fāmili Sāmitá 'o ne fetaulaki mo Hailame 'i he matapaá. Na'e pehē ange 'a Solomone, "Ke 'i he 'apí ni 'a e melinó."

Na'e tali ange 'e Hailame, "Okú ou fakatauange pē ko e melino."

Na'e fehu 'i ange 'e Solomone, "Okú 'i ai ha taha heni 'oku tui ki he ngaahi me'a-hā-mái pe fakahaá?"

Na'e pehē ange 'a Hailame, "Io, 'oku tui e taha kotoa he 'apí ni ki he me'a-hā-mái."

Na'e talanoa ange 'e Solomone kia Hailame 'o fekau'aki mo ha vīsone kuó ne mamata ki ai he ngaahi ta'u kimu'á. Na'e fakahā ai 'e ha 'āngelo 'oku 'ikai ha siasi ia 'o e 'Otuá 'i he māmaní ka 'e vavé ni pē hano fokotu'u pea te ne ma'u 'a e mālohi 'o hangē ko e siasi 'o e kau 'aposetoló 'i he kuonga mu'á. Na'e mahino kia Hailame mo e nīihi kehe 'i he falé 'a e lea 'a Solomone pea ne nau talaange 'oku nau tui tatau pē.

Na'e talaange 'e Solomone, "Okú ou faka'amu ange pē te mou fakahā mai e ngaahi me'a kuo mou 'iló. 'Okú ou tui te u lava pē 'o tali kinautolu."

Na'e fakaafe 'i ia 'e Hailame ke ne nofo 'i he faama 'o e fāmili Sāmitá ko 'enua fakaafe, peá ne faka'alí'ali ange ki ai e 'ū peesi kuo liliu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e ako ia 'e Solomone 'i ha 'aho 'e ua peá ne 'alu mo Hailame ki he falepaaki Kalanitiní, 'a ia ne 'oange ai 'e he faipāki kiate ia ha peesi 'e onongofulu mā fā kuo 'osi paaki. 'I hono ma'u 'e Solomone 'a e 'ū peesi kuo paaki ka ne te'eki ai fakama'ú, na'e hoko atu leva 'ene fonongá ki Kānata, 'o ne malanga'aki 'i hono halá e me'a kotoa pē na'á ne 'ilo fekau'aki mo 'ene tui fo'ou.¹³

'I he 'aho 26 'o Mā'asi 1830, kuo fakama'u ai e ngaahi fuofua tatau 'o e Tohi 'a Molomoná pea 'atā ke fakatau atu 'i he 'ōfisi 'o e falepaaki Kalanitiní. Na'e fakama'u 'aki 'a e

leta kili'i pulu lanu melomelo pea namu leta, kulū, pepa mo e vaitohi. Na'e hā he tu'a tohí e kupu'i lea *Tohi 'a Molomoná*, 'i ha mata'itohi lanu koula.¹⁴

Na'e mahu'inga'ia 'aupito 'a Lusi Sāmita 'i he folofola fo'ou 'o ne lau ko ha faka'ilonga ia 'e vavé ni pē hano tñaki fakataha 'e he 'Otuá 'Ene fñau' mo toe fakafoki mai 'Ene fuakava he kuonga mu'á. Na'e hā he peesi talamu'aki ko e taumu'a 'o e tohí ke fakahaa'i e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo fai 'e he 'Otuá ki Hono kakaí 'i he kuohilí, fakaa'u e ngaahi tāpuaki tatau pē ki Hono kakaí he 'ahó ni, pea mo fakalotoa e māmaní kotoa ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní.¹⁵

Na'e 'i he kongá kimui 'o e tohí e ngaahi fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú pea mo e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valú, 'o fakahā ai ki he māmaní kuo nau mamata ki he 'ū lau'i peletí mo 'ilo'i na'e mo'oni 'a hono liliú.¹⁶

Neongo e ngaahi fakamo'oni ko 'ení, ka na'e 'ilo'i 'e Lusi na'e pehē 'e ha kakai ia ko e tohí ko e fa'u pē. Na'e tui ha tokolahí hono ngaahi kaungā'apí na'e fe'unga pē Tohi Tapú ia ke hoko ko ha folofola ma'anautolu, pea 'ikai ke nau 'ilo'i kuo lahi fau e ngaahi pule'anga kuo tāpuaki'i 'e he 'Otuá 'aki 'Ene folofolá. Na'á ne 'ilo'i foki na'e 'ikai tali 'e ha kakai hono ngaahi pōpoakí he na'a nau tui kuo tu'o taha pē e folofola mai 'a e 'Otuá ki he māmaní pea he 'ikai ke toe folofola mai.

Na'e 'ikai fakatau 'e he kakai tokolahi 'i Palemaila 'a e tohí koe'uhí ko e ngaahi 'uhingá ni pea mo ha ngaahi 'uhinga kehe pē.¹⁷ Ka na'e 'i ai ha ni'ihí ne nau ako hono ngaahi pēsí, ongo'i 'a hono ngaahi akonakí pea nau tū'ulu-tui 'o fehu'i ki he 'Eikí pe 'oku mo'oni ia. Na'e 'ilo'i tonu 'e Lusi ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá pea na'á ne fie vahevahe ia ki he ni'ihí kehé.¹⁸

Hili pē hono pulusi e Tohi 'a Molomoná, na'e teuteu leva 'a Siosefa mo 'Ōliva ke fokotu'u e siasí 'o Sisū Kalaisí. Na'e hā mai kiate kinaua 'i ha ngaahi māhina sī'i kimu'a, 'a e kau 'apostolo 'a e 'Eikí he kuonga mu'á ko Pita, Sēmisi mo Sione 'o foaki ange kiate kinaua 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'o hangē ko e talá'ofa kuo fai 'e Sione Papitaisó. Na'e hanga 'e he mafai ko 'eni ne toe tñaki maí, 'o faka'atā ai 'a Siosefa mo 'Ōliva ke na foaki e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he ni'ihí na'á na papitaisó. Na'e fakanofu foki kinaua 'e Pita, Sēmisi mo Sione ko ha ongo 'apostolo 'a Sisū Kalaisi.¹⁹

'I he taimi ko iá, lolotonga 'enau nofo 'i he 'api 'o e fāmili Uitemaá, na'e lotu ai 'a Siosefa mo 'Ōliva ke ma'u ha 'ilo lahi ange ki he mafai ko 'ení. Na'e tali mai 'e he 'Eikí 'o Ne folofola 'o fekau'i kinaua ke na fefakanofu'aki kinaua ko ha ongo kaumātu'a 'o e siasí, kae 'oua leva kuo loto fiemālie 'a e kakai tuí ke muimui kiate kinaua ko e ongo takimu'a 'i he siasí 'o e Fakamo'ui. Ne 'osi fakahā ange foki ke na fakanofu mo ha kau 'ōfisa kehe 'o e siasí pea foaki 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he ni'ihí kuo papitaisó.²⁰

'I he 'aho 6 'o 'Epeleli 1830, na'e fakataha ai 'a Siosefa mo 'Ōliva 'i he 'api 'o e fāmili Uitemaá ke muimui ki he fekau 'a e 'Eikí 'o fokotu'u 'a Hono Siasí. Na'a nau fili ha kakai 'e toko ono ke hoko ko e kau fuofua mēmipa 'o e siasí fo'ou, 'o fakatatau mo e fie ma'u 'a e laó. Meimei ki ha kakai fefine mo ha kakai tangata 'e toko fāngofulu ne nau fakataha mai ki he ki'i 'api ko 'ení ke mātā e me'á ni.²¹

Na'e talangofua 'a Siosefa mo 'Ōliva ki he ngaahi fakahinohino ne mu'aki 'oange 'e he 'Eikí 'o na kole ai ki he ha'ofangá ke nau poupu'i kinaua ko e ongo taki 'i he pule'anga 'o e 'Otuá pea nau fakahaa'i 'enau tui na'e tonu 'ena fokotu'u 'a e siasí. Na'e loto fiemālie ki ai e mēmipa kotoa 'o e ha'ofangá, pea na'e hilifaki 'e Siosefa hono ongo nimá ki he 'ulu 'o 'Ōliva 'o fakanofu ia ko ha kaumātu'a 'o e siasí. Ne na fetongi leva

'o fakanofu 'e 'Ōliva 'a Siosefa.

Hili iá, ne na tāpuaki'i mo tufaki 'a e mā mo e uaine 'o e sākalamēnití ko e fakamanatu e Fakalelei 'a Kalaisí. Ne na hili-fakinima leva e ni'ihí kuó na papitaisó 'o fakama'u kinautolu ko e mēmipa 'o e siasí pea foaki kiate kinautolu e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.²² Na'e taumalingi hifo e Laumālie 'o e 'Eikí kiate kinautolu 'i he fakataha ko iá, pea na'e kamata ke kikite ha ni'ihí 'i he ha'ofangá. Na'e fakafeta'i ha ni'ihí ki he 'Eikí pea nau fiefia fakataha.

Na'e ma'u foki 'e Siosefa 'a e 'uluaki fakahā ne fakatau-mu'a ki he fa'unga kotoa 'o e siasí fo'ou. Na'e fekau mai 'e he 'Eikí, 'o Ne fakamanatu ki Hono kakaí ke nau hiki honau hisitōlia toputapú, mo fakatolonga ha fakamatala 'o 'enau ngaahi ngāue mo e fakamo'oni ki he fatongia 'o Siosefa ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahaá, 'o pehē, "Vakai 'e tauhi ha lekooti 'iate kimoutolu."

Na'e pehē 'e he 'Eikí, "Kuó u ue'i fakalaumālie ia ke langa hake 'a e ngāue 'o Saioné 'i he fu'u mālohi lahi koe'uhí ke hoko 'a e lelei." "Ke mou tali 'ene leá, 'o hangē ko e lea ia

mei hoku ngutu 'o'okú, 'i he kātaki mo e tui kotoa pē.
 “Koe'uhí 'i ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni he 'ikai ikuna
 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o helí.”²³

Na'e tu'u 'a Siosefa kimui ange 'i ha ve'e anovai 'o ne
 mātā tonu 'a hono papitaiso 'ene fa'eé mo e tamaí ki he
 siasí. Hili ha ngaahi ta'u lahi 'enu fononga 'i ha hala kehe-
 kehe 'o fekumi ki he mo'oní, faifai pē kuo nau fāitaha 'i he
 tuí. 'I he tu'u hake 'ene tamaí mei he vaí, na'e puke 'e Siosefa
 hono nimá 'o ne taki atu ia ki he matā 'uto'utá.

Na'á ne fā'ofua hono fofongá 'i he fatafata 'ene tamaí mo
 ne tangi, “Kuó u mo'ui 'o mamata ki hono papitaiso 'eku
 tamaí ki he siasi mo'oni 'o Sisū Kalaisí!”²⁴

'I he efiafi ko iá, na'e moulu fakalongolongo ai 'a Siosefa
 ki ha va'akau ofi mai pē kuo fonu hono lotó 'i he fiefia. Na'á
 ne fie 'alu toko taha pē 'o mavahe mei hono ngaahi kaungā-
 me'á mo e fāmilí. 'I he ta'u 'e hongofulu talu mei he 'Uluaki
 Mata-me'a-hā-maí, kuó ne mātā ai e matangaki 'a e langí,
 ongo'i e Laumālie 'o e 'Otuá pea ako'i ia 'e he kau 'āngeló.
 Kuó ne 'osi faiangahala pea mole meiate ia 'ene me'afoká,
 ka na'á ne fakatomala 'o ma'u e 'alo'ofa 'a e 'Otuá, peá ne
 liliu 'a e Tohi 'a Molomoná 'i Hono mālohí mo e 'alo'ofá.

Ko 'eni kuo toe fakafoki mai 'e Sisū Kalaisi Hono siasí
 pea fakamafai'i 'a Siosefa 'i he lakanga fakataula'eiki tatau
 pē mo ia ne ma'u 'e he kau 'apostolo 'i he kuonga mu'á,
 he taimi ne nau 'oatu ai e ongoongolelé ki he māmaní.²⁵
 Na'e fu'u tōtu'a e fiefia na'á ne ongo'í pea 'ikai ke ne kei
 mapukepuke, pea toki 'ilo atu ia 'e Siosefa Naiti mo 'Ōliva
 kimui ange he pō ko iá 'okú ne tangi.

Na'e kakato 'ene fiefiá. Kuo kamata 'a e ngāué.²⁶ ■

'Oku ma'u atu ha lisi kakato 'o e ngaahi ma'úanga tokoní 'i he lea faka-Pilitāniá
 'i he saints.lds.org.

'Oku 'uhinga e fo'i lea *Tefitó* 'i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala
 lahi ange 'i he 'initaneti 'i he kaumaonioni.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Copyright for Book of Mormon, June 11, 1829, 'i he *JSP*, D1:76–81.
2. “Prospect of Peace with Utah,” *Albany Evening Journal*, May 19, 1858, [2]; “From the Troy Times,” *Albany Evening Journal*, May 21, 1858, [2]; John H. Gilbert, Memorandum, Sept. 8, 1892, photocopy, Church History Library.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19 (Revelation, circa Summer 1829, at josephsmithpapers.org); vakai foki, Historical Introduction to Revelation, circa Summer 1829 [DC 19], 'i he *JSP*, D1:85–89; mo e Knight, Reminiscences, 6–7.
4. McBride, “Contributions of Martin Harris,” 1–9; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 34, 'i he *JSP*, H1:352 (draft 2).
5. John H. Gilbert, Statement, Oct. 23, 1887, Church History Library; Indenture, Martin Harris to Egbert B. Grandin, Wayne County, NY, Aug. 25, 1829, Wayne County, NY, Mortgage Records, volume 3, 325–26, microfilm 479,556, U.S. and Canada Record Collection, Family

- History Library; Historical Introduction to Revelation, circa Summer 1829 [DC 19], 'i he *JSP*, D1:85–89.
6. Copyright for Book of Mormon, June 11, 1829, 'i he *JSP*, D1:76–81; John H. Gilbert, Memorandum, Sept. 8, 1892, photocopy, Church History Library; Porter, “The Book of Mormon,” 53–54.
7. John H. Gilbert, Memorandum, Sept. 8, 1892, photocopy, Church History Library; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [8]; Joseph Smith to Oliver Cowdery, Oct. 22, 1829, 'i he *JSP*, D1:94–97.
8. John H. Gilbert, Memorandum, Sept. 8, 1892, photocopy, Church History Library; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [2]; “Printer’s Manuscript of the Book of Mormon,” 'i he *JSP*, R3, Part 1:xxvi. **Tefitó:** Ko Hono Paaki mo Pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná
9. Oliver Cowdery to Joseph Smith, Nov. 6, 1829, 'i he *JSP*, D1:100–101; Mōsaia 3:18–19; 5:5–7; 4 Nifai 1:17; vakai foki, Oliver Cowdery to Joseph Smith, Dec. 28, 1829, 'i he *JSP*, D1:101–4.
10. Thomas B. Marsh, “History of Thomas Baldwin Marsh,” *LDS Millennial Star*, June 4, 1864, 26:359–60; June 11, 1864, 26:375–76.
11. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [9]. Ki ha ngaahi sipinga 'o e ngaahi konga na'e to'o mei he Tohi 'a Molomoná na'e pulusi 'e Abner Cole, vakai ki he “The Book of Mormon,” *Reflector*, Sept. 16, 1829, 10; “Selected Items,” *Reflector*, Sept. 23, 1829, 14; “The First Book of Nephi,” *Reflector*, Jan. 2, 1830, 1; pea mo e “The First Book of Nephi,” *Reflector*, Jan. 13, 1830, 1. **Tefitó:** Kau Fakaanga 'o e Tohi 'a Molomoná
12. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [9]–[12]; Lucy Mack Smith, History, 1845, 166–68.
13. Chamberlin, Autobiography, 4–11.
14. Copyright for Book of Mormon, June 11, 1829, in *JSP*, D1:76–81; John H. Gilbert, Memorandum, Sept. 8, 1892, photocopy, Church History Library; “Book of Mormon,” *Wayne Sentinel*, Mar. 26, 1830, [3]. Na'e fakama'u foki ha 'ū tohi 'aki e leta kilí i sipí.
15. Title Page of Book of Mormon, circa early June 1829, 'i he *JSP*, D1:63–65; vakai foki, Lucy Mack Smith to Solomon Mack, Jan. 6, 1831, Church History Library.
16. Testimony of Three Witnesses, Late June 1829, 'i he *JSP*, D1:378–82; Testimony of Eight Witnesses, Late June 1829, 'i he *JSP*, D1:385–87.
17. Tucker, *Origin, Rise, and Progress of Mormonism*, 60–61.
18. Vakai, Lucy Mack Smith to Solomon Mack, Jan. 6, 1831, Church History Library.
19. Joseph Smith History, circa Summer 1832, 1, 'i he *JSP*, H1:10; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:12–13 (Revelation, circa Aug. 1830, 'i he Doctrine and Covenants 50:3, 1835 edition, 'i he josephsmithpapers.org); Oliver Cowdery to Phineas Young, Mar. 23, 1846, Church History Library; “Joseph Smith Documents Dating through June 1831,” 'i he *JSP*, D1:xxxvii–xxxix; vakai foki, Cannon and others, “Priesthood Restoration Documents,” 163–207. **Tefitó:** Toe Fakafoki Mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki
20. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 27, 'i he *JSP*, H1:326–28 (draft 2).
21. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 37, 'i he *JSP*, H1:364 (draft 2); Stevenson, Journal, Dec. 22, 1877; Jan. 2, 1887; An Act to Provide for the Incorporation of Religious Societies (Apr. 5, 1813), *Laws of the State of New-York* (1813), 2:212–19. **Tefitó:** Fuofua Fakataha 'o e Siasí 'o Kalaisí
22. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 37–38, 'i he *JSP*, H1:364–71 (draft 2).
23. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 37, 'i he *JSP*, H1:366; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 21 (Revelation, Apr. 6, 1830, 'i he josephsmithpapers.org); “History of Joseph Smith,” *Times and Seasons*, Oct. 1, 1842, 3:928–29.
24. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 9, [12]; Knight, Reminiscences, 8; vakai foki, Bushman, *Rough Stone Rolling*, 110.
25. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 38, 'i he *JSP*, H1:372 (draft 2); Joseph Smith, “Latter Day Saints,” 'i he Rupp, *He Pasa Ekklesia*, 404–5, 'i he *JSP*, H1:506.
26. Knight, Reminiscences, 7.

Fai 'e Eletā
Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

Hono 'Ikai Lahī e 'Alo'ofa 'a e 'Eikí

'E tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi voliume fo'ou 'o e hisitōlia e Siasí ke tau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'aki ha'anau fakalahi 'etau manatu ki he me'a kuo fai 'e he Fakamo'uí ma'atautolú.

Ko e fuofua taimi 'eni 'i ha ta'u 'e meimei laungeau, kuo pulusi ai ha ngaahi voliume fo'ou e hisitōlia 'o e Siasí, 'i he fakahinohino 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku fakamatala'i 'e he hisitōlia ko e *Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní*, 'a e talanoa mo'oni 'o ha kakai angamaheni ne nau hoko ko ha Kau Mā'oni'oni tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi (vakai, Mōsaia 3:19). Kuo kakato he taimi ni 'a e voliume 'uluakí, *Ko e Fuka 'o e Mo'oni 1815–1846*, pea na'e liliu ia ki ha lea fakafonua 'e 14 ke tufaki ki ha ngaahi feitu'u lahi 'i māmani.

Ko e *Kau Mā'oni'oni* ko ha talanoa ia ki he founga hono toe fakafoki mai 'e he 'Otuá 'Ene fuakava ta'engatá koe'uhí ko 'Ene 'ofa 'i He'ene fānaú. 'Oku fakahaa'i ai e founga hono toe fakafoki mai 'e he 'Eikí 'Ene ongoongolelei ke 'i ai ha 'amanaki lelei mo ha nonga 'i he taimi 'o e moveuveú, faingata'á, mo e mamahí. 'Okú ne toe fakahaa'i foki 'a e founga 'oku fakaiku ai 'a e ngaahi fuakava kuo fakafoki maí ki he hakeaki'i tu'unga 'ia Sīsū Kalaisi.

Mahalo te ke 'amanaki 'oku kamata 'a e talanoá 'ia Siosefa Sāmita, ka ko e *Kau Mā'oni'oni* 'oku kamata ia 'i he 1815 'i he pā ha mo'unga afi 'i 'Initonēsia, 'o ne fakatupu ha mafola 'a e maté, mahakí, mo e moveuveú. Na'e fili 'a e tu'unga kamata'anga ko 'eni 'o fakatatau mo e me'a na'e fakahā 'e he 'Eikí fekau'aki mo e founga 'o 'Ene

SANTOS

1815-1846

EL
ESTANDARTE
DE LA VERDAD

Na'e fakafou 'e he 'Otuá 'o fakafou 'i He'ene palōfitá, ha ngaahi fuakava 'oku 'ikai ke ne ta'ofi 'a e koví, mamahí, faingata'a'ia, mo e māvae 'i he maté ka 'okú ne tala'ofa mai ha fakamo'ui 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'ui pea mo fakapapau'i mai 'e lava ke kei tu'u pē 'i 'itāniti 'a e ngaahi feohi.

fakafoki mai e ngaahi fuakava 'okú ne ha'i kitautolu ki he Fakamo'ui mo 'ai ke tau lava 'o ikuna'i 'a e ngaahi palopalema 'o e mo'uí:

“Ko au ko e 'Eikí, 'i he'eku 'ilo'i 'a e fakatu'utāmaki 'a ia 'e hoko mai ki he kakai 'o e māmaní, na'á ku ui ai ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Síí, peá u lea kiate ia mei langi, mo fai kiate ia 'a e ngaahi fekau; . . .

“Koe'uhí ke lava 'eku fuakava ta'engatá 'o fokotu'u” (T&F 1:17, 22).

'Oku fakatokanga 'a e *Kau Mā'oni'oni* mei hono kamata'angá 'o a'u ki hono tufakí, ki he fānau 'a e 'Otuá he potu kotoa, ko e talanoa 'eni 'o 'enau fuakava mo e 'Otuá, 'a ia 'okú Ne 'afio'i honau ngaahi faingata'a'ia. Na'e fakafou 'e he 'Otuá 'o fakafou 'i He'ene palōfitá,

ha ngaahi fuakava 'oku 'ikai ke ne ta'ofi 'a e koví, mamahí, faingata'a'ia, mo e māvae 'i he maté ka 'okú ne tala'ofa mai ha fakamo'ui 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'ui, fakamā'oni'oni'i mo fakakoloa'i 'etau mo'uí 'aki ha 'uhinga mahino, pea mo fakapapau'i mai ko e ngaahi feohi ko ia 'oku tau ma'u 'i māmaní 'e lava ke kei tu'u pē 'i 'itāniti, 'o “ō fakataha ia mo e nāunau ta'engatá” (vakai, T&F 130:2).

Kuo pulusi atu 'a e 'uluaki vahe 'e valu 'o e *Ko e Fuka 'o e Mo'oni* 'i he 'ū makasiní he lolotonga 'o e ta'ú. 'Oku faka'osi 'i he makasiní 'o e māhina ní 'a e ngaahi vahe filifili mei he *Kau Mā'oni'oni*, ka 'oku hoko atu 'a e talanoá 'i he **saints.lds.org**, 'i he Gospel Library app, pea 'osi paaki (fakatau 'i he **store.lds.org**). 'Oku ou fakaafe'i

kimoutolu ke hoko atu ho'omou lau iá 'i ha taha 'o e ngaahi sēnolo ko 'ení.

Ko ha Sīpinga mo e Palani Fakalangi

'Oku hoko atu 'e he *Kau Mā'oni'oni* ha sīpinga fakalangi 'a ia 'oku faka'aonga'i ai 'e he kau palōfitá, ko ha konga 'o 'enau ngāue fakaetauhí, 'a e kuohilí ke tokoni ke tau ako pe ko hai kitautolu mo 'ilo'i e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá 'i he'etau mo'uí. 'Oku kamata 'aki 'e ha kau palōfita tokolahi 'i he folofolá 'enau akonakí 'aki ha'anau fakamatala'i e ngaahi talanoa 'o e 'alo'ofa 'a e 'Eikí ki he'enau ngaahi kúí.¹ Na'e na'ina'i 'a Molonai ki he kau laukonga 'o e Tohi 'a Molomoná ke nau “manatu'i hono lahi 'o e 'alo'ofa 'a e

‘Eikí’ i he kotoa ‘o e hisitōliá “pea mou fakalaulauloto ki ai i homou lotó” (Molonai 10:3). ‘Oku hanga ‘e he fakakaukau ki he ngaahi lelei ‘a e ‘Otuá ‘o teuteu i kitautolu ke tau ma’u e fakamo’oni ‘a e Laumālié, ‘a ia ‘okú ne ako i kiate kitautolu ‘a “honau angamo’oni, pea ki he ngaahi me’a ‘o hangē ko honau angamo’oni ‘e i ai” (Sēkope 4:13; vakai foki, Molonai 10:4–5).

‘Oku hanga ‘e he ‘ilo’i na’e palani ‘e he ‘etau Mātu’a Fakalangí ma’atautolu ‘a e fiefia taupotu tahá pea mo e hakeaki’i, ‘o ‘omi kiate kitautolu ha fakakaukau, fakahā mai mo ha tu’unga ko e fānau ‘ofeina kitautolu ‘a ha mātu’a fakalangi, pea mo fakalahi ‘etau falala ki he ‘Eikí, ‘o a’u ai pē ki he taimi ‘o e faingata’á. ‘E lava foki ‘e he manatu ki he lelei ‘a e ‘Eikí ‘o malu i kitautolu mei he hīkisiá pea mo e fakatu’utāmaki ‘o e koloa’iá. Na’e tohi ‘e Molomona fekau’aki mo ha taimi na’e kamata ai ‘a e kakai Nifái “ke nau fu’u koloa’ia ‘aupito.” Ka na’e ‘ikai tatau mo ha toe taimi i he Tohi ‘a Molomoná i hono tuku ‘e he kakai ke holoki kinautolu ‘e he hīkisiá mo e koloá, ko e taimi ko ‘ení na’a nau foua ai ha hala kehe: “Ka neongo ‘enau ngaahi koloá, pe ko honau mālohí, pe ko ‘enau tu’umālié, ka na’e ‘ikai te nau fielahe i he hīkisiá ‘a honau matá; ‘o ‘ikai foki ke tuai ‘enau manatu i ‘a e ‘Eiki ko honau ‘Otuá; ka na’a nau fakavaivai i ‘a kinautolu ‘o fu’u lahi ‘aupito i hono ‘aó.” Na’a nau tauhi ‘enau ngaahi fuakavá mo angatonu koe’uhí “na’a nau manatu ki hono lahi ‘o e ngaahi me’a kuo fai ‘e he ‘Eikí ma’anautolú” (vakai, ‘Alamā 62:48–50).

‘Oku ako i ‘i he *Kau Mā’oni’oni* ha ngaahi lēsoni peheni pea toe lahi ange. ‘E tokoni atu ke ke fakatokanga’i e to’ukupu ‘o e ‘Eikí i ho’o mo’uí i ho’o a’usia ‘a e ngaahi sivi’i ‘o e tuí, loto-mamahí mo e fiefiá, ngaahi fakahaá pea mo e fakalelei’i ‘o e kakai ta’ehao-haoa na’a nau ‘ofa he ‘Eikí mo ongo’i ‘a ‘Ene ‘ofá.

I ho’omou lau iá, te mou ma’u ai ha fakakaukau mo ha ‘uhinga fo’ou i ha ngaahi talanoa na’á ke ‘osi fanongo ai kimu’a. ‘Oku ‘ikai ha ‘ata ‘e toe ‘iloa lahi ange i he hisitōlia ‘o e Siasí ka ko e ‘Uluaki Mata Me’a-hā-mai ‘a Siosefa Sāmitá, ka ‘oku tokoni ‘a e *Kau Mā’oni’oni* ke mahino ange ‘a e founa ‘o e fāinga ‘a Siosefa ke fakalelei’i ‘a e me’a na’á ne ongo’i i hono lotó mo e fakakaukau na’e i hono ‘atamaí.

Na’e ‘ikai hoko e holi fakamātoato ‘a Siosefa ke ne ongo’i e fakamolemole ‘a e Fakamo’uí koe’uhí he na’á ne fakatokanga’i na’e ‘ikai ako’i ‘e ha taha ‘o e ngaahi siasi kuo fokotu’u he taimi ko iá “a e ongo-ongolelei ‘o Sisū Kalaisí ‘o hangē ko hono lekooti i he Fuakava Fo’ou.”² Na’e fifili ‘a Siosefa i hono

‘atamaí pe ko e fē nai ‘a e siasi na’e totonú pe na’a kuo nau hala kotoa pē. Na’á ne faka’amu fakamātoato i hono lotó pehē ange mai na’e tonu hanau taha koe’uhí ka ne ma’u ‘a e nonga na’á ne fekumi ki ai. Na’e ‘ilo ‘e Siosefa te ne lava ‘o fehu’i ki he ‘Otuá i he tō kehekehe ‘a ‘ene fakakaukau mo hono lotó. Na’á ne ‘alu ai ki he vao ‘akau’ ke lotu. Na’á ne mamata ai ki he Tamaí mo e ‘Aló, pea na’á Na fakamolemole’i ia mo fakalelei’i ‘ene palopalemá i ha founa na’e te’eki ke ne fakakaukau.³

Na’e fie ongo’i ‘e Siosefa, ko hono fāmili, pea mo e kakai tokolahi kehe na’a nau tali e fuakava ‘a e ‘Eikí kuo fakafoki maí, e ‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate kinautolú, ako e founa ke nau ‘unu ai ‘o ofi ange kiate Iá, mo fakalelei’i honau vā mo honau ngaahi ‘ofa’angá. ‘Oku fakamatala ‘e he *Kau Mā’oni’oni* ‘a honau ngaahi talanoá.

'Oku fakahaa'i 'e he Kau Mā'oni'oni 'oku 'omai 'e he 'ilo'i e ngaahi fengāue'aki 'a e 'Eiki kiate kিতautolu ha fakakaukau ta'engata, tokoni ke tau vakai ki he kakai 'i honau tu'unga mo'oni pea mo honau kaha'ú, pea mo tokoni ke fakamālohia 'etau tui 'e tokoni' i kিতautolu 'e he 'Eiki 'i he ngaahi taimi faingata'á.

Ko e Falala ki he 'Eiki 'i he lolotonga 'o e Ngaahi Faingata'á

'Oku kau 'i he voliume 1 'o e *Kau Mā'oni'oni* 'a e talanoa faka'ofa 'o 'Amanitā Pānesi Sāmīta mo hono fāmīlī, 'a ia na'a nau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki mo fai Hono finangaló.⁴ Na'e fakapoongi fakalilifu 'a e husepāniti 'o 'Amanitāá pea mo e taha 'o 'ena fānau tangatá, fakataha mo ha Kāingalotú 'e toko 15 na'e nofo fakataimi 'i ha ki'i nofo'anga he ki'i Vaitafe Soalá 'i Mīsuli. Na'e fakamālohia 'e he 'Eiki 'a 'Amanitā 'i he a'usia fakalilifú ni, tali 'ene ngaahi lotú, 'oange ha loto-to'a, mo 'ai ke ne lava 'o fakamo'ui 'ene tamasi'i ne fu'u lahi hono kafó.⁵

'Oku fakahaa'i 'e he *Kau Mā'oni'oni* 'a e founga 'o e ako 'a 'Amanitā ke falala ki he 'Eiki 'i he lolotonga 'o e faingata'á taulō-fu'ú. 'Oku toe fakamatala'i foki ai e me'a na'e ako 'e Siosefa Sāmīta fekau'aki mo e lelei 'a e 'Otuá 'o a'u ai pē ki he taimi 'o e faingata'á. 'Okú ne fakahaa'i 'oku 'omai 'e he 'ilo'i e ngaahi fengāue'aki 'a e 'Eiki kiate kিতautolu ha fakakaukau ta'engata, tokoni ke tau vakai ki he kakai 'i honau tu'unga mo'oni pea mo honau kaha'ú, pea mo tokoni ke fakamālohia 'etau tui 'e tokoni' i kিতautolu 'e he 'Eiki 'i he ngaahi taimi faingata'á.

Ko e taimi na'e 'ilo ai 'e he Palōfita ko Siosefa 'a e me'a na'e hoko ki he fāmīlī 'o 'Amanitāá pea mo e ni'ihī kehe 'i he ki'i Vaitafe Soalá, na'á ne ongo'i 'e sai ange ke 'alu ki he fale fakapōpulá pe fakapoongi ia 'i hano tuku e Kāingalotú ke fakapoongi tavale. Na'á ne feinga 'i he 'aho hono hokó ke fai ha fakamelino mo e kau tau 'a Mīsuli, 'a ē ne nau tokamalumu ke 'ohofi 'a e nofo'anga tokolahi

taha 'o e Kāingalotú 'i Hihifo Mama'ó. Ka, na'e puke pōpula 'a Siosefa mo tauhi ko ha taha pōpula.

'Osi ha meimei māhina 'e nima mei ai, ne kei nofo pōpula pē 'a Siosefa, 'i ha ki'i loki 'i lalo fonua na'e momoko mo fu'u si'isi'i 'i Lipeti 'i Mīsuli. Na'á ne fifili pe na'e toitoi nai 'i fē 'a e 'Otuá pea ko e hā hano fuoloa 'o 'Ene lava ke fanongo ki he tangi 'a e kau uitoú mo e kau lí'ekiná. Na'á ne lotu ai 'o pehē, "E 'Eiki, 'e fēfē hono fuoloa 'o 'enua kātaki'i 'a e ngaahi kovi mo e ngaahi fakamālohi ta'etotonu ko 'enī, kae te'eki ai ke fakamolū ho finangaló kiate kিতautolu, pea ngāue 'a ho finangaló 'i he 'alo'ofa kiate kিতautolu?" (T&F 121:3).

‘Oku ako’i kitautolu ‘e he *Kau Mā’oni’oni* ko e mamahi ‘oku ‘ikai ko ha fakamo’oni ia ‘o e ‘ikai hōifua ‘a e ‘Eikí, pe ta’ofi ‘o ‘Ene ngaahi tāpuakí. Ko e fehanganagai ko ha konga ia ‘o e palani ‘a e ‘Otuá ke fakalelei’i mo teuteu’i kitautolu ki ha iku’anga ta’engata mo fakasilesitiale (vakai, 2 Nifai 2:11). Na’e ‘ilo ‘e Siosefa na’e ‘ai ‘e he faingata’a’ia ta’efakangatangata ‘a e Fakamo’uí ke Ne lava ‘o fakafiemālie’i kitautolu ‘i he taimi ‘oku tau faingata’a’ia a’i pea iku ‘o hakeaki’i ai kitautolu (vakai, ‘Alamā 7:11–13). Ko e tali ki he tangi mamahi ‘a Siosefá, na’e fokotu’u ai ‘e he ‘Eikí ha lisi ‘o e fa’ahinga kotoa ‘o e ngaahi faingata’á kimu’a peá Ne toki folofola ‘o pehē:

“Kapau ‘e fakamanga mai ‘a e ngutu ‘o helí kiate koe, ke ke ‘ilo’i, ‘e hoku foha, ‘e foaki ‘e he ngaahi me’á ni kotoa pē ‘a e poto kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe.

“Na’e ‘alu hifo ‘a e Foha ‘o e Tangatá ‘o mā’ulalo ange ‘iate kinautolu kotoa pē. ‘Okú ke lahi ange koe ‘iate ia?” (T&F 122:7–8).

‘E lava ‘e he’etau a’usia tonu e *ngaahi me’a ko ‘eni* ‘o fakakoloa’i kitautolu ‘aki ha lotu faka-Kalaisi kiate kinautolu ‘oku faingata’a’iá. Na’e pehē ‘e Siosefa ‘i he lolotonga ‘o ‘ene ‘i he fale fakapōpulá, “E ‘i’i ma’u pē hoku mafú ‘i he ‘osi ‘a e me’á ni ‘o laka ange ‘i ha toe taimi ki mu’a.” Na’á ne faka’ānaua ke ‘i he Kāingalotú ke ne fakafiemālie’i kinautolu. Na’á ne fakamatala ai, “Kuo te’eki ai ke u ongo’i pehē ‘o hangē ko e taimi ní, ka ne ta’e’oua ‘eku tofanga ‘i he ngaahi faihala ne u tofanga a’i.”⁶

Ko e taha ‘o e ngaahi ‘uhinga na’e fakangofua ai mo tali ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘a e *Kau Mā’oni’oni* he te ne lava ‘o tokoni’i ke tau a’usia ‘a e *ngaahi me’a ni* ‘o fou he ngaahi talanoa ‘a e ni’ihi kehē. Te tau lava ‘o ako meia ‘Amanitā na’a mo e taimi ‘oku ‘afio’i ai ‘e he ‘Otuá ‘i Hono poto ta’efakangatangatá ke ‘oua na’a ta’ofi ‘a e koví pe faingata’a’iá, ‘okú Ne kei ‘ofa pē mo manatu’i kitautolu. ‘Okú Ne ongona ‘etau ngaahi lotú pea ‘oku ‘alo’ofa mo anga’ofa.

Ngaahi Tāpuaki Fakatemipale Kuo Fakafoki Mai

‘Oku ‘ikai ha toe feitu’u kuo fakahaa’i lelei ange ai ‘a e ‘alo’ofá mo e anga’ofá kiate kitautolu ka ‘i he temipalé. Ko e uho ‘o e *Kau Mā’oni’oni* ‘a e talanoa ki he fakafoki mai ‘o e ngaahi tāpuaki fakatemipalé. ‘Oku ngata ‘a e voliume ‘uluakí ‘i he taimi na’e ma’u ai ‘e ha lauiafe ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e ngaahi ouau toputapú ‘i he Temipale Nāvuú ‘i he 1846. ‘E faka’osi ‘aki e voliume uá hono fakatapui ‘o e Temipale Sōlekí pea mo e kamata ‘a e Kāingalotú ke ma’u ‘i ai ‘a e ngaahi ouau ‘i he 1893. ‘E faka’osi ‘aki e voliume tolú e kamata ke fakatahataha ‘a e Kāingalotu ‘Iulopé

ki he temipale ‘i Suisalaní ‘i he 1955. ‘E hoko mai e voliume hono faá ‘o a’u mai ki he lolotonga ni, ‘i he mofele ‘a e ngaahi temipalé he māmaní pea mo e ma’u ‘e he Kāingalotu ‘i he kotoa ‘o e kolopé ‘a e ngaahi ouau ‘o e hakeaki’i, hangē ko ia ne vīsone mai ki ai ‘a e kau palōfita ‘o e kuohili mama’ó.

‘Oku tau fai ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ha ngaahi fuakava pea mo fakakoloa’i kitautolu ‘aki e mālohi ke tau ikuna’i ‘a e ngaahi ha’aha’a ‘o e Hingá, kau ai ‘a e koví mo e mamahi ‘o e mo’ui ‘i he māmaní. ‘Oku tau ma’u ai ‘a e malu’i mo e mālohi tau-potu ke tu’u mai ‘i he Toetu’ú, kuo ‘osi sila’i ki hotau ngaahi ‘ofa’angá ‘o ta’engata.

‘E tokoni ‘a e *Kau Mā’oni’oni* ke tau tauhi ‘etau ngaahi fuakavá ‘aki hano fakalahi ‘etau manatu’i ‘i ha ngaahi founa angamamalu. ‘E tokoni ia ke tau manatu’i ma’u pē ‘a e me’a kuo fai ‘e he Fakamo’uí ma’atautolú. Ka ne ta’e’oua e ngaahi lekooti ‘o e fengāue’aki ‘a e ‘Otuá ‘i he kuohilí, he ‘ikai ke tau lava ‘o “manatu’i hono lahi ‘o e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí ki he fānau ‘a e tangatá” (Molomona 10:3). ‘I he ngaahi ‘uhinga ko ‘eni, ‘oku tau mo’ua ai ki he ‘Eikí pea ki he Kau Mā’oni’oni na’a nau lekooti ‘enua ngaahi a’usia ‘o ‘Ene ‘ofa kiate kinautolú. Na’e fekau ‘e he ‘Eikí ‘a Siosefa Sāmita ke ne lekooti ‘ene ngaahi a’usiá (vakai, T&F 21:1). Na’á Ne fekau ha taha faihisitōlia ‘o e Siasí na’e ngāue ‘i he malumalu ‘o e fakahinohino ‘a Siosefá ke ne “tauhi ‘a e lekooti mo e hisitōlia ‘o e siasí ma’u ai pē” (T&F 47:3). Na’á Ne fekau ke kau ‘i he hisitōlia “‘a e ngaahi me’a kotoa ‘e ‘aonga ki he siasí, pea ki he ngaahi to’u tangata tupu haké” (T&F 69:8).

‘I he ngaahi fakahā pea mo e tala’ofa ‘o e fuakava ko ‘eni ke manatu ma’u ai pē ki he Fakamo’uí, na’e kamata leva ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá hono palani ‘o e *Kau Mā’oni’oni* ‘i he ta’u ‘e 10 kuo hili. ‘Oku mau poupou atu heni ke mou lau ia, mo falala te ne tokoni ke mahino kiate kimoutolu e palani ‘a e ‘Otuá, pea fakatokanga’i e lahi ‘o e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí, mo kātaki faivelenga ‘i he taimi ‘o e tokamālie mo e tokatāmakí, pea ma’u ha ‘ofa faka-Kalaisi ki he ni’ihi kehē, mo tauhi ‘a e ngaahi fuakava ‘oku fakatau ki homou hakeaki’i. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

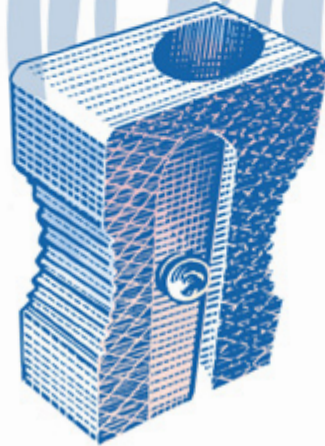
1. ‘Oku kau ‘i he sippingá ‘a Nifai (1 Nifai 17:23–43), Tu’i ko Penisimani (Mōsaia 1), Limihai (Mōsaia 7), ‘āngelo ‘a e ‘Eikí kia ‘Alamaá (Mōsaia 27), ‘Alamā (‘Alamā 9:10), Molomona (Molomona 3:17–22), mo Mōse (Ekesōtosi 13:3).
2. Joseph Smith, ‘i he “History, circa Summer 1832,” 2, josephsmithpapers.org.
3. Vakai, “History, 1838–1856, volume A-1 [23 December 1805–30 August 1834],” 3, josephsmithpapers.org.
4. Vakai, “Revelation, 12 January 1838–C,” [1], josephsmithpapers.org.
5. Vakai, *Kau Mā’oni’oni*, voliume 1, vahe 30, “Tau ‘o Hangē ko e Kau ‘Āngeló.”
6. “Letter to Presendia Huntington Buell, 15 March 1839,” [1], josephsmithpapers.org.

FUA'IMOÁ, FIUSÍ, MO E TUÍ

Ko e taha 'o 'emau ngaahi taumu'a fakafāmilí ke tānaki ha pa'anga fe'unga ke tipōsiti 'aki homau 'apí. Ka ne 'ikai e taumu'a ko iá, ne u mei fakamoleki e ngaahi faka'osinga 'o e uiké he sio televisoné, mo tali ki ha ngaahi faingamālie fakapa'anga ke hoko mai.

'I he'eku hoko ko ha faka'uli ki ha kautaha keli makakoloa 'i he fakatoke-lau 'o Sileí, 'oku ou mavahe ai 'o ngāue 'i he 'aho 'e fā he uike, pea mālōlō 'i he 'aho 'e tolu—mei he Tokonaki ki he Mōnite. Na'a mau fakakaukau ke mau kamata fakatau fua'imoa, ke tokoni ki he'emau pa'anga hū maí mo fakahū ha pa'anga ki hamau 'apí. Ko 'emau palaní ke tānaki e ngaahi 'otá mei homau ngaahi kaungāme'á, kaungā'apí, mo e kāingalotu 'o e Siasí; fakatau mai ha fua'imoa 'e meimei 1,000 'i he uike mei ha feitu'u hū koloa; pea mau fakaheka e fua'imoá 'o tufa he 'aho Tokonakí mo e Mōnité.

Na'á ku fakakaukau mo hoku uaifi ko Lolá ke ma 'ave 'ema ongo ki'i tamaikí 'i he tufa 'o e fua'imoá mo mau fiefia fakataha ai pē. Kaekehe, ko e taimi ne mau lele atu ai ke fakatau mai 'emau 'uluaki uta fua'imoá, ne hoko ha fakatu'utāmaki. Na'e va'inga ha taha 'o 'ema ongo ki'i tamaikí mo ha ki'i me'a fakamata peni vahevahe ukamea, 'o ne lí 'a e me'a fakamatá 'o tō tonu hifo ia 'i he fo'i ava ki he me'a tutu sikaletí. Na'e mofisifisi, pea mate kotoa e me'a faka'uhila 'i he'emau vēní, 'o tu'u

Ko e taimi ne tō tonu ai ha ki'i me'afakamata penivahevahe ukamea 'i he me'atutu sikaletí ne avá, ne tu'u fakafokifā 'emau vēní. Kuo pā ha fo'i fusi.

fakafokifā ia 'i he lotomālie 'o e hala lahí. Kuo pā ha fo'i fusi.

Na'e kamata ke mau lotomamahi ne mau ongo'i ai hangē ka mau ka tangí he lolotonga 'emau tangutu 'o faka'efi'efi ki he 'ū me'alelé mo fifili pe ko e hā te mau faí. Ka 'i he momeniti ko iá, ne u manatu'i kuo 'osi tala'ofa 'e he 'Eikí ke hiki hake mo tokoni'i kitautolu kapau te tau falala

kiate Ia. Na'e kāpui au 'e ha ongo'i nonga. Na'á ku 'ilo'i he 'ikai ke u tangutu pē 'o lāunga. Na'e 'i ai 'emau palopalema, pea 'i he tokoni 'a e 'Otuá, te mau lava 'o fakalelé'i ia.

Ne u fesiofaki mo Lola peá ma pehē, "Kuo pau ke tau fakahaa'i e tuí." Ne mau fai leva ha lotu mo holoholo'i homau lo'imatá. Hili iá, ne u hū leva ki tu'a 'o teke 'a e kaá, kae faka'uli 'a Lola. Na'e tokolahi mo ha kakai 'e ni'ihí ne nau hū ki tu'a mei he'enu me'alelé ke tokoni mai kiate au.

Ne mau teke 'a e kaá 'i ha mita nai 'e 200 pea mau toki ma'u ha feitu'u malu he ve'ehalá ke tau ai. Na'á ku fakatokanga'i 'i he holo hifo 'a e kaá ke tu'ú, 'oku mau tau tonu 'i mu'a 'i ha falekoloa letiō me'alele.

Na'á ku to'o leva 'a e fusi na'e paá, peá u hū atu ki he falekoloá 'o 'eke ange, "Oku mou ma'u heni ha me'a peheni?"

Na'e tali mai 'e he faifakataú, "Io."

Na'á ku fakatau mai leva ha fo'i fusi 'o fokotu'u, ne mo'ui leva 'a e kaá, pea hoko atu 'emau fonongá. Na'e teu ke tāpuni 'a e feitu'u hū fua'imoá 'i he taimi na'a mau afe atu aí. Ne mau fakatau mai 'emau fua'imoá pea mau tufaki.

Ko e taimi 'oku 'i ai ai hatau ngaahi faingata'a'ia, 'oku fie ma'u ke tau manatu'i ke kole tokoni ki he'etau Tamai Hēvaní. 'Oku ou 'ilo'i te Ne tali mai ka tau ka vilitaki atu mo fakahaa'i 'etau falala kiate Iá. ■

Alavaro Alcaino, 'Enitofakasitā, Silei

KO HA TĀPUAKI 'I HE TOHINIMA 'A 'EKU FA'ĒĒ

Na'a ku fakalaulauloto 'i ha efiafi 'e taha pe ko e hā ha pōpoaki te u fai 'i he konifelenisi fakauooti ne hanga-naki ma'i. Kuó u ako e folofolá 'i he uiké kotoa, pea neongo ne u ma'u ha fakahinohino lelei pea mo ha 'ilo, ka na'e te'eki ke u ma'u ha fakahinohino mahino ki he me'a na'e finangalo e 'Eikí ke u vahevahe, ko e palesiteni fakasiteikí, ki he kāingalotu 'o e uōtí.

'I ha lotu fakamātoato, na'a ku kole ai ha fakahinohino mei he Laumālié ke Ne tatakí 'eku fakakaukau. Hili iá ne u fakaava leva 'a e folofolá 'o kamata ke u toe lau ia. Na'e 'alu 'eku fakakaukau he taimi pē ko iá ki he ngaahi taumu'a ngāue 'a e uōtí na'a ku toki talanoa ki ai mo e pisopé kimui ní. Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a ko iá ke ngāue 'aki 'a e *Malanga 'aki 'Eku Ongoongoleléi* 'i he vahevahe 'o e ongoongoleléi mo e ngaahi kaungāme'a mo e kaungā'apí.

Na'e ue'i fakalaumālie au ke u fakakau 'a e *Malanga 'aki 'Eku Ongoongoleléi* 'i he'eku ako he efiafi ko iá. Na'a ku to'o leva hano tatau 'o huke ki ha fa'ahinga peesi pē. Na'a ku ma'u 'i he peesi ko 'ení ha ongo fakamo'oni fakafolofola na'e tohinima—1 Nifai 8:8–11 mo e 1 Nifai 11:21–22. Na'a ku fakatokanga 'i 'i he'eku vakavakai'i fakalelei hifó ko e ongo fakamo'oni folofolá ni na'e hiki ia 'i he tohinima 'o 'eku fa'ēē. Na'e mālōlō si'eku fa'ē 'ofá 'i ha ngaahi ta'u si'i kimu'a atu, 'i he hili pē ha māhina 'e ua mei hono ta'u 80. Na'a ne hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e

lototo'a mo e ta'esiokitá, na'a ne sio ma'u pē ki he lelei 'a e kakaí. Pea na'a ne manako 'i he folofolá.

Na'a ku fakaava 'a e tohi folofolá ki he ongo veesi ko 'ení ke u 'ilo 'i pe ko e hā e me'a ne ue'i ia ke ne hiki iá. Ko e taimi na'a ku lau ai iá, na'e 'alu 'eku fakakaukau 'i he taimi pē ko iá ki he pōpoaki 'oku totonu ke u fa'i. Ko ha pōpoaki nounou 'eni 'e ala ngalo he taimi 'e níihi 'i he kāingalotu 'o e Siasí kuo nau 'osi kai 'i he fua hu'amelie 'o e ongoongoleléi, 'oku 'i ai mo ha tokolahi kehe 'oku nau fekumi ki he fua tatau pē ko iá. 'Oku fie ma'u ke tau ala atu 'o talaange 'a e feitu'u ke ma'u ai iá.

Na'a ku fakakaukau ki he'eku fa'ē 'ofá 'i he'eku vakai ki he toenga 'o e

lototonga 'eku teuteu ki he konifelenisi fakauōtí, na'a ku fakaava 'a e *Malanga 'aki 'Eku Ongoongoleléi* ki ha peesi ne 'i ai ha ongo fakamo'oni fakafolofola na'e hiki 'i he tohinima 'o 'eku fa'ēē.

Malanga 'aki 'Eku Ongoongoleléi. Na'e 'ikai ha hingoa, 'ikai mo ha toe fakamatala, pe ha toe me'a ke faka-haa 'i ko e tohi 'eni 'a'ana. Na'a ku tangutu mo'utāfu'ua 'i he'eku fakakaukau ki he hokohoko 'o e ngaahi ue'i fakalaumālie na'e tatakí mai ki he momeniti ko 'ení. Na'e fakapapau 'i mai 'e he Laumālié kiate au na'e tatakí au 'e he'eku ngaahi fakakaukau, 'o hangē pē ko e me'a na'a ku lotuá. Ka na'e 'ikai lavelave'iloa 'e he'eku fine'eikí 'i he ngaahi ta'u lahi kimu'a na'a ne hiki ai 'a e ongo fakamo'oni fakafolofola ko 'ení, 'e faka'aonga 'i ia 'e he 'Eikí ko e tali ki he lotu fakatōki-lalo 'a 'ene tamá. ■

Douglas Hedger, Nevata, USA

KO HA MANA 'I HE FALE 'O E 'EIKÍ 'I KĪVÍ

Na'a ku fiefia mo hoku fāmilí ke mau fononga kā mei Lomēnia ki Kiivi, 'Iukuleini, ki he fakatapu'i 'o e tempalé 'i 'Aokosi 2010. 'I he 'emau 'ilo'i 'e hoko 'eni ko e tempale ki he Kāingalotu 'i he Misiona Lomēnia/ Molotová, na'a mau fononga ai 'i ha meimei houa 'e 14 ke a'u ki ai. Ko e taimi ne mau a'u atu a'í, ne mau fetaulaki mo ha kulupu 'e taha ne nau kau foki mo kinautolu 'i he fononga mai mei Lomēniá. Na'a mau fiefia kotoa ke 'i Kiivi ke mau kau ki he me'a topu-tapu ko 'eni ne hokó.

'I he 'aho ne fai ai 'a e fakatapu'i, na'e vahe 'emau kulupu mei Lomēniá ke mau mamata ki he fakatapu'i 'o fakafou 'i ha fakamafola 'i ha loki 'i he fungavaka 'uluaki 'o e tempalé. Na'e kamata ke fakahaa'i 'e ha ni'ihi 'enau loto-ta'efiemālié. Na'a nau 'amanaki ke kau mo e palōfitá 'i he fakatapu'i 'i he loki silesitalé. Na'e a'u 'o pehē 'e ha ni'ihi na'e mei lava pē ke nau nofo 'o mamata he fakamafolá mei he falelotu 'i Lomēniá.

Na'e kamata ke u lotu loto pē, "Tamai Hēvani, 'e lava fēfē ke mau tokoni ki he

kāingalotu mei Lomēniá ke nau ma'u ha a'usia fakangalongata'a 'i Ho falé?"

Na'e te'eki ke u ma'u ha tali 'i he taimi na'e kamata ai 'a e sēsini fakatapu'i. Na'e 'ikai fuoloa ne mau 'ilo'i, 'e hifo mai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018), 'o fokotu'u 'a e makatulikí 'i hono tu'u'angá. Mahalo ko 'emau talí 'eni! Na'a ku lotua ha founga ke me'a mai ai 'a e palōfitá 'o fe'iloaki mo e Kāingalotu Lomēniá.

Na'a ku lotu 'o pehē, "Oku 'ikai ko ha'aku kole 'eni ma'aku, ka ma'a hoku ngaahi kāingá."

‘I he hili e ouau ‘o e makatulikí, na’e lue mai ‘a Palesiteni Monisoni ‘i homau ve’e lokí, ‘i he’ene foki ki he loki silesitialé. Fakafofikifā pē, ne u ongo‘i ‘i hoku lotó ‘oku totonu ke u tu‘u ‘o fakaafe‘i ia ke ne hū mai ki homau lokí.

Na‘á ku tu‘u leva ‘o pehē, “E homau palōfita! Me‘a mai ‘o vakai‘i kimautolu. Ko kimautolú mei Lomēnia.”

Na’e hangē na’e ‘ikai ke ne ongo‘i ‘eku leá. Ne hili ha momeniti mei ai, na‘á ne foki mai. ‘I he’ene hū mai ki he lokí, na‘á ne pehē mai, “Lomēnia!”

Na‘á ne fakafe‘iloaki kiate kimautolu kotoa peá ne pehē mai ‘okú ne ‘ofa lahi ‘iate kimautolu. Na’e fonu hoku lotó ‘i he fiefia ‘i he’eku mamata ki he fofonga fiefia si‘omau kāingalotu ‘ofeiná. Na‘á ku lotu ‘o pehē, “Mālō, ‘e Tamai ‘ofa, koe‘uhí ko e mana ko ‘eni ‘i Ho falé.”

Ko e taimi na’e mavahe ai ‘a e palōfítá mei he lokí, na’e ‘ikai ke toe

Na‘á ku lotu loto pē, “Tamai Hēvani, ‘e lava fēfē ke mau tokoni ki he kāingalotu mei Lomēnia ke nau ma‘u ha a‘usia fakangalongata‘a ‘i Ho falé?”

loto-mamaha ha taha. Na‘á ku ongo‘i ne mau ‘i he loki monū‘ia taha ‘i he tempalé. Ko ha a‘usia ia he ‘ikai toe ngalo ‘iate au. ■

Doru Vasile, Pukalesi, Lomēnia

KO HA MALIMALI ‘O E TALI LELEÍ

Na’e fakahoko ‘e homau uōtí ‘i ha pō ‘e taha ha ‘ekitiviti na’e lauhoua ‘emau teuteu ki aí. Na’e lea māvae mai ha taha fiefanongo kiate au ‘i he ‘osi ‘a e ‘ekitiviti ka na‘á ne toe foki mai hili ha ngaahi miniti si‘i ‘o ‘eke mai, “Pisope, ko e fē taimi ‘oku fie ma‘u ke u toe foki mai a?” Na‘á ku talaange ko e Sāpaté, pea pehē vave mai ‘a e ki‘i tamasi‘i ia, “‘Ikai, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe ‘ekitiviti ia?” Na‘á ne fakalata‘ia ‘i he feohi mo e to‘u tupu homau uōtí na‘á ne toe fie foki mai ai.

Na‘á ku toe talanoa foki mo ha ongomātu‘a na‘á na ‘a‘ahi mai ki he ‘ekitiviti peá u ‘eke ange pe ko e hā ha‘ana fakakaukau. Na’e pehē ‘e he husepānití, “Talu ‘ema a‘u mai, mo ‘ema ongo‘i nonga mo lōngonoa,” ‘a ia ne fakamo‘oni ki ai hono uai‘i ‘aki ha kamo hono ‘ulu. Na‘á ku ‘ohovale he me‘á ni koe‘uhí he ko e taimi na‘á na ‘uluaki a‘u mai aí, na’e tokolahi ‘a e kakai na’e pōtalanoa mo longoá‘á. Ka na‘á ne hoko atu ‘o ne ‘eke mai mo sio mai kiate au, “Ko e Laumālie Mā‘oni‘oní ia, ko ia?” ‘I he’eku ‘ohovalé, ko e me‘a pē na‘á ku lava ‘o lea ‘akí ko e ‘io.

Na’e lahi ‘a e ngaahi me‘a ke fai ke mateuteu ai ki he ‘ekitiviti ko ‘ení, ko ia ‘i he ‘osi ‘a e me‘a kotoa pē ‘i he pō

ko iá, ko e me‘a pē na‘á ku fie fakahokó ko e foki ki ‘api ‘o mohe. Koe‘uhí ko ‘eku fu‘u ongosiá, na’e ‘ikai ke u lava ‘o fakakaukau ki he’eku pōtalanoa mo e kau fiefanongó. Ko e taimi na‘á ku a‘u ai ki ‘apí, na‘á ku lotu peá u tokoto ki hoku mohengá, ka na’e ‘ikai ke u lava ‘o mohe; na‘á ku sioloto ki he ‘Eikí ‘oku malimali. Ko ha malimali ia ‘o e tali leleí. Na‘á ku kamata ‘i he momeniti ko iá ke manatu‘i e ngaahi me‘a faka‘ofa na’e hoko ‘i he ‘ekitiviti.

Na’e mahino kiate au na’e hanga ‘e he faivelenga mo e ‘ofa ‘a e kāingalotu ‘o e uōtí ‘o ue‘i ‘a e loto ‘o e kau fiefanongo e toko tolu ko iá. Na’e mahino kiate au ko e malimali ‘o e tali leleí na’e ‘uhinga ia ki he me‘a ne mau fakahokó. Na’e ‘ikai ke u kei lava ‘o mata‘ofi ‘eku tangí, pea na‘á ku ongo‘i hounga‘ia ‘i he me‘afoaki kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí ma‘amautolú. Kuó Ne fai mai ha malimali ‘o e tali leleí. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘oni e folofola ‘a e ‘Eikí; ko e taimi ‘oku tau ‘omi ai ha fo‘i laumālie ‘e taha kiate Iá, ‘e lahi fau ‘etau fiefia ‘i he pule‘anga ‘o e Tamaí (vakai, T&F 18:15). ■

Franklin Romero, Manapi, ‘Ekuatoa

VAHEVAHE MAI HO‘O FAKAMATALÁ

‘Oku pulusi ‘e he Le‘o ‘o e Kau Mā‘oni‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ha fakamatala mo‘oni ‘i ha fa‘ahinga tefito pē ‘o e ongoongoleleí, ka ‘oku tautautefito ‘emau fie ma‘u ho‘omou ngaahi a‘usia ‘i he ngāue faketauhi ki he ni‘ihi kehé pea mo fakahaa‘i ‘o e lototo‘á ‘i hono mo‘ui ‘aki e ongoongoleleí. ‘Omai ho‘o fakamatalá ‘i he ‘initaneti ki he liahona.lds.org (lomí‘i e “Submit an Article pe Feedback”).

KO E Faka'ai'ai KI HE'ETAU Mo'ui 'Aki e Ongoongoleleí

Fai 'e Mindy Selu

'Ū Makasini 'a e Siasí

Oku fonu 'a e hala 'o e tu'unga fakaākongá 'i he ngaahi tāpuakí—'a ia 'oku fakatou "mamata mo ta'e-mamata" ki ai.' Ka 'oku 'i ai ha taimi 'e ni' ihi he 'ikai faingofua ai pe fakafiemālie 'a e hala ko iá, neongo hono ngaahi tāpuakí. 'Oku fie ma'u 'i he hoko ko e ākongá 'a Sisū Kalaisí 'a e ngāué mo e feilaulaú, pea ko e taimi 'e ni' ihi 'oku faingata 'a ai ke ma'u ha faka'ai'ai ki hono mo'ui 'aki e ngaahi fekaú mo fai 'a e ngaahi feilaulau ko iá.

'I ho'o hoko ko e taha lahi kei talavoú, mahalo 'okú ke toe femo'uekina 'i he feinga ke fakahoko e ngaahi fatongia fo'ou, fai e ngaahi fili liliu mo'ui, mo fakakaukau 'i pe 'e 'ata fēfē ho hala 'i he tu'unga fakaākongá, 'i he toenga 'o ho'o mo'ui. 'Ikai ngata ai, mahalo na'a 'i ai ha ngaahi me'a 'i he ngaahi tu'u-tu'uni 'o e Siasí pe hisitōliá pe 'i he tokāteline 'o e ongoongoleleí 'oku 'ikai fu'u mahino kiate koe mo ha ngaahi 'ahi'ahi 'okú ke fefa'uhi mo ia, pea pehē ki ha ngaahi tāpuaki 'okú ke kei tali ki ai pea mo ha ngaahi fehu 'i fekau 'aki mo e palani 'a e 'Otuá ma'aú.

Mahalo na'a fifili hatau ni' ihi 'i ha taimi pe 'oku 'aonga nai hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí mo e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai kiate kitautolú. Mahalo te tau fakafekiki 'oku 'ikai ke tau fe'unga, pe 'oku fu'u lahi 'a e ngāué, pe 'oku ngali mahu'inga ange 'a e ngaahi fehu 'i ia 'i he talí. Ka ko e me'a 'oku fakaiku mo'oni ki aí ko e faka'ai'ai. Ko e hā 'okú ke fai ai 'a e me'a 'okú ke fakahokó mo mo'ui hangē ko ia 'okú ke faí? Ko e hā 'okú ke kei tauhi ai 'a e ngaahi fekaú, 'o a'u ki he taimi 'oku 'ikai ai ha taha ke ne faka-tokanga 'i pe 'okú ke fai iá?

'E 'i ai ma'u pē ha
"ngaahi lea faingata'a."
Ka 'e 'i ai ma'u pē
ha me'a ke tau fili ai
'a e tuí kae 'ikai ko e
veiveiuá pe ta'epaú.

Tatau ai pē pe ko hai koe pe ko hā e tu 'unga mo 'ui 'okú ke 'i aí, ko e fili ke kumi ho 'o 'uhingá (motivation) 'aki hono tanumaki ho 'o tui ki he Fakamo 'uí mo 'Ene ongoongoleléi, ko e me 'a pē ia 'a 'au.

Te Mau 'Alú kia Hai?

Ko hono kumi mo pukepuke 'o e faka 'ai 'ai ke mo 'ui 'aki e ongoongoleléi 'oku 'ikai ko ha palopalema fēfē ia 'i hotau kuongá. Na 'a mo e taimi na 'e 'i māmani ai 'a e Fakamo 'uí, na 'e kei faingata 'a pē ke mahino ki he kakaí pea mo nau talangofua ki he ngaahi tefito 'i mo 'oni na 'á Ne ako 'í. Na 'e fanongo ha ni 'ihi 'o 'Ene kau ākongá 'i He 'ene fakamatala 'i ha fo 'i fakakaukau na 'e ngali fakalotomamahi kiate kinautolu—ko Hono tufakanga ko e "mā 'o e mo 'uí" (vakai, Sione 6:35–58). Na 'a nau tali faka-veiveiua, 'o pehē, "Ko e lea faingata 'a 'eni; ko hai 'oku fa 'a 'ilo iá?" (Sione 6:60).

Na 'e fehu 'i 'e Kalaisi, 'i He 'ene 'afio 'i na 'e faingata 'a ke nau tui mo tali 'a e tokāteline ko 'ení, "Oku tūkia 'a kimoutolu 'i he me 'á ni?" (Sione 6:61). Ko ha tokolahi 'o 'Ene kau ākongá na 'e 'ikai ke nau fakamu 'omu 'a 'enau tui 'i he 'enau veiveiuá, ka "na 'e foki kimui 'a e tokolahi, 'o 'ikai toe 'alu mo ia" (Sione 6:66).

Ka 'i he taimi na 'e fehu 'i ai 'e Kalaisi ki he toenga 'o 'Ene kau ākongá pe "E 'alu mo kimoutolu foki," na 'e fai 'e Pita 'a e tali pē taha na 'e tonu ke fai: "Te mau 'alú kia hai? 'oku

‘iate koe ‘a e ngaahi lea ‘o e mo‘ui ta ‘engatá?” (Sione 6:67–68).

Ko e Ma‘u‘anga ‘o ‘Etau Faka‘ai‘ái

Na ‘e ‘ilo ‘i ‘e Pita ‘a e tupu ‘anga ‘o ‘ene faka ‘ai ‘ái. ‘Oku fakaiku ia ki he kakano ‘o e ‘uhinga ‘oku tau fai ai ‘a e me ‘a ‘oku tau fakahoko ‘i he ongoongoleléi: ko ‘etau fakamo ‘oni pea mo e tui kia Sisū Kalaisí. Na ‘e fakahā ‘e Pita, “‘Oku mau tui pea *‘ilo pau* ko koe ko e Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua mo ‘uí” (Sione 6:69; tãnaki atu hono fakamamafa ‘i). ‘I he ‘etau ma ‘u e fakamo ‘oni mālōhi tatau kia Sisū Kalaisí, te tau lava ai mo kitautolu ke ma ‘u ha faka ‘ai ‘ai ke hoko atu hono mo ‘ui ‘aki e ongoongoleléi—‘o a ‘u ki he taimi ‘e ngali faingata ‘a aí, ‘o a ‘u ki ha taimi he ‘ikai fakatokanga ‘i ai ‘e ha tahá, pea na ‘a mo e taimi ‘oku ‘ikai ke tau fakapapau ‘i ai pe ‘oku tau loto nai ki aí,

‘E ‘i ai ma ‘u pē ha “ngaahi lea faingata ‘a.” Ka ‘e ‘i ai ma ‘u pē ha me ‘a ke tau fili ai ‘a e tuí kae ‘ikai ko e veiveiúá pe ta ‘epaú. Hangē ko e lea ‘a ‘Eletā L. Uitenei Keleitoni ‘o e Kau Palesitenisi ‘o e Kau Fitungofulú, “Ko e fili ke tuí ko e fili mahu ‘inga taha ia te tau fai.”²

Ko e hā leva te tau fai kapau ‘oku tau fehanga hangai mo ha taha ‘o e “ngaahi lea faingata ‘a” ko ‘ení?

1. Muimui ‘i he sīpinga ‘a Pita mo e kau ‘apostolo kehe na ‘a nau kei faivelenga pē neongo na ‘e mei faingofua ange ke nau “‘alu.” Fanongo ki he fale ‘i ‘a e kau palōfitá, kau ‘apostoló, mo e kau taki kehé:

“‘I he momeniti ‘o e ilifíá, veiveiúá pe taimi faingata ‘á, tu ‘u ma ‘u he tui kuó ke ‘osi ma ‘ú. . . . *Píkítai ki he me ‘a kuó ke ‘osi ‘iló pea tu ‘u ma ‘u kae ‘oua kuo ma ‘u ha ‘ilo lahi ange.*”³

“Laka atu ‘i he fo ‘i laka kotoa pē ‘i he tui—pea hokohoko pehē atu ai pē. . . . Nofotaha pē he ngaahi mo ‘oni [‘okú ke] tui ki aí pea tuku ke hanga ‘e he ngaahi mo ‘oni ko iá ‘o faka-fonu [ho] ‘atamaí mo [ho] lotó. . . .

“... Kamata he ngaahi tefito ‘i mo ‘oni mahu ‘inga ‘o e ongoongoleléi.”⁴

2. Nofo ofi ki he ngaahi folofolá pea muimui ‘i he ‘enau ngaahi akonakí:

“Ako ‘i he fa ‘a lotu mo fakalaululoto faka ‘aho ki he Tohi ‘a Molomoná.”⁵

“Pea ko ia ia ‘e fai ki hono finangaló, te ne ‘ilo ‘a e akonakí, pe ‘oku ‘i he ‘Otuá ia pe ko ‘eku leá ‘iate au pē” (Sione 7:17).

“Ka ke fai ‘e kimoutolu ki he folofolá, pea ‘oua na ‘a ngata ‘i he fanongó.” (Sēmisi 1:22).

3. Hokohoko atu ‘i he tauhi ‘o e ngaahi fekaú.

“Ko e tali ko ia ki he ‘etau ngaahi fehu ‘i fakamātoató, ‘oku hoko mai ia he taimi ‘oku tau fekumi ai ‘i he loto mo ‘oní pea mo tauhi ‘a e ngaahi fekaú. . . . ‘E lava ke fakalaka atu ‘etau

tuí ‘i he ngaahi fakangatangata ‘o e faka ‘uhinga he lolotongá.”⁶

“‘I ho ‘o hokohoko atu ke tala-ngofuá, . . . ‘e foaki atu kiate koe ‘a e ‘ilo mo e mahino ‘okú ke kumiá.”⁷

‘I he ngata ‘angá, ‘e faka ‘osi ‘etau faka ‘ai ‘ái ki he me ‘a na ‘e lea ‘aki ‘e Pitá. ‘Oku tau tui nai ko Sisū ‘a e Kalaisí, ‘okú Ne tataki Hono Siasí pea ‘oku ‘iate Ia ‘a e folofola ‘o e mo ‘ui ta ‘engatá? ‘Oku lahi ange nai ‘etau tui kiate Iá ‘i he “ngaahi lea faingata ‘a” ‘e ‘ikai mahino kiate kitautolu he momeniti ko iá?

Ko e Pale ‘o e Mo‘ui ‘aki e Ongongoleléi

Ko e taimi te tau pehē ai ke tau ‘ofa mo muimui he ‘Otuá mo Sisū Kalaisí pea mo tauhi ‘a e ngaahi fekaú ‘o a ‘u ki he taimi ‘oku ‘ikai mahino kakato ai kiate kitautolú, ‘oku hulutu ‘a ‘a e ngaahi palé. ‘Oku fehu ‘i ‘e he tangata fakakakanó, “Ko e hā te u ma ‘u mei aí?” ‘Oku tali ‘e he ngaahi akonakí ‘o e ongoongoleléi: “Melino ‘i māmani, pea mo e mo ‘ui ta ‘engata ‘i he maama

ka hoko maí”; ko ha potu kuo teuteu mo ‘ou ‘i he fale ‘o e ‘Otuá; ‘a e me ‘a kotoa ‘oku ‘a e Tamaí; “fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata ‘anga” (vakai, T&F 59:23; ‘Eta 12:34; T&F 84:38; Mōsaia 2:41); pea hangē ko hono fakamatala ‘i ‘e ‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “Te ke ma ‘u [‘i he Siasí ni] ‘a e me ‘a ‘oku mahulu atu hono mahu ‘ingá. . . . Te ke ma ‘u heni ‘a e ngaahi lea ‘o e mo ‘ui ta ‘engatá, ‘a e tala ‘ofa ‘o e huhu ‘i monū ‘iá, mo e hala ki he nongá mo e fiefiá.”⁸ Ko ha ni ‘ihi si ‘i pē ‘eni ‘o e ngaahi tāpuaki kuo tala ‘ofa maí.

Ko e taimi ‘oku tau lí ‘oa ai ke muimui ‘ia Kalaisi mo talangofua ki He ‘ene ngaahi fekaú, ‘oku tala ‘ofa maí ‘a e ngaahi me ‘a kotoa ko ‘eni pea toe lahi ange. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia ‘e faingofua ma ‘u pē ‘a e halá pe mahinongofua, ka ko e tala ‘ofa kuo palōmesi mai kiate kitautolu ‘o ka tau ka to ‘á, ‘e kei mafola ‘i he ‘etau mo ‘uí pea na ‘a mo e hili ‘a e mo ‘ui ko ‘eni.

Ka neongo e ta ‘e-mafakatataua ‘o e ngaahi tāpuaki ko ‘eni, ‘oku ‘ikai totonu ke nau hoko ko ‘etau tefito ‘i faka ‘ai ‘ai ki hono mo ‘ui ‘aki e ongoongolelé. Tatau ai pē pe ko e hā ha ‘o ngaahi fehu ‘i, tatau ai pē pe ko e tokāteline fē ‘oku ‘ikai mahino kiate koé, ko ho ‘o tui kia Sīsū Kalaisi pea mo ‘Ene Fakalelé ‘e hoko ia ko e faka- ‘ai ‘ai mahu ‘inga taha ki ho ‘o mo ‘ui ‘aki ‘Ene ongoongolelé, ‘o hangē ko ia ne hoko kia Pita mo e toengá.

Na ‘e pehē ‘e ‘Eletā ‘Ukitofa, “‘Oku fakaiuku ke tākiekina he ‘etau faka ‘ai ‘ai mo e fakakaukaú ‘a ‘etau tō ‘ongá. “Ko e fakamo ‘oni ki he mo ‘o- ni ‘o e ongoongolelé kuo fakafoki mai ‘o Sīsū Kalaisi ko e faka ‘ai ‘ai mālohi taha ia ‘i he ‘etau mo ‘uí. Na ‘e toutou fakamamafa ‘i ‘e Sīsū ‘a e mālohi ‘o e ngaahi fakakaukau lelé pea mo e

faka ‘ai ‘ai ‘oku totonú: ‘Sio pē kiate au ‘i he fakakaukau kotoa pē; ‘oua ‘e tāla ‘a, ‘oua ‘e manavahē’ (T&F 6:36).

“‘E tokoni ‘i kitautolu ‘e he fakamo ‘oni kia Sīsū Kalaisi pea mo e ongoongolelé kuo toe fakafoki maí, ‘i he ‘etau mo ‘uí, ke tau ‘ilo ‘i ‘a e palani pau ‘a e ‘Otuá kiate kitautolú pea ngāue fakatatau mo ia. ‘Okú ne fakapapu ‘i mai hono totonu, mo ‘oni, pea mo hono lelei ‘o e ‘Otuá, ‘o e ngaahi akonaki ‘o e Fakalelé ‘a Sīsū Kalaisi, pea mo e uiui ‘i fakalangí ‘o e kau palōfita ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.”⁹

Kiate au, te u kei feinga pē, neongo e taimi ‘e ongo faingata ‘a ai. Te u kei fakahoko pē ‘eku ngaahi lotú mo ako ‘eku folofolá. Te u feinga ke fakamālohia ‘eku fakamo ‘oni ki he Fakamo ‘uí he ‘aho kotoa. Te u kei fāifeinga pē ke mo ‘ui fakatatau mo Hono finangaló pea falala ki He ‘ene ngaahi folofolá mo ‘Ene kau palōfita mo ‘uí mo e kau ‘aposetoló ke nau ako ‘i mai e fongá, pea falala ki he faka ‘ai ‘ai ko ē ‘oku ‘ikai ngata ‘ene tupu mei he ‘eku tui mo e ‘ofa kiate Iá, ka mei He ‘ene feilaulau ta ‘engata mo e ‘ofa kiate au. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Hala ‘o e Ākongá,” *Liahona*, Mē 2009, 76.
2. L. Whitney Clayton, “Fili ke Tui,” *Liahona*, Mē 2015, 38.
3. Jeffrey R. Holland, “Eiki ‘Oku Ou Tui,” *Liahona*, Mē 2013, 94-95; fakamamafa ‘i he ‘uluaki tataú.
4. Rosemary M. Wixom, “Ko e Toe Foki ki he Tui,” *Liahona*, Mē 2015, 94.
5. Thomas S. Monson, “Ko e Mālohi ‘o e Tohi ‘a Molomoná,” *Liahona*, Mē 2017, 87.
6. Rosemary M. Wixom, “Ko e Toe Foki ki he Tui,” 95.
7. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He ‘etau Mo ‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 95-96.
8. Dieter F. Uchtdorf, “Ha ‘u Ke Tau Kau Fakataha,” *Liahona*, Nōv. 2013, 24.
9. Dieter F. Uchtdorf, “The Power of a Personal Testimony,” *Liahona*, Nōv. 2006, 37.

FILI ‘E UA

“‘Oku ‘ikai faingata ‘a ‘a e hala ‘o e ‘Eiki. ‘Oku faingata ‘a e mo ‘uí, kae ‘ikai ko e ongoongolelé. . . . ‘Oku faingata ‘a e mo ‘uí kiate kitautolu kotoa, ka ‘oku toe faingofua pē foki e mo ‘uí. ‘Oku ua pē ‘etau filí. Ko ‘etau fili ke muimui ki he ‘Eiki pea ma ‘u Hono mālohi mo e melinó, māmá, iví, ‘iló, loto-falalá, ‘ofá, mo e fiefiá pe ko ‘etau ‘alu ‘i ha hala kehe, ‘i ha toe founa, ko e hā pē toe founa ko iá, ‘o fononga toko taha—‘o ‘ikai ma ‘u ‘Ene poupou, ‘ikai ma ‘u Hono mālohi, ‘ikai ha tataki ‘i he fakapo ‘ulí, puputu ‘ú, veiveiú, loto-mamahí mo e ongo ‘i lí‘ekiná. Pea ‘oku ou fehu ‘i ai, ko e fē nai e hala ‘oku faingofua angé?”

‘Eletā Lawrence E. Corbridge ‘o e Kau Fitungofulú, “Ko e Halá,” *Liahona*, Nōv. 2008, 36.

Na'á ku ongo'i ha fakapo'uli na'á ne 'u'ufi 'eku mo'uí. Peá u fakatokanga'i ne fie ma'u ke u talanoa mo 'eku pīsopé.

Ko e 'Uluaki Sitepu ki he Fakatomalá

Fai 'e Aurilas Peterson

Oku ou manatu 'i 'eku fokotu'u hoku 'aho papitaisó mo e ongo faifekaú. Na 'á na 'eke mai pe kuó u mateuteu ke fai e fuakava ko 'ení mo 'etau Tamai Hēvaní. Na 'e 'ikai ke u fakakaukau ki ai pea na 'á ku pehē ange 'i he loto nēkeneka, "Io!" Na 'á ku fie tali e me 'a ofa mahu 'inga kuo foaki mai 'e he 'eku Tamai 'ofá kiate aú, pea na 'á ku 'ilo 'i he 'ikai ke u fu'u fiefia fēfē ka 'ikai ke 'i he 'eku mo'uí 'a e Fakamo'uí. Ka na 'e 'ikai ke u fu'u fakapapau 'i mo'oni pe ko e hā hoku kaha 'ú.

Fāifai, pea hoko 'a e 'aho lahi. Na 'e fakangalonagata 'a, pea na 'á ku fiefia lahi fau.

Ngaahi 'Aho Pōpō'uli

Na 'e hangē ne kaupō'uli fakafokifā 'a e ngaahi 'ahó, 'i he 'osi hoku papitaisó mo e hilifakinimá. Na 'á ku fekuki mo ha ngaahi palopalema fakafāfāfā, pea na 'á ku fāifeinga ke talangofua ki he kotoa e ngaahi fono 'a e 'Otuá. Na 'e 'ikai ke u 'ilo e me 'a ke faí, peá u loto ke li 'aki e me 'a kotoa pē. Na 'e hangē na 'e 'ikai mahino au ki ha tahá.

Na 'á ku manako ma 'u pē ke lau e Tohi 'a Molomoná, ka 'i he lolotonga 'o e taimi ko 'ení, na 'á ku tuku ia. 'I

ha 'aho 'e taha, na 'á ku 'i 'api toko taha ai, na 'á ku ongo 'i e fakafiefia 'o e ue 'i au 'e he Laumālié ke u lau e Tohi 'a Molomoná. Na 'á ku lotu kimu 'a ai, 'i he 'eku fie ma 'u ke ma 'u ha tali te ne 'omi ha fakafiemālie ki hoku faingata 'a 'iá. Na 'á ku fakaava hangatonu ki he 'Alamā vahe 5. 'Oku pehē 'e he veesi 27: "Kuo mou 'a 'eva nai, 'o tauhi 'a kimoutolu ke ta 'ehalasia 'i he 'ao 'o e 'Otuá? Te mou lava koā 'o pehē 'i homou lotó 'i he taimí ni, kapau na 'e ui 'a kimoutolu ke mate leva 'i he taimí ni, kuo fe 'unga nai 'a ho 'omou loto-fakatōkikaló? Pea kuo fakama 'a mo fakahinehina 'i 'a homou ngaahi kofú 'i he ta 'ata 'a 'o Kalaisí, 'a ia 'e hā 'ele mai ke huhu 'i hono kakaí mei he 'e-nau ngaahi angahalá?"

Faka 'osí, na 'e ongo kiate au 'a e ngaahi leá ni. Na 'á ku 'ilo 'i ne fie ma 'u ke u fakatomala, ko ia na 'á ku alea 'i ai ha taimi ke talanoa ai mo 'eku pīsopé. Na 'e 'ikai puli 'eku manavasi 'i, ka na 'á ku fakalotolahi pē 'o 'alu ke talanoa mo ia.

Ko e Mahino ki he Tala'ofa 'a e 'Otuá

Ko e taimi na 'á ku a 'u atu ai ki he 'ōfisi 'o e pīsopé, na 'á ku ongo 'i mātu 'aki halaia peá u loto ke u tafoki 'o foki. Ka na 'á ku lotu ke u ma 'u ha

lototo 'a ke u lea 'aki e me 'a kotoa na 'e fie ma 'u ke u faí. Na 'e talitali lelei au 'e he pīsopé ki hono 'ōfisí, peá ne fai leva ha lotu ke ma 'u e tokoni 'a e 'Otuá. Na 'e lea mai 'o hangē ha 'ane lea pē ki hono fohá mo fakahaa 'i 'ene 'ofa kiate aú 'i he 'ene ngaahi leá. Na 'á ne fai mai kiate au ha fale 'i mo ne kole mai ke u fai ha ngaahi me 'a pau ke u lava ai 'o ma 'u 'a e fakamolemole 'a e 'Otuá peá u toki foki mai ke ma talanoa.

Na 'á ku fu 'u fiefia 'i he faingamālié ni. Na 'á ku muimui 'i he 'ene fale 'i pea faifai 'o mahino kiate au e tala 'ofa 'e he 'Otuá e fakamolemolé kia 'Alamaá: "Pea kapau te ne vete

'ene ngaahi angahalá 'i ho 'aó pea mo hoku 'aó, pea fakatomala 'i he mo 'oni 'o hono lotó, ke ke fakamolemole 'i ia, pea te u fakamolemole 'i ia foki" (Mōsaia 26:29). Na 'á ku 'ilo kuo fakamolemole 'i au 'e he 'Otuá 'i he hili 'eku fakatomala fakamātoató. Na 'e faifai pea ongo 'i 'e hoku lotó e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní, pea mōlia atu 'a e fakapo 'ulí. Na 'á ku fiefia mo laukau 'iate au!

'Oku 'I Ai 'a e Pīsopé ke Tokoni

Ko e pīsopé ko e fakafongia ia 'o e 'Eikí ki he uōtí. 'Ilo 'i 'oku 'i ai ke tokoni atu ke ke ma 'u 'a e fiefia mo 'oni kuo tokonaki 'e he 'Otuá

ma 'aú. Falala kiate ia. Kapau 'oku 'i ai ha 'o palopalema pe fie ma 'u ke fakatomala, 'alu 'o kumi ia. Te ne tokoni 'i koe.

'Oku ou 'ilo 'i 'oku 'ikai ko ha me 'a faingofua he taimi 'e ni 'ihi ke ke 'alu ke mo talanoa. Kae hangē ko hono fakamatala 'i 'e Palesiteni Lolenisou Sinou (1814–1901) fekau 'aki mo e palani ta 'engata 'a 'etau Tamai Hēvaní: "'Oku ou pehē ko e taimi ne tau 'i he maama fakalaumālié ai, 'i he taimi na 'e fokotu 'utu 'u ai ke tau ... fua e ngaahi 'ausia 'oku tau lolotonga tofanga ai, na 'e 'ikai lelei mo tau loto fiamālie ki ai. ... Ka 'oku 'ikai ha toe veiveiua ne tau mamata pea mahino lelei kiate kitautolu na 'e fie ma 'u ke tau a 'usia 'a e me 'á ni kae lava ke tau a 'usia hotau hakeaki 'i mo e nāunaú." Na 'á ne hoko atu 'o pehē, "Na 'a tau loto fiamālie pē ke talangofua ki he finangalo 'o e 'Otuá pea ko e 'uhinga ia 'oku tau 'i heni ai" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* [2012], 121–22).

Ko e fakatomalá ko ha kongia ia 'o e talangofua ki he finangalo 'o e 'Otuá. Ko ia, 'ai ke hoko e pīsopé ko ho 'o kaume 'a, kae 'oua 'e ilifia 'iate ia. Na 'e fili ia 'e he 'Otuá, pea 'e lava 'o tokoni atu ke ke fakatomala mo fakamo 'ui ho laumālié 'i ho 'o ha 'u kia Sisū Kalaisí. 'Oku fie tokoni mai 'a e 'Eikí, ka 'oku fie ma 'u ke tau 'uluaki fakahoko 'a e 'uluaki sitepu ko ia ki he fakatomalá. Te tau lava 'i he founga ko iá 'o mamata ai ki he fakahoko e tala 'ofa 'i he 'Īsaia 1:18: "He neongo 'a e tatau 'o ho 'omou angahalá mo e kula 'aho 'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hina ekiaki." Koe 'uhí ko ia, 'oku 'i ai leva 'a e pīsopé ke tokoni.

'Oku ou fakamo 'oni 'oku mo 'ui 'a e 'Otuá pea ko Sisū Kalaisí 'a hotau Fakamo 'uí. 'Okú Na fakatou 'ofa lahi fau 'iate kitautolu! ■

'Oku nofo 'a e taha na 'á ne fa 'ú 'i 'Ouesi, Haiti.

HE 'I KO E AKO FOUNGA 'A E 'EIKÍ

Fai 'e Eletā
David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

'O ku fie ma'ū kitautolu 'i he faka-
vave' i ko ia 'e he 'Eikí 'a 'Ene
ngāué ke tau ako, ke tau liliu,
pea mo vilitaki atu ma'ū pē 'i he
tui ki he Fakamo'uí.

Ko ha Sīpinga 'i he Me'a Kotoa Pē

Na'e folofola 'e he 'Eikí 'i ha fakahā na'e
fai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'i Sune
1831: "Te u foaki kiate kimoutolu ha sīpinga
'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke 'oua
na'a kākaa'i 'a kimoutolu; he 'oku 'alu holo
'a Sētane 'i he fonuá, pea 'okú ne 'alu atu 'o
kākaa'i 'a e ngaahi pule'angá" (T&F 52:14).

Ko e me'a mālié he na'e foaki mai 'e
he 'Eikí kiate kitautolu "ha" kae 'ikai "ko e"
sīpinga ki he me'a kotoa pē. 'Okú 'ikai ke u tui
ko e fokotu'u mai 'eni 'e he 'Eikí "ha sīpinga ki
he ngaahi me'a kotoa pē" ke 'uhinga 'oku taha
pē 'Ene sīpinga ke faka'aonga'i 'i he tūkunga

kotoa peé. Ka, ko e founga 'a e 'Eikí 'oku 'i
ai ha ngaahi sīpinga kehekehe 'e lava ke faka-
'aonga'i ke a'usia ai ha ngaahi kaveinga ngāue
fakalaumālie kehekehe.

'Okú totonu ko 'etau taumu'a taupotu 'i ha
fa'ahinga ako pe a'usia fakafaiako ke loto'aki
mo faka'aonga'i e sīpinga pe ngaahi sīpinga
te ne feau lelei taha 'etau ngaahi fie ma'ú mo
a'usia 'a e ngaahi ola fakaako 'oku fie ma'ú.

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e Faiakó

Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e mēmipa
ia hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá pea ko ha Taha
Fakahā, ko ha Faiako, ko ha Fakafiēmālie, ko
ha Taha Fakamā'oni'oni, pea 'okú Ne 'omi
'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he'etau manatú
(vakai, Sione 14:16–17, 26; 3 Nifai 27:20).
Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Sēmisi E. Talamesi
(1862–1933) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e Lakanga 'o e

*Ko hono fakaafe'i ko ia 'o e Laumālie
Mā'oni'oni ke hoko ko e faiakó ko ha
taumu'a mahu'inga ia 'i he sipinga
kotoa 'a e 'Eiki ki he akó.*

‘OKU FAKATOU FIE MA‘U ‘E HE AKO ‘I HE TUÍ ‘A E LOTO MO HA ‘ATAMAI FIE FAI.

Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i He‘ene ngāue fakatauhi ‘i he tangatā ‘oku fakamatala‘i ia ‘i he folofolā. Ko ha faiako Ia na‘e fekau mai mei he Tamai; pe te Ne fakahā ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku fie ma‘u ki he fakalakalaka ‘a e laumālié kiate kinautolu ‘oku ‘i ai ‘enau totonu ki He‘ene fakahinohinó.”¹ Ko hono fakafe‘i ko ia ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ke hoko *ko e* faiakó, ko e tefito‘i taumu‘a ia ‘i he sīpinga kotoa ‘a e ‘Eikí ki he akó mo e ako‘í.

‘Oku faka‘atā ‘e ha tokotaha ‘okú ne faka‘aonga‘i ‘a e tau‘atāina ke filí mo ngāue ‘o fakatatau mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni totonú, ‘a hono lotó ki he Laumālie Mā‘oni‘oní—pea fakaafe‘i ai ‘a Hono mālohi ke ako‘í, mālohi fakamo‘oní, mo e fakapapau‘i ‘o e fakamo‘oní. ‘Oku fie ma‘u ki he ako ‘i he tuí ha ivi fakalaumālie, faka‘atamai, pea mo fakatu‘asino kae ‘ikai ko e fanongo ‘ata‘atā pē ta‘efai ha me‘a. ‘I he‘etau ngāue fakamātoato mo tu‘u ‘ali‘aliaki ‘i he tuí, ‘oku tau fakahaa‘i ai ki he‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí ‘a ‘etau loto fie ako mo fie tali ‘a e fakahinohino mei he Laumālie Mā‘oni‘oní.

Fakakaukau ki he founda ‘oku tokoni‘i ai ‘e he kau faifekau‘a e kau fiefanongó ke nau ako ‘i he tuí. ‘Oku fie ma‘u ‘a e taha fiefanongó ke ne

faka‘aonga‘i ‘a e tuí pea mo ngāue ‘i he‘ene fakahoko mo tauhi ‘a e ngaahi tukupā fakalaumālié, ‘o hangē ko hono ako mo lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná, tauhi e ngaahi fekaú, mo ma‘u ‘a e ngaahi fakataha‘anga ‘a e Siasí. ‘Oku toe kungafoki ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ‘ení ki he kāingalotú kotoa, kau ai ‘a e ngaahi mātu‘á, kau faiakó, mo e kau takí.

Neongo e mahu‘inga—‘a e faiakó, na‘ina‘í, mo e fakamatalá—ka he ‘ikai te ne teitei lava ‘o fakahoko ki ha fiefanongo, ki ha ki‘i tamasi‘i pe ta‘ahine, ki ha taha ako, pe ha mēmipa, ha fakamo‘oni ki he mo‘oni ‘o e ongoongo-lelei kuo toe fakafoki maí. ‘E toki lava pē ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ke foaki ha fakamo‘oni pau, ‘o ka fakatupu ‘e he tui ‘a e fiefanongó ke ngāue mo fakaava ha hala ki he lotó. ‘Oku mahino kuo pau ke ako ‘a e kau faifekau, ngaahi mātu‘á, kau faiakó, mo e kau takí ke faiako ‘aki e mālohi ‘o e Laumālié. Ka neongo ia, ‘oku mahu‘inga tatau pē mo e fatongia ‘oku nau ma‘u ke tokoni‘i ha ní‘ihi kehe ke nau ako ‘i he tuí.

Ko e ako ‘oku ou fakamatala‘i ‘oku ope atu ia ‘i he mahino faka‘atamai pea mo e pukepuke mo e manatu‘i ‘o ha fakamatalá. ‘Oku fakatupu ‘e he fa‘ahinga ako ‘oku ou lave ki aí ke tau ‘ā hake ki he ‘Otuá (vakai, ‘Alamā

5:7), ke si‘aki ‘a e tangata fakakakanó (vakai, Mōsaia 3:19), ke liliu hotau lotó (vakai, Mōsaia 5:2), pea mo ului ki he ‘Eikí ‘o ‘ikai toe hē atu (vakai, ‘Alamā 23:6). ‘Oku fakatou fie ma‘u ki he ako ‘i he tuí ‘a e lotó mo e ‘atamai fie faí (vakai, T&F 64:34) pea ko e ola ia hono ‘ave ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e mālohi ‘o e folofola ‘a e ‘Otuá ki he lotó. He ‘ikai lava ‘a e ako ia ‘i he tuí ke hiki mei ha faiako ki ha taha ako pe mei ha faifekau ki ha fiefanongo, ‘i ha fakamatala, faka‘ali‘ali, pe ngāue ‘ahi‘ahi ‘oku fakahoko; ka kuo pau ke faka‘aonga‘i ‘e he taha akó ‘a e tui mo e ngāue ka ne lava ‘o ma‘u ‘a e ‘iló ma‘ana.

Ko ha Sīpinga ki he Akó mo e Ako‘í

1. Teuteu ke ako. Kapau ‘okú ke ‘alu ki ho‘o kalasi Lautohi Faka-Sāpaté ‘o fanongo ki hano fakamatala‘i ‘e ho‘o faiakó ha tefito, ‘oku sai ia. Ka, kapau na‘ā ke ngāue mo teuteu, kapau ‘okú ke fakakaukau‘i ha ngaahi me‘a na‘e fakaafe‘i koe ‘e ho‘o faiakó ke ke lau, fakalaulauloto ki ai, mo lotua kimu‘a ‘i he kalasi, ‘e lava ke taumalingi mai ‘a e Laumālié, pea hoko ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ko ho‘o faiako. ‘Oku fakafe‘i ‘e he teuteu ‘a e fakahaá.

2. Fengāue'aki ke fefakamaama'aki 'Oku ou fie taki ho'omou tokangá ki he veesi ko 'ení. "Mou fili 'iate kimoutolu ha faiako, pea 'oua 'e tuku ke lea fakataha kotoa; kae tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa ke fakamāma'i kotoa pē, pea ke ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e faingamālie tatau" (T&F 88:122).

Ko e taha 'eni 'o e ngaahi sīpinga lelei taha 'a e 'Eikí ki he akó mo e ako'í. Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha founga 'e taha ke vakai ai ki he veesi ko 'ení: "Mou fili 'iate kimoutolu ha faiako." Ko hai 'a e faiakó? Ko e Laumālie Mā'oni'oni. 'E lava nai ke pehē, kapau 'okú ke fie ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko e faiako, ta 'oku tonu ke "'oua 'e tuku ke lea fakataha kotoa, kae tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa ke fakamāma'i kotoa pē"? Ko e toko taha pē te ne lava ke fakahoko 'a e fakamaama ko iá ko e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku fakaafe'i 'e he fengāue'aki ke fefakamaama'aki 'a e fakahaá Kimuí ni mai 'i he Siasí, 'oku tau ako mo fakakau mai 'o toe lahi ange ha ngaahi sīpinga fakalaumālie pelepelengesi, faingata'a, mo fie ma'ua ange 'o e akó mo e ako'í. Te tau kei fakahoko ma'u pē 'a e ngaahi me'a kuo tau fakahoko ma'u peé pea ma'u 'a e ngaahi ola tatau kuo tau ma'u ma'u ai peé, pe te tau fakatomala nai pea ako mo liliu mo ako'í lahi ange 'i he founga 'a e 'Eikí?

3. Fakaafe'i ke ngāue. 'Oku tokoni ha fo'i fehu'i faingofua pē 'e taha ke ikuna'i ai 'a e taumu'a ko 'ení. Ko e hā te ke fai 'aki e me'a kuó ke 'osi akó? 'Oku fakafe'i 'e he ngāue'i 'o e fakahaá ha fakahā lahi ange.

'Oku ou lotua ke tau tulituli hake ki he taimi 'o e fakavave'i 'e he 'Eikí, ke 'oua na'a tau fakahoko pē 'a e me'a kuo tau anga 'i hono fakahokó 'i he founga kuo tau anga 'akí.

'Oku ou fakamo'oni ki he mo'oni 'o e mo'ui 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni 'okú Ne mo'ui. Kuó Ne toetu'u. Ko e 'ulu ia ki he Siasí ni pea 'okú Ne tataki hono ngaahi ngāué. 'Okú Ne kole kiate kitautolu kátoa ke tau tulituli hake ki he tu'unga

'o 'Ene fakavave'i pea muimui ki he ngaahi sīpinga kuó Ne fokotu'u ke tau tupulaki mo ako aí. ■

Mei ha lea na'e fai 'i ha seminā ma'á e kau palesitani fakamisiona fo'ou 'i he 'aho 25 'o Sune, 2014.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, James E. Talmage, *The Articles of Faith* 12th ed. (1924), 162.

'OKU FAKAAFE'I 'E HE TEUTEU' A E FAKAHAÁ.

FOUNGA 'E

5

KE AKO AI MEI HE KONIFELENISI LAHÍ

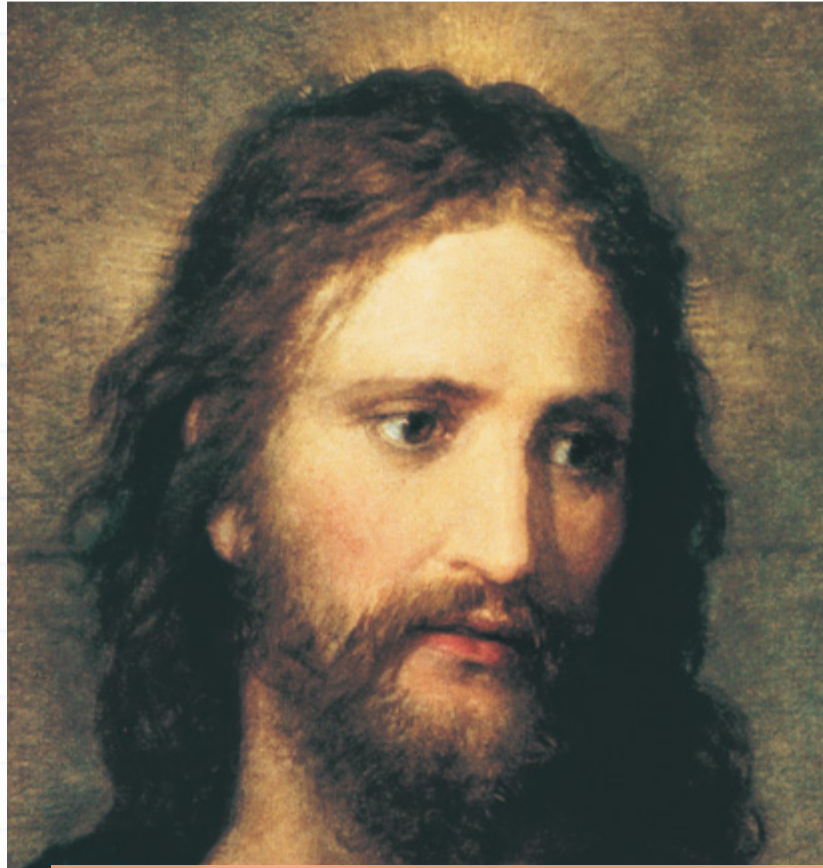
KO E KONIFELENISI LAHÍ KO HA FAINGAMĀLIE FAKAOFO IA KE

kau fakataha ai mo e kāingalotu 'o e Siasí he funga 'o e māmaní 'i he fanongo ki he kau taki 'o e Siasí mo ma'u fakahinohino mei he 'Eikí. 'E hoko ho'o mamata, fakafanongo, pea mo ho'o ako e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí ke ke ma'u ai 'a e Laumālié 'i ho'o mo'uí pea tokoni ke fakamālohia ho'o fakamo'oni. Ko ha faingamālie ia ke ke ma'u ai mo ngāue'i e fakahā fakafo'ituituí.

Ko ha founga 'eni 'e nima te ke lava ai 'o ako mei he konifelenisi lahí.

1 HIKI HO'O NGAahi FEHU'Í KIMU'A PEa TOKI KAMATA 'A E KONIFELENISI LAHÍ

Tuku ha taimi ke ke hiki ai ho'o ngaahi fehu'í kimu'a pea toki kamata 'a e konifelenisi, pea tokanga ki he ngaahi tali te ke ma'u he lolotonga 'o e konifelenisi. 'E lava ke tali ho'o ngaahi lotú mo e fehu'í 'i ho'o kau mo fakafanongo ki he Laumālié.

2 FEKUMI KE AKO 'IA KALAI SI

'Oku fakamo'oni mo ako'i 'e he kau palōfitá fekau'aki mo e Fakamo'uí (vakai, Ngāue 10:43). 'I ho'o fanongo ko ia ki he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí, te ke lava 'o fakakaukau ki he me'a 'oku ako'i atu 'e he kau leá fekau'aki mo Sīsū Kalaisí. Te ke lava foki ke fokotu'u ha lisi 'i ho'o kī'i fakamatalá.

'Okú ke malava ke ma'u 'a e fakahaá pea ngāue ta'e ilifia ai.

Palesitani Heneli B. 'Aealingi, "Oku Tataki 'e he 'Eiki 'a Hono Siasí," konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2017

5

'AI KE KE LOTO 'AKI MO UE'I KOE KE KE NGĀUE

Hiki 'a e ngaahi pōoaki mo e kupu'i lea 'okú ne ue'i pe fakaafe'i koe ke ke ngāue. 'E lava 'o tokoni 'eni ke ke faka'aonga'i 'a e me'a 'okú ke akó—mo tokoni ke ke manatu'i 'amui ange ho'o ngaahi fakakaukaú 'i he taimi 'e fie ma'u ai ke fakamanatu atú! ■

3

FAKATOKANGA'I 'A E NGAahi KAVEINGÁ

Ka hili ha'o mamata 'i ha ní'íhi 'o e konifelenisi lahi, te ke ala fakatokanga'i ne ke fanongo ki ha tefito pe kaveinga ne lea 'aki tu'o ua pe lahi ange. Ko e ngaahi sīpinga 'okú ke fakatokanga'i mahalo ko e taha ia 'o e founa 'oku tokoni atu ai 'a e Laumālié ke ke fakatokanga'i ha fa'ahinga me'a ke ke ako.

'Oku fie ma'u ki he ako 'i he tu'i ha ivi fakalaumālie, faka'atamai, pea mo fakatu'asino kae 'ikai ko e fanongo 'ata'atā pē ta'efai ha me'a.

'Eletā Tēvita A. Petinā, "Ko e Ako 'i he Founa 'a e 'Eiki," peesi 50 'o e makasini ko 'eni

4

FAKATOKANGA'I E TOHI 'A MOLOMONÁ

Te ke lava 'o ako ha me'a lahi ka ke tokanga ki he ngaahi potu-folofola 'oku ngāue 'aki 'e he kau taki 'o e Siasí, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná, he ko e "maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú" (Talamu'aki ki he Tohi 'a Molomoná). Feinga angé pe te ke lava 'o muimui'i e tu'o lahi hono faka'aonga'i 'i he konifele-nisi lahi. Te ke ofo 'i he me'a te ke 'iló!

AKO'I 'E HE LAUMĀLIE MĀ'ONI'ONĪ

Na'e teuteu 'a e to'u tupu ko 'eni' kimu'a 'i he konifelenisi lahi ke ako'i kinautolu 'e he Laumālie. Ko e me'a 'eni na'a nau ako mei ha konifelenisi kimu'a pea mo e me'a 'oku kehe 'enau fakahokó koe'uhí ko ia.

Fakahinohino fakalaumālie

Na'e ue'i fakalaumālie au 'e he konifelenisi lahi. 'I he'eku fakafanongo ki he fakahinohino mei hotau kau takí ke tokoni'i 'a e ni'ihí kehé, falala kia Kalaisi, pea pikima'u ki he va'a ukameá, na'a ku ongo'i hono fakamo'oni'i mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei ko 'eni' pea te tau lava 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engata 'i ha'atau tauhi e ngaahi feka'u mo muimui ki he folofola 'a e 'Otuá. Na'a ku fokotu'u leva ha ngaahi taumu'a ke u tokoni lahi ange 'i hoku koló mo fakamālohia 'eku fakamo'oni 'aki ha'aku lotu mo ako fakā'aho e folofolá. 'Oku ou 'ilo'i ko ha 'ofefine au 'o e Tamai Hēvaní. 'Okú Ne mo'ui mo 'ofa 'iate au 'o ta'engata pea ma'u ai pē.

Madelyn B., ta'u 16, Telauea, USA

Fekau'aki: Lahi taha ia he fānau 'e toko tolu; lele lōloa; manako he laukongá mo e hiva; manako he lea faka-Sipeiní mo fakā'amu ke ne ako'i e lea faka-Pilitāni ko ha lea fakafonua hono ua.

Tali ki he Ngaahi Fehu'i

Na'e 'i ai ha'aku fehu'i 'e ua kimu'a 'i he konifelenisi lahi: (1) Te u lava fēfē ke kei loto-lelei mo tokoni ki hoku ngaahi kaungāme'á 'i he taimi 'oku nau fai ai ha ngaahi fili 'oku kovi? mo e (2) Te u lava fēfē ke fakamo'oni ki he Siasí ta'e te nau manuki'i au? 'I he lolotonga 'o e konifelenisi lahi, na'e fakamo'oni'i mai 'e he Laumālie 'oku 'ikai ke u tuēnoa. 'Oku ou 'ilo 'eni te u ma'u ha tali ki he'eku ngaahi fehu'i fekau'aki mo hoku ngaahi kaungāme'á, 'i ha'aku ako 'a e folofolá 'aki hoku lotó kotoa. 'Oku ou 'ilo'i 'oku ongo'i 'e he'eku Tamai 'a 'eku ngaahi lotú, pea te u feinga ke lelei ange 'i he 'aho takitaha.

Isaak R., ta'u 13, Pisinisa, 'Ekuatoa

Fekau'aki: Toko taha pē he fānau; manako ke tā piano, sikeiti, 'akapulu, suto, kakau, hiva, mo haka lole; fie hoko ko ha toketā; lanu 'oku manako taha a' ko e lanu matá

Fakaafe'i ke Tupulaki

Na'e fakamālohia au 'e he konifelenisi lahi 'aki ha loto-holi ke muimui 'i he hala 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi. Na'e tokoni ke u 'ilo'i mo mahino kiate au ko e Siasi mo'oni 'eni, 'oku ne 'omi 'a e māma mo e fiefiā kiate kitautolu. Na'ā ku ongo'i hono fakaafe'i au 'e he Laumālie ke u tupulaki he 'aho takitaha pea mo lau e Tohi 'a Molomonā ke u ma'u ha fakamo'oni mālohi ki he ongoongolelei. 'Oku ou tui 'oku finangalo 'eku Tamai Hēvanī ke u fanongo ki he ngaahi pōpoaki fakalaumālie ko 'eni.

Vicente A., ta'u 16, Vāhenga Metropolitienī, Silei

Fekau'aki: Lahi taha 'o ha fānu 'e toko fā; manako ke va'inga vitiō, fanongo ki he mūsikā mo va'inga 'akapulu; kau 'i he tulamā; fie ngāue fakafaifekau

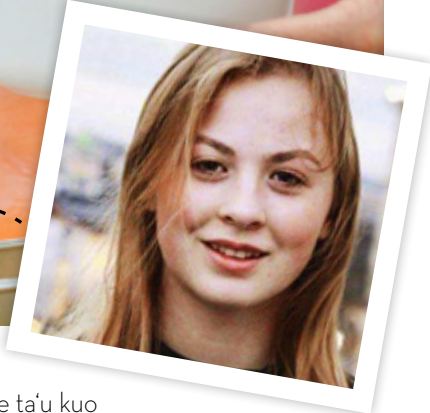

Mateuteu ke Ako

'Oku ou ongo'i mālohi 'a e Laumālie 'i he konifelenisi lahi. Talu mei he'eku kamata teuteu e ngaahi fehu'i mo teuteu'i fakalaumālie au ki he konifelenisi, kuō ne lilii 'eku mo'u'i 'o mahu'inga makehe, pea kuō u lava leva ke ako lahi ange mei he lea takitaha. 'Oku ou hounga'ia lahi ko e palōfitā mo e kau 'apostolō, pea 'oku ou 'ilo'i kuo fekau'i mai kinautolu mei he Tamai Hēvanī ke taki kitautolu mo fakahinohino'i 'etau mo'u'i!

Ben H., ta'u 17, Kenitaki, USA

Fekau'aki: Manako he sipoti; va'inga pasiketipolo mo tenisi 'i he akō; sa'ia 'i he sikii, fakapaheke 'i he sinoū, folau 'eve'évā, mo e kaka mo'ungā.

Ko e Fekumi ki he Māmā

Na'e faingata'a kiate au 'a e ta'u kimu'a 'i he ta'u kuo 'osi. Na'e fekuki 'eku tangata'eiki mo e kanisaā, pea na'e fai ha 'ohofi tautoitoi 'i hoku kolō. Na'ā ku fekuki mo e loto-hohaā, 'o u fifili pe te u ongo'i fēfē nai 'a e nongā 'i he'eku tailiili ki he'eku malu fakalaumālie mo fakatu'asinō. Na'ā ku ako mei he konifelenisi lahi te tau lava 'o ma'u ha nonga 'i he'etau mo'ui angatonū, fakafonu hotau lotō 'aki e tu'i, mo pukepuke ha fakakaukau ta'engata. Na'e ue'i au ke u tafoki kia Kalaisi 'i he taimi 'o e faingata'ā kae 'oua 'e fakafalala ki he'eku mahino pē 'ākū. 'Oku ou 'ilo'i te u lava 'o ikuna'i e ngaahi ivi tākiekina 'o e fakapo'ulī 'aki ha'aku fekumi ki he ngingila 'o e maama 'a Kalaisi.

Olivia H., ta'u 17, Pelisiume

Fekau'aki: Tokotaha kakau; sa'ia 'i he ngāue tokonī, kau ai e tokoni 'i he falekai ma'a e hopoatē, 'api tauhi'anga 'o e fānuu li'ekinā, mo e polokalama ako 'i hono 'apiakō ma'a e kakai 'oku makehé

“KI HE KĀINGALOTU KEI
TALAVOU ‘O E SIASÍ,
‘OKU OU
PALŌMESI ATU
KAPAU TE KE
FAKAFANONGO

[KI HE KONIFELENISI LAHÍ],
TE KE ONGO ‘I MO ‘ONI E LAUMĀLIÉ.
‘E FAKAHĀ ATU ‘E HE ‘EIKÍ
HONO FINANGALO
KI HO ‘O MO ‘UÍ.

‘Eletā Robert D. Hales (1932–2017)
‘o e Kólomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá
“Konifelenisi Lahi: Ko e Fakamālohia ‘o e Tui mo e Fakamōoni”
konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2013

Ngaahi Mo'oni fekau'aki mo e KONIFELENISI LAHI

Ko e 'okani 'o e Senitā Konifelenisi 'oku 'i ai hano paipa 'e

7,667

—ka ko e paipa pē 'e meimei 170 'e lava 'o sio ki ai 'a e kakai

Kuo fakahoko 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ha malanga konifelenisi lahi 'e

84

'i he ta'u 'e 34 'o 'ene hoko ko e Taki Mā'olungá

'Oku mamata ha kakai 'i ha ngaahi fonua mo e vahefonua 'e

221

ki he konifelenisi lahi

'Oku liliu 'a e ngaahi malangá ki ha lea fakafonua 'e

94

Kommt zu Christus!
VENIR A CRISTO
Kom til Kristus
Придите ко Христу

Na 'e ma'u 'a e papa ki he tu'unga malanga 'o e Senitā Konifelenisi mei he fu'u 'akau uolonati 'a **PALESITENI KŌTONI B. HINGIKELIÍ** (1910–2008)

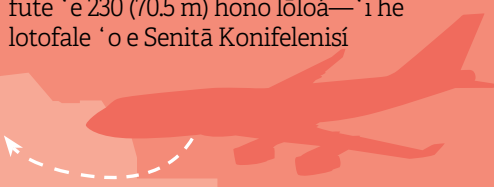

'Oku laka hake 'i he kakai 'e toko

100,000

'oku nau kau ki he ngaahi fakataha'anga 'e nima he Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA

'E lava ke hao ha **VAKAPUNA BOEING 747**—'a ia 'oku meimei fute 'e 230 (70.5 m) hono lōlōá—'i he lotofale 'o e Senitā Konifelenisi

'Oku fakafuofua ko e lea pē 'e

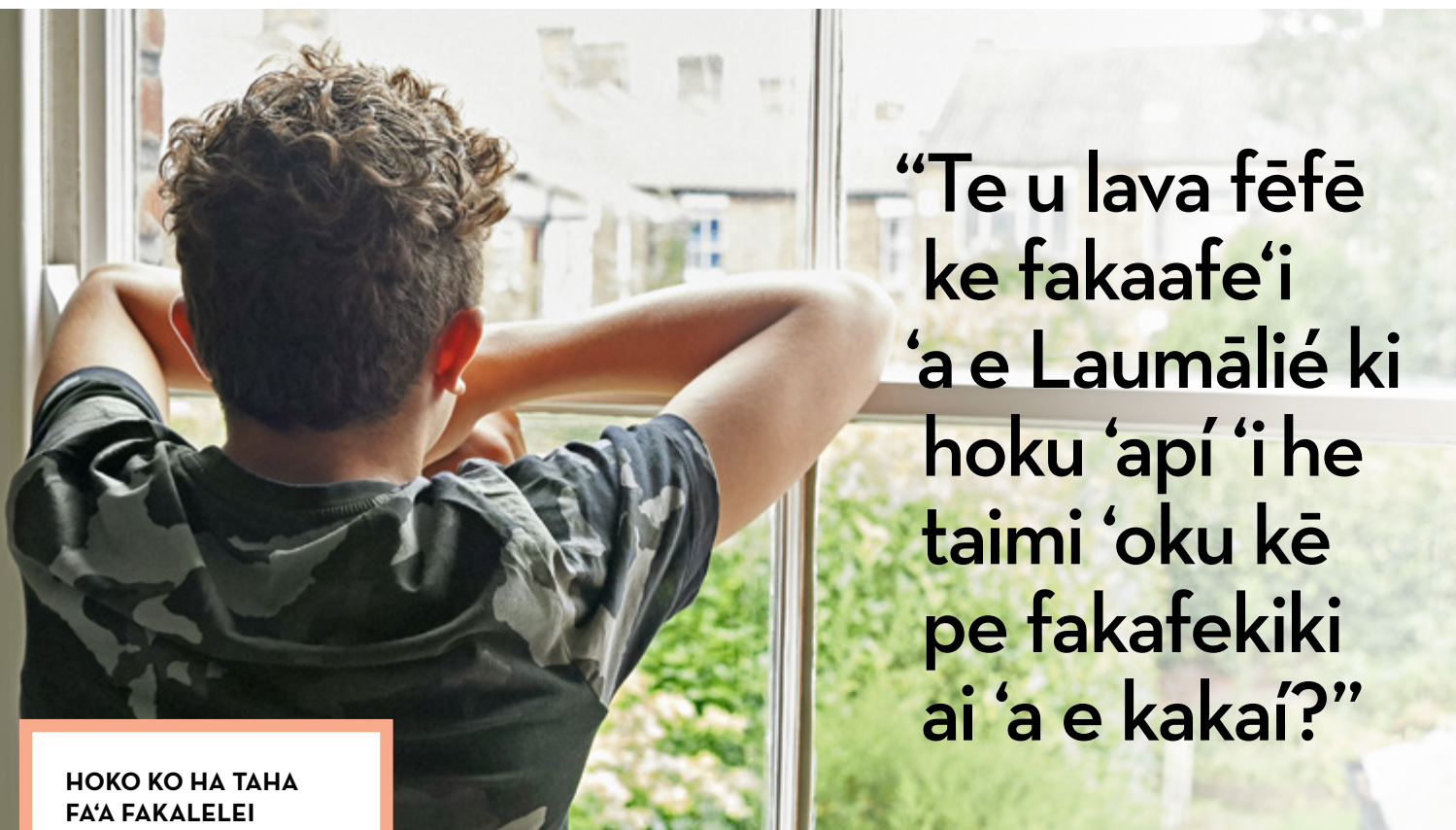
35

'oku fakahoko 'i he konifelenisi takitaha

NGAAHI FANONGONONGO 'ILOA NA'E FAKAHOKO HE LOLOTONGA 'O E NGAahi KONIFELENISI LAHI:

- SEPITEMA 1995:** "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani"
- 'EPELELI 1998:** Langa 'o e fanga ki 'i tempale ikí
- 'EPELEI 2001:** Kamata 'o e Pa'anga Ako Tu'u Ma'ú
- 'OKATOPA 2012:** Holoki e ta'u ki he ngāue fakafaifekau
- 'OKATOPA 2018:** Fetongi 'e he ngāue fakaetauhi 'a e faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí

NGAAHI 'ATA MEI HE GETTY IMAGES

“Te u lava fēfē
ke fakaafe‘i
‘a e Laumālié ki
hoku ‘apí ‘i he
taimi ‘oku kē
pe fakafekiki
ai ‘a e kakaí?”

**HOKO KO HA TAHA
FA'A FAKALELEI**

“Ko e taimi ‘oku ‘ikai
ke tau lava ai ‘o
liliu e ‘ulungaanga
‘o e ni‘ihi kehé, te
tau hoko atu ‘i he
ngāue ‘o hono pulé‘i
lelei ‘o kitautolú. . .

“Makehe mei
he fakafekiki mo
e vākovi ‘i he kau
mēmipa ‘o e fāmilí,
ko hotau fatongiá
ke langa hake,
fakafanongo mo
fefakalelei‘aki.”

‘Eletā Marvin J. Ashton (1915–94)
‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e
Toko Hongofulu Mā Uá, “No Time
for Contention,” konifelenisi lahi
‘o ‘Epeleli 1978.

Kole Fakamolemole

Kuó u fakatokanga‘i
ko e taimi ‘oku hoko
ai ha fakafekiki, ‘oku
tokoni ‘a e kole faka-
molemole mo e fakahā
ange ‘okú ke halá ke fakafoki mai
‘a e melinó ki ha loki, neongo ai pē
kapau ‘okú ke pehē pe ‘ilo‘i ‘okú ke
tonu koe. Hili iá peá ke mavahe, faka-
longolongo, liliu ‘a e tefitó, pe kumi
ha fa‘ahinga me‘a ke mou felotoi ai.
‘Oku ‘ikai fie ma‘u ha taimi lōloa ke
fakafoki mai ai ‘a e Laumālié.

Tilani M., ta‘u 15, Kalefōnia, USA

‘Ofa Pē

Kuó u fakatokanga‘i ‘oku hoko hono
fakahaa‘i ha ‘ofa haohaoa ki hoku
fāmilí ke fakaafe‘i ai ‘a e Laumālié ke
nofo‘ia homau ‘apí. Na‘e lea ‘a e palō-
fitá kau ki he ‘ofá ko ha me‘a ia ‘okú
ne fakatupu ha liliu pea mo e lolo
faito‘o ‘okú ne fakamo‘ui e laumālié.
‘Oku ‘omi ‘e ha laumālie ‘o e ‘ofá ‘a e
malu mo e melino ki he ‘apí.

Siosefa C., ta‘u 18, Alesona, USA

Talanoa ki Ho‘o Fāmilí

Kapau ‘oku ‘ikai mēmipa ho fāmilí he
Siasí, talaange ‘a e ‘ikai ke ke fiemālie
‘i he taimi ‘oku nau fakafekiki aí pea
kole ange ke fakalelei‘i. Kapau ‘oku
‘ikai ola lelei ia, lotu pea toe feinga
pē. Kapau ‘oku nau mēmipa he Siasí,
fakamanatu ange ko e fānau kinau-
tolu ‘a e ‘Otuá pea ‘oku totonu ke nau
faka‘ehi‘ehi mei he keé.

Kalolina S., ta‘u 19, Koiasi, Palāsila

Lotua e Laumālié

Ko e taimi pē 'oku faka-fekiki ai 'a e fāmīlī, 'oku faingata'a ke ongo'i 'a e Laumālié, ka 'oku 'ikai 'uhinga ia he 'ikai ke ke

lava 'o ongo'i kapau 'okú ke mo'ui taau. Fai ha'o lotu 'i ho lotó ke ma'u lahi ange 'a e Laumālie 'o e 'Eikí pea tokanga makehe ki he ue'i 'oku fai maí. 'E lava 'e he Tamai Hēvani 'o tokoni'i koe ke ke ongo'i ha nonga mo 'ilo'i e founga lelei taha ke 'omi ai 'a e nonga ko iá ki homou 'apí.

Keiti G., ta'u 17, 'Iutā, USA

Feinga ke Ngāue Fakataha

Talanoa mo ho fāmīlī ke fakalelei'i 'a e palopalemá 'i ha founga 'e lelei ki he taha kotoa, pe vahevahe ha potufolofola pe hiva'i ha himi. Te ke lava foki ke kolea e tokoni 'a e Tamai Hēvani ke solova 'a e palopalemá. 'I he foungá ni, 'e nonga hifo 'a e taha kotoa mo lava ke fakalelei'i 'a e palopalemá 'o 'ikai fie ma'u ke fai ha kaikaila pe fakamamahi. 'E fakafonu mo'oni 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e taha kotoa 'aki ha nonga mo foaki ki he taha kotoa ha loto-holi ke 'oua 'e toe kē.

Luisi F., ta'u 14, Peliā ti Kameni, Mekisikou

'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakaha'a'i 'o ha tokáteline 'o e Siasí.

'Oku mahulu hake nai 'a e fakamo'oni 'i he ongo' pē?

Ko e fakamo'oni ko e me'a ia na'e folofola ki ai 'a e Fakamo'u'i 'i he taimi na'a Ne folofola ai kia Pita, "Na'e 'ikai fakahā ia kiate koe 'e he kakanó mo e totó, ka ko 'eku Tamai 'oku 'i he langi'" (Mātiu 16:17). Ko e 'ilo ia mei he 'Otuá kuo fakahā 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku folofola 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha le'o 'oku lahi ange ke tau ongo'i kae 'ikai fanongoa, ka 'oku fakatou hoko mai ia 'i "ho'o fakakaukau mo ho lotó" (T&F 8:2; na'e tñaki atu hono fakamamafa'i)—'i he'etau fakakaukau pea mo hotau ongo' foki.

Na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e laumālie 'o e fakahaá ko ha "'ilo haohaoa 'oku taumalingi mai kiate koe, [o 'oatu] ha ngaahi fakakaukau fakafokifā" (Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita [2007], 151).

Ko e taimi 'oku tafoki ai hotau 'atamai mo hotau lotó—'etau fakakaukau, ongo', mo e ngaahi holí—ki he 'Otuá, te Ne lava 'o folofola ki hotau 'atamai mo hotau lotó 'i he kih'i le'o si'i mo vanavanaiki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e taimi 'okú Ne fetu'utaki ai mo hotau laumālié, 'oku hangē 'oku malingi mai ha ngaahi ongo mo ha fakakaukau pau kiate kitautolú. Ko e fakamo'oni 'eni 'okú Ne foaki maí.

Ko e Hā Ho'o Fakakaukau?

"'E founga fēfē ha'aku ma'u ha ngaahi kaungāme'a 'oku lelei 'enau tu'unga mo'ui?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'Aho 15 'o Nōvema 2018, ki he liahona.lds.org (lomi'i 'a e "Submit an Article").

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Ngaahi Hala 'Oku Nau Teuteu'i Koe ki Ho Kaha'ú

Fai 'e Leah Barton
'Ú Makasini 'a e Siasí

‘O ku 'ikai ke u tui ko e faka'amu 'a ha ki'i ta'ahine ta'u 14 ke ngāue 'i ha feleoko efua, hiki ha huo tata 'ume'umea, 'o fufulu ha tauhi'anga hoosi 'oku namukū. Ka na'á ku fai ia 'i he 'osi 'a e akó he 'aho kotoa pē kae 'oua kuó u lahi fe'unga ke ma'u ha ngāue kehe.

Na'e 'ikai ko ha tūkunga 'eni na'á ku faka'amua ke ngāue ai he lolotonga 'o 'eku 'i he ako'anga mā'olungá, ka na'e mahino kiate au kapau ne u fie ma'u ha ngāue 'oku ou sai'ia ai—'a ē 'oku 'ikai kau ai hono fakama'a e fanga monumanú—na'á ku fie ma'u e ako 'univēsítí, pea ko e ako he 'univēsítí, te u fie ma'u ha pa'anga. Na'á ku 'ilo'i, ko e akó ko e sitepu ki mu'a ia kiate au (ofa pē) ke ma'u ai ha'aku ngāue lelei.

Ko e me'a na'e sai aí, he ko e hala na'á ku filí, ko e taha ia e ngaahi hala 'e ala tokoni ke ke ako ai ke ngāue mo feau ho'o ngaahi fie ma'ú. 'Oku ui 'eni ko e mo'ui fakafalala pē kiate kita fakatu'asino mo fakalaumālie. Lolotonga ho'o fakakaukau'i ho'o ngaahi filí, feinga ke ke fili 'a e hala 'okú ke ongo'i te ne teuteu'i lelei taha koé.

Ko e ngaahi talanoa 'eni mei ha kakai na'e 'i homou to'ú 'i he ngaahi ta'u si'i kuohilí. 'I ho'omou muimui 'i he ngaahi sīpinga 'a e kakai lalahi kei talavou ko 'ení, te mou lava ai 'o 'ilo homou hala ki he mo'ui fakafalala pē kiate koe 'oku lelei.

FAKAKAUKAU'I 'A E NGAahi FIE MA'U 'OKU 'ÁKILOTOA KOÉ

Fai 'e Oudom Piseth, Kemipōtia

Na'á ku pehē ma'u pē kiate au ko e ngāue mālohí 'oku fu'u mahu'inga, ka ko ha founga 'e taha ke fakalalaka aí ko e ngāue fakapotopoto kae lava ke a'usia 'eku ngaahi taumu'á. Na'á ku foki ki Kemipōtia 'i he 'osi 'eku ngāue fakafaipekau 'i 'Ingilaní 'o vakai ki he ngaahi faingamālie ngāué. Na'á ku vakai ki he ngaahi me'a hangē ko e lōloa 'o e ako kae ma'u ha ngāue pea mo e totongi 'o e akó.

Na'á ku fakatokanga'i ko e lōloa 'o e polokalama ako ka te hoko ko ha tokotaha fakatau valá na'e nounou kae faingata'a, pea na'e 'ikai tokolahi ha kakai ne nau fai 'eni. Na'á ku pehē ko ha faingamālie lelei 'eni peá u pehē ke u to'o ia. Kuó u lava'i 'eni 'a e polokalamá pea kuó u hoko ko ha tokotaha fakatau vala ki ha kautaha tupenu.

'E lava pē ke faingata'a hano kumi ha ngāue ma'u'anga mo'ui totonu, ka na'e tokoni'i au 'e he Fakamo'uí mo hiki hake au.

Tatau ai pē pe 'okú ke 'alu 'o ako, kumi ngāue, pe ako fakataukei ngāue, 'okú ke fakatupulaki ai ha natula 'oku mahu'inga ki hono langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá.

FAKA'AONGA'I 'A E AKÓ KE FAKATUPU HA NGAahi FAINGAMĀLIE

Fai 'e Iolanda Teixeira, Keipi Veeti, 'Afilika

Na'e fakalotolahi'i ma'u pē au 'e he'eku fa'e'e 'aki e kupu'i lea ko 'ení, "Ko e akó 'a e kī ki he lavame'á." Na'á ku fie ma'u ha kaha'u lelei pea tautautefito ki hoku fāmili, pea ke fai 'ení, na'e fie ma'u ke hoko atu 'eku akó. Na'á ku tohi kole sikolasipi ke hū ki ha ako'anga ngāue ke ako ki he komipiutá mo hono monomonó, he na'e 'ikai ha pa'anga ke u hū ki he kolisí he taimi ko iá.

Na'á ku fehanga'angai mo ha ngaahi faingata'a kehekehe 'i he'eku akó, ka na'e 'ikai ta'ofi au 'e he me'á ni mei he'eku laka atu mo tuku-taha pē 'eku fakakaukaú ki ha kaha'u lelei angé. Na'e tokoni'i lahi au 'e he lotú; he na'á ku kole fale'i ma'u pē mei he 'Eikí. Na'á ku loto'aki ma'u pē 'eku akó, pea ko e 'aho ní, 'oku ou kei loto'aki pē 'eku ngāué, 'o fai hoku lelei tahá ko ha tokotaha ngāue fakakomipiuta mo ha taha tokoni fakamāketi.

NGĀUE'I HE TAIMÍ NI 'A E KAHA'U 'OKÚ KE FIE MA'Ú

Fai 'e Ann-Sophie mo Laurence Cavin,
Sikotilani, UK

'Ana Sōfia: Na'á ku fie ma'ú ma'ú ai pē ke u ako 'i ha 'univēsiti, ka na'e liliu lahi 'eku palani ki he me'a ke u akó he lolotonga 'o 'eku ta'u hongofulu tupú. Na'á ku ngāue tokoni 'i ha falemahaki 'i ha māhina 'e ono, 'i he 'osi 'eku ako mā'olungá. Talu mei ai mo 'eku manako ke u hoko ko ha neesi, ka na'e 'ikai ke u fakakaukau te u lava 'o fai ia.

Na'e kole mai 'i he kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita 'i hoku uōtí ke mau fili ha ngāue 'oku mau fie ma'ú neongo kapau he 'ikai ke mau ma'ú e tu'unga fakaako ki aí. Na'á ku lotua e me'a

ke u faí, pea kei ha'u pē ki he'eku fakakaukau 'a e ngāue fakanēsí.

Na'á ku pehē leva ke u muimui ki he ue'i 'a e 'Eikí.

Na'e 'ikai faingofua e tulifua ki he hala ko 'ení. Ke kamatá, na'á ku fakatotolo 'i e polokalama nēsí mo e ngaahi fie ma'ú ki aí. Na'á ku talanoa ki he kakai ne nau foua 'ení. Ko e fuofua taimi na'á ku tohi kole ai ki he polokalama nēsí, na'e fokotu'u au ki he lisi talitalí. Ka na'e 'ikai ke u fo'i; na'á ku toe tohi kole pea faifai pē pea

tali au. 'E fie ma'ú he taimi 'e ni'ihi ke ke fa'a kātaki mo falala ki he 'Eikí he 'oku 'i ai 'Ene palani ma'au.

• **Lōleni:** 'I he'eku kei si'í, na'á ku fokotu'u ha taumu'a ke u hoko ko e lelei taha te u lavá 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e lēsoni 'oku ou akó pe ngāue 'oku ou ma'ú. Na'á ku feinga ma'ú pē ke u ako mo fakalalaka ke u ma'ú ai 'a e faingamālie lelei taha ke ikuná.

'Oku ou lolotonga hoko he taimí ni ko e pule 'i ha kautaha vala, ka 'oku ou fie kau ki he ngāue fakapolisí. 'I Sikotilani, kuo pau ke ke nofo 'i he fonuá 'i he ta'u hokohoko 'e tolu ka ke toki tohi kole ki he polisí. Koe'uhí na'á ku mavahe mei he fonuá 'i ha ta'u 'e ua 'o ngāue fakafaifekau, kuo pau ke u tatali 'i ha ngaahi māhina kae lava ke u toki kau.

Neongo kuo hoko 'eni ko ha me'a fakatuta lahi, ka 'oku te'eki ai ke u fo'i. 'Oku ou ma'ú ha ngāue lelei ke tokoni ki hoku fāmilí, pea kuó u ngāue mālohi ke fakapapau 'i te u ma'ú ha tohi fakamo'oni ngāue lelei ki he ngaahi ngāue he kaha'ú.

Te mou fakatokanga i 'o hangē ko e kakai lalahi kei talavou ko 'ení, 'e lava ke teuteu'i kimoutolu 'e ha ngaahi hala kehekehe ke ke tauhi koe pea mo ho fāmili i he kaha'ú. Te ke lava 'o palani ke ikuna 'o ka ke manatu'i 'a e tau-mu'a ko iá. Na'e ako'i 'e 'Eletā Tieta D. 'Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tau fai mu'a 'a e lelei tahá ke 'iloa kitautolu ko e kakai 'oku faifeinga ki he haohaoá i he me'a kotoa pē 'oku tau faí. Tukutaha hotau 'atamaí mo hotau sinó i he faingamālie nāu-nau'ia ko ia ke ngāue i he 'aho fo'ou kotoa pē 'oku hoko māi" ("Tefito'i Mo'oni 'e Ua ki ha Fa'ahinga 'Eko-nōmika Pē," Konifelenisi Lahi 'o 'Okatopa 2009). 'I ho'o tokanga ko ia he taimi ni ki he akó mo e ngāue, te ke fakatupulaki ai ha tō'onga 'e tokoni atu ke ke ongo'i loto-falala ange ki ho kaha'ú. ■

Fakamatala 'a e 'ētītā: Fakakaukau ke ke kole ki ho'o pīsopé ke ne fakafe'iloaki koe ki he kau mataotao 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kīta i homou siteikí. Te nau lava 'o tokoni ke ke 'ilo ha ngaahi faingamālie ki ho'o ako mo e ngāue i he kaha'ú.

KO HONO 'ILO'I HO HALÁ

1.

'ILO'I KOE

Ko e hā e me'a 'okú ke poto aí? Ko e hā e me'a 'okú ke sai'ia i hono fakahokó? 'E ala tokoni hano tali 'o e ongo fehu'i ko 'ení ke ke 'ilo'i ai ha ngāue te ke ala ma'u 'e fe'unga mo ho'o pōtō'i ngāue, manakó, pea mo e ngaahi talēniti 'okú ke 'osi ma'ú.

KI'I TOKONI: Fakakaukau ke ke 'eke ki ho'o mātu'á, kau faiakó, mo ho ngaahi kaungā-me'á pe ko e hā ha ngaahi talēniti 'oku nau fakatokanga'i iate koe. Mahalo pē te ke 'ohovale i he ngaahi me'a te nau tala atú!

2.

'ILO'I 'A E MĀMANI 'OKÚ KE 'I AÍ

Ko e hā 'a e ngaahi ngāue 'oku fu'u fie ma'u i he feitu'u 'okú ke nofo aí? Ko e fē 'a e ngaahi kautaha 'oku nau kumi ha kau ngāue? 'Okú fakapotopoto ke ke fili ha ngāue ma'u'anga mo'ui i ha tafa'aki 'oku tupulakí pea 'oku ngalingali 'e i ai ha ngaahi faingamālie i he kaha'ú.

KI'I TOKONI: 'Okú fa'a 'ilo 'e he ngaahi kolisí, 'univēsítí, pe ngaahi ako'anga ngāue 'a e ngaahi pōtō'i ngāue 'oku fie ma'u lahí pea mo e ngaahi pisinisi 'oku tupulakí.

3.

'ILO'I 'A E ME'A HOKO 'OKU FIE MA'U KE KE FAÍ

Ko e hā 'a e fa'ahinga teuteu 'oku fie ma'u i he ngāue 'okú ke fie ma'ú? Te ke ma'u i fē 'a e ako ngāue pea mo e ako faka'atamai 'okú ke fie ma'ú? Te ke totongi fēfē ia? Koe'uhí ke ke lava 'o a'usia ha'o taumu'a ngāue ma'u'anga mo'ui lōloa, 'e fie ma'u ke ke 'ilo e founga ke ke a'u ai ki aí.

KI'I TOKONI: Fakakaukau ke ke talanoa mo ha taha kuó ne 'osi fai e me'a 'okú ke fie fakahokó. 'Eke ange ha ngaahi fehu'i. 'Okú fiefia ha kakai tokolahí ke fai ha fale'i mo ha ngaahi fokotu'u.

Ko Hono Tufaki e 'Ofa 'a e 'Otuá

Fai 'e Allie B., ta'u 12, Kenitaki, USA

Na'á ku hiki mo hoku fāmilí ki Kenitaki 'i ha taimi nounou mei heni. Na'á ku mātu'aki loto-mamaha koe'uhí na'á ku mavahe mei hoku ngaahi kaungāme'á mo e kāingá kotoa. Na'e kehe 'aupito 'a Kenitaki ia mei he me'a na'á ku anga ki aí. Ko e fuofua taimi na'a mau ō ai ki he lotú, na'á ku fakatokanga'i na'e 'ikai fu'u tokolahi 'a e kakaí. Ko e taimi na'á ku fakatokanga'i ai e tokosi'i homau kí'i koló, na'á ku fili ke u fai ha me'a ki ai, kae 'oua te u fakakaukau kovi ki aí.

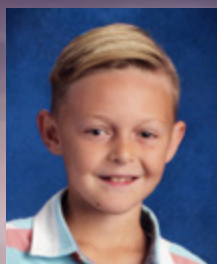
Na'á ku 'alu mo 'eku fine'eikí ki he falekoloá 'i he 'aho hono hokó. Kimu'a peá ma mavahe mei 'apí, na'á ku to'o ha fanga kí'i kaati tufa. Na'á ku to'o ha fo'i lolé 'i he'ema'u a'u ki he falekoloá peá u 'alu ke totongi. Na'e toho'i 'e he faifakataú 'a e fo'i lolé he komipiutá, peá ne mono mai. Na'á ku toe fakafoki atu ia. Na'á ne mata'i puputu'u peá ne pehē mai, "Ta'ahine, na'á ke toki totongi ia."

Peá u pehē ange leva, "Oku ou 'ilo'i, ka 'oku ou foaki atu ia kiate koe ko ha me'a ofa." Peá u fakataha'i leva e fo'i lolé mo ha kaati tufa. Na'á ne malimali mo fakamālō mai. Na'á ne sio ki he tu'a 'o e kaati tufá, 'a ia na'á ku tohi'i ai, "Ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau ia 'a e 'Otuá." Na'á ku lue fiefia leva 'i he'eku 'ilo'i 'e tatau ai pē kapau he 'ikai kau mai ki he Siasí, ka na'á ku fai ha ngāue lelei.

Na'á ku manatu'i kimui ange 'i he 'aho ko iá, na'á ku hili 'a e toenga 'o e fanga kí'i kaati tufá 'i he ve'e mīsini pa'angá! Ko e taimi hono hoko na'á ma 'alu ai ki he falekoloá, na'á ku 'alu 'o 'eke pe 'oku kei 'i ai pē. Ka ne u fakatokanga'i ha me'a, peá u tu'u ma'u leva. Ko ha mīsini tānaki pa'anga 'e nima na'e 'i ai ha kaati tufa 'oku pehē ai, "Ko e taha kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá." Na'e tufaki ia 'e he faifakataú! Na'á ku ongo'i fiefia 'i he me'a na'á ku faí. ■

Lotu he Tele‘á

Fai 'e Carsen K., ta'u 11, 'lutā, USA

Na‘á ku kaka mo‘unga mo ‘eku tangata‘eikí mo hoku tokouá ‘i he ta‘u kuo ‘osí. Na‘a mau kaka mama‘o ki he loto tele‘á. Na‘e ‘ikai fuoloa kuo mau muimui ‘i ha ki‘i hala he tafa‘akí.

Na‘a mau ‘ilo ha ‘ū ‘ana lalahi mo ha ngaahi feitu‘u lelei ke mamata mei ai. Na‘a mau kaka ‘o toe mā‘olunga ange ‘i ha ‘ū maka teka mo ha tafungofunga lilifa.

Taimi si‘i pē kuo mau hē faka‘aufuli. Na‘e ‘ikai ke mau ‘ilo‘i ha toe hala ki he takele ‘o e tele‘á. Na‘a mau hē ‘i he vaó, ‘o ‘ikai toe sio ki he tumu‘akí pe takele ‘o e tele‘á. Na‘e kamata ke u fu‘u lotomamahi mo‘oni. Na‘e ‘ikai ke u toe ‘ilo pe te u ‘alú ki fē, pea pehē foki ki he‘eku tangata‘eikí!

Na‘e faka‘au ke po‘uli mo momoko, pea na‘a mau mama‘o mei he hū‘anga ki tu‘a ‘o e tele‘á. Na‘á

ku ‘ilo ‘oku ‘afio‘i ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e hala ke mau fou aí.

Na‘á ku talaange leva, “Kapau ‘oku tau fie mavahe mei he feitu‘ú ni, ‘oku fie ma‘u ke tau lotu!” Ko ia ne mau tū‘ulutui toko tolu leva ‘o lotu, ‘o kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne tataki kimautolu ki tu‘a mei he tele‘á.

‘I he taimi na‘a mau kamata ai ke luelué, na‘e talamai ‘e ha ongo kiate au ko e taimi te u sio ai ki ha fu‘u ‘akau hangatonu mo mā‘olungá, ‘oku totonu ke u afe hema. Hili ‘eku afe hemá, na‘á ku sio ki he‘emau kaá. Na‘á ku ‘ilo‘i na‘e tokoni‘i kimautolu ‘e he Tamai Hēvaní ke mau hao mei he tele‘á. Na‘e tali ‘e he Tamai Hēvaní ‘emau lotú, pea mau hao mai—fe‘unga tonu pē mo e tō ‘a e la‘á.

‘Oku ou fakafeta‘i lahi ki he mālohi ‘o e lotú pea mo e telinga fakafanongo ‘a e Tamai Hēvaní. ■

Ulo Ngingila 'i he Lepāpulika Sekí

Fakatahatahata 'i 'e Sharon Goodrich, 'Ū Makasini 'a e Siasí

Ko e fānau Palaimeli kimautolu 'i he Lepāpulika Sekí Ko e founa 'eni 'oku mau ulo ngingila ai 'i homau fonuá.

Na'e mole he taimi 'e taha hoku kofunima na'á ku sai'ia taha aí. Na'á ku fu'u loto-mamahi. Na'á ku lotu mo 'eku fine'eikí, ka na'e 'ikai ke ma ma'u ia. Na'á ku feinga ke ma'u ha tui. Ne 'osi ha uike 'e taha mei ai, ne ma'u 'e hoku ki'i tokoua si'isi'i hoku kofunimá 'i he ve'ehalá! 'Oku tali 'e he 'Otuá 'etau ngaahi lotú. 'Oku ou 'ofa 'iate Ia, pea 'oku ou 'ilo'i 'okú Ne mo'ui.

'Onitulei W., ta'u 9

'Oku 'i ai hoku ngaahi kaungāme'a 'i he akó 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí ka 'oku nau kei faka'apa'apa 'i 'eku ngaahi tu'unga mo'uí. Na'e 'i ai ha taimi 'e taha ne u talaange ai 'oku totonu ke mau lotu, pea na'a nau loto ki ai! Na'á ku fiefia lahi.

'Ivana A., ta'u 11

Na'á ku hifo mo hoku ngaahi kaungāme'á mei he fungavaká. Ko e taimi na'a mau a'u ai ki he 'eleveitá, na'á ku ma'u ha ongo'i ta'efiemālie peá u kole ange ki hoku ngaahi kaungāme'á ke 'oua te mau faka'aonga'i ia. Ka na'a nau pehē ke nau fai pē 'e nautolu. Na'á ku faka'aonga'i leva 'e au 'a e sitepú.

'I he taimi na'á ku a'u ai ki laló, na'e 'ikai ke 'i ai hoku ngaahi kaungāme'á 'o'oku. Na'e maumau 'a e 'eleveitá! Na'e ki'i fuoloa pea nau toki lava 'o hū ki tu'a. Na'á ku fiefia he na'e 'ikai hoko ha me'a fakatu'utāmaki fēfē. Na'á ku toe fiefia foki 'i he'eku muimui ki he Laumālie Mā'oní'oní.

'Amalie N., ta'u 10

Na'e kamata ke fakapōpō'uli 'a e langi 'i he matātahí. Na'e angí 'a e matangí 'o tupu ai ha ngaahi peau lalahi! Na'e mana, 'uhila, mo 'uha maka. Na'e lele 'a e taha kotoa ke toi. Na'e 'ikai uesia kimautilu 'e he matangí. Na'a mau fakatokanga 'i ha 'umata 'e tolu 'i he'emaui foki ki 'apí. 'Oku mau 'ilo'i na'e tokoni'i mo malu'i kimautilu 'e he 'Otuá.

Sakupu B., ta'u 10

'Oku 'i ai haku kaungāme'a 'i he 'akó 'oku 'ikai ha taha 'e fie kaungāme'a mo ia. Na'e kamata ke fai 'e he toenga 'o e fānaú ha ngaahi me'a ta'e'ofa kiate ia 'o fakatupu ai ha'ane ongo'i ta'etaau. Na'á ku talaange 'eni ki he'eku faiakó mo fakaafe'i hoku kaungāme'a ke ma va'inga. Na'e ongo'i ai 'e hoku kaungāme'a 'oku fiefia!

Lutimila V., ta'u 8

Na'á ku 'ita 'i he'eku fa'eé he na'e 'ikai ke u fie kaukau peá u toki mohé. Na'á ku loto-mamahi 'i he 'aho hono hokó koe'uhí ko 'eku fili halá. Na'e pehē 'e he fine'eikí te ma lava 'o lotu 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke ne fakamolemole'i kimaui. Na'á ma tū'ulutui leva 'o lotu. Na'á ku ongo'i lelei ange. Na'á ku ako ai te tau lava 'o fakatomala, pea 'e lava 'o fakamolemole'i kitautolu koe'uhí ko Sisū Kalaisi.

Samuela H., ta'u 5

Na'á ku fai 'eku fakamo'oní 'i he lotú. Na'e fie ma'u ki ai 'a e loto-to'á! Talu mei ai, mo 'eku ongo'i 'a e Laumālié.

Elisika K., ta'u 11

Ko e taimi na'e puke ai 'eku ki'i kumaá (guinea pig), na'á ku lotua ia. 'Oku ou fakamālō ki he Tamai Hēvaní He'ene tokoni'i kimaui.

'Aneta P., ta'u 10

'OMAI HA FO'I FETU'U!

Kuo mei 'osi 'emaui tānaki fetu'ú! Kapau kuo téeki ke ke 'omai ha taha, fakavavevave 'o 'imeili mai ha tā 'o hō'o fo'i fetu'ú mo hō'o fakamatalá, ha'o la'itā, mo e fakangofua mei hō'o mātu'á 'i he liahona@ldschurch.org

“‘Oku ou fakamo‘oni kiate Ia, ko e Huhu‘i ‘o e māmaní mo e ‘Eiki ‘o kitautolu fulipē. Ko e ‘Alo Tofu pē Taha Ia ‘o e ‘Otua mo‘uí.”

Fai ‘e ‘Eletā Jeffrey R. Holland

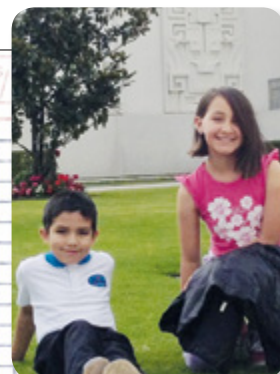
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

“Miracles of the Restoration,” Ensign, Nov. 1994, 34

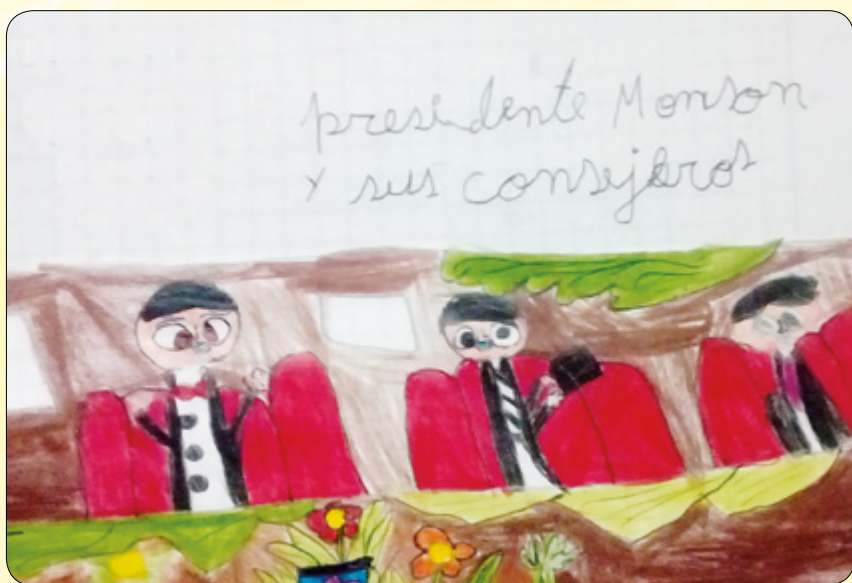
Ko 'Etau Pēsī

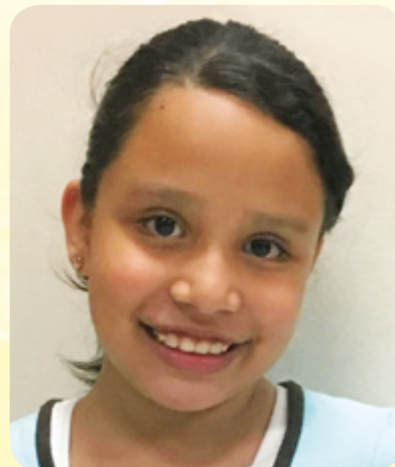
Ko e taimi 'oku ou 'alu ai ki he lotú, 'oku ou ongo'i e Laumālie 'o e 'Otuá mo 'eku 'ofa kiate la mo hoku Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou 'ofa hoku Huhu'í.
'Aiana B., ta'u 7, Falanisē

'Oku ou sai'ia he 'alu ki he tempalé mo hoku fāmilí. Ko ha feitu'u faka'ofó'ofa ia te u lava 'o hū ki ai 'i he taimi te u ta'u 12 aí. Ko e fale ia 'o e 'Eikí.
'Aleto C., ta'u 10, Meksikou

"Ko Palesiteni Monisoni mo hono ongo tokoni"
'Omā A., ta'u 9, Pelū

'Oku ou fiefia ke vahevahe 'a e ongoongoleleí 'i he akó mo hoku ngaahi kaungāme'á, tautau-tefito ki ha ki'i tamasi'i 'oku faingata'a ke lea, tohi mo laukonga. Ko ha founga 'e taha ke vahevahe ai 'a e ongoongoleleí hangē ko ia ne akó'i 'e Sīsū Kalaisí ko e tokoni mo fai ha ngāue lelei ma'á e ni'ihi kehé. Ko e taimi pē 'oku 'omai ai 'e he faiakó ha ngāue 'i he tohi ngāue faka-ako mei 'apí, 'oku ou fiefia ma'u pē ke tokoni ki he ki'i tamasi'i ko 'ení. 'Oku ou manako ke tokoni ki he ni'ihi kehé he 'okú ne tokoni'i ai au ke u ongo'i e 'ofa 'a 'eku Tamai Hēvaní.

'Alison M., ta'u 10, 'Ela Salavatoa

'Amanaki Lelei 'i Hōlani

Fai 'e Megan Armknecht

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Ko Kuleisi ko ha kī 'i ta'ahine ta'u 15 na'e nofo 'i Hōlani 'i he lolotonga 'o e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní. Kuo fuoloa fau 'a e taú. 'Oku fiekaia 'a e kakai 'i Hōlaní, pea nau faka'amu ke vave ha taimi 'e 'osi ai 'a e taú.

Ko e ta'u faka'osi 'o e taú na'e kovi taha ki Hōlaní. Na'e 'ave 'e he kau Nasí (Nazis) 'a e me'a kotoa pē. Na'e 'ikai ke lava 'a Kuleisi 'o 'alu ki he akó. Na'e 'ikai ha malala ke faka-māfana 'i honau falé. Na'e pau ai ke kai tiulipe 'a Kuleisi mo hono fāmílí ke 'oua te nau mate fiekaia. Na'e *tamala* hono ifó! Ko e kovi tahá, he na'e kei tuku pōpula pē Tangata'eikí he taú.

Ka na'e 'i ai ha 'amanaki lelei. Na'e pehē 'e he kakai kuo fo'i 'a e kau Nasí. Pea 'i Mē 'o e 1945, ne tukulolo e kau Nasí. Na'e faifai pea toe tau'atāina 'a Hōlaní! Na'e fakafiefia 'i ia 'e he kakai 'i he ngaahi hala pule'angá. 'E lava heni 'a Kuleisi ke foki ki he akó. Na'e 'ikai ke toe 'i ai ha kau sōtia ke ilifia ai.

Ko e lelei tahá, lolotonga ha luelue foki mai 'a Kuleisi 'i ha 'aho 'e taha mo hono ngaahi tuonga'ané mei he akó, na'a nau fakatokanga 'i kuo fusi 'a e fuka 'o Hōlaní 'i mu'a 'i honau 'apí. Na'a nau 'ilo 'i 'oku 'uhinga ia ki ha me'a pē 'e taha.

Ne kaila 'a Hiipa, "Oku 'i 'api e Tangata'eikí!"

Na'e lele 'a Kuleisi mo hono ngaahi tuonga'ané ki fale. Na'e kuku 'e Kuleisi 'ene Tangata'eikí 'o fā'ofua ki ai. Na'e kuku ma'u ia 'e he'ene Tangata'eikí. Na'e fakafiefia mo'oni ke 'i 'api 'a e Tangata'eikí.

Hili mei ai ha taimi nounou, kuo kamata ke tau mai ha me'akai, vala, mo ha faito'o ki Hōlani. Na'e 'oatu 'e he

kau taki 'o e Siasí 'i Sōleki Sití ha 'ū koloa lahi ke tokoni ki he kakai 'i he hili 'a e taú. Na'e ma'u foki 'e Kuleisi ha kofu fo'ou! Kuó ne tui ha kofu tatau 'i ha ta'u 'e nima, pea na'á ne fiefia lahi ke ma'u ha kofu fo'ou.

Ko e fuofua taimi 'eni 'i ha ngaahi ta'u lahi ke ma'u ai 'e Kuleisi ha me'a fe'unga ke ne kai. Na'e fakakaukau heni 'a e kau palesitenisí fakamisioná mo e pule'anga Hōlaní ke nau kamata ha faama pateta ke tō ha me'akai lahi ange. Na'e tō 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha pateta lahi 'i ha ngaahi ngoue'anga ofi pē. Te nau ma'u ha pateta 'e lauiafe 'i he fa'ahita'u fakatōlaú ke nau kai.

"Sio!" Ko e lea ange ia 'a Kuleisi ki he Tangata'eikí mo tuhu ki he tāhuli 'a e patetá. "He 'ikai ke tau toe fiekaia!"

Na'e kamo pē 'a e Tangata'eikí ka na'e 'ikai ke mali-mali. Na'á ne talaange, "Na'á ku talanoa mo Palesiteni Sāpei. Na'á ne talamai 'oku kei fiekaia pē Kāingalotu 'i Siamané, 'o hangē ko ia ne tau 'i aí. 'Oku 'ikai ke nau ma'u ha tokoni mei he pule'angá 'o hangē ko kitautolú." Na'e hili leva 'e he Tangata'eikí hono nimá 'i he funga uma 'o Kuleisi. "Na'e kole mai 'a Palesiteni Sāpei pe 'e lava ke tau foaki 'etau patetá ki he Kāingalotu Siamané."

"Foaki 'etau patetá!" Ko e kaila ia 'a Kuleisi. Ka ko e *kau Nasí* mei Siamane! "Mahalo pē ko ha Kāingalotu kinautolu, Tangata'eiki, ka 'oku nau kei hoko pē ko e kau Siamane."

Na'e pehē ange 'e he Tangata'eikí, "Oku ou 'ilo 'oku 'ikai faingofua." "Ka ko e fānau kinautolu 'a e 'Otuá. 'Okú Ne toe 'ofa pē 'iate kinautolu. Kuó u fakamolemole 'i kinautolu 'i he'enu taki-pōpula aú. 'E lava ke tokoni 'i kitautolu kotoa 'e he 'Eikí ke tau fakamolemole 'i."

Na'e sio hake 'a Kuleisi ki he'ene Tangata'eikí. Ko e tokotaha loto-to'a taha ia kuó ne 'iló, ka na'e 'ikai ke

ne 'ilo'i pe 'okú ne ma'u ha loto-to'a ke fakamolemole hangē ko iá. Peá ne manatu'i hake ha taha 'o 'ene kau faiako 'i he akó he lolotonga 'o e taú. Na'e pehē 'e he'ene faiakó ko e kotoa 'o e kau Siamané ko e kau Nasi, pea na'e 'ikai ke kovi kotoa 'a e kau sōtia Nasí. Ka ko 'eni kuo fiekaia 'a e tamaiki fefine mo e tamaiki tangata 'i Siamané, 'o tatau mo e tu'unga na'e 'i ai 'a Kuleisí.

Na'e fakatau 'e Kuleisi 'ene mānavá. Peá ne pehē ange, "Oku mahino kiate au." "Tau foaki kiate kinautolu 'etau patetá."

Na'e fā'ofua e tangata'eikí kiate ia mo malimali. "Ko ha ta'ahine to'a koe. Ko ha me'a faingata'a 'eni ke fai. Ka ko e kau ākongā kitautolu 'o Sisū Kalaisi, pea pehē ki hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfine Siamané foki."

Na'e malimali 'a Kuleisi. Ne mōlia atu e ongo'i 'ita 'i hono lotó, peá ne ongo'i nonga mo fiefia. Kuó ne lava 'o fakamolemole'i e kakai Siamané. Pea 'e lava 'e Sisū 'o tokoni ke ne 'ofa foki 'iate kinautolu. ■

'Oku nofo e taha na'á ne fá'ú 'i Niu Sēsī, USA.

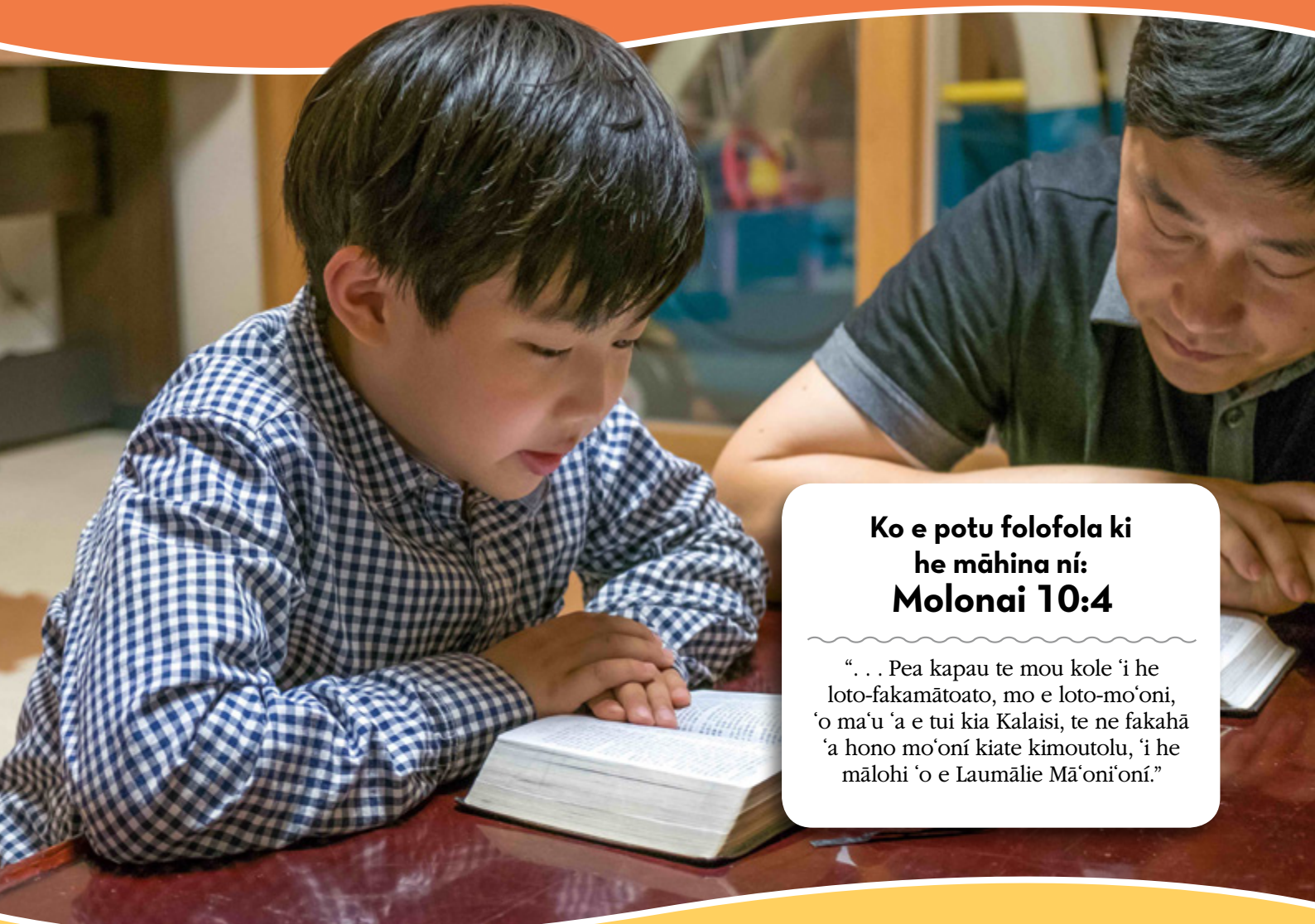
Na'e foaki 'e he Kāingalotu 'i Hōlaní ha pateta pauni 'e 140,000 (toni 'e 70) mo ha ika hēli (herrings) pauni 'e 180,000 (toni 'e 90) ki he Kāingalotu Siamané. 'I he 1953, na'e 'oatu ai 'e he Kāingalotu Siamané ha tokoni ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i Hōlaní hili ia ha tāfea lahi na'e hoko.

Kalapu Lau

Tohi 'a Molomoná

KAU MAI 'AKI HANO LAU E TOHI 'A MOLOMONÁ!

Te ke lava 'o laukonga 'iate koe pē, fakataha mo ho fāmīlī, pe mo ha kaungā-me'a. 'Omai hao la'itā ho'o lau e Tohi 'a Molomoná pea fakamatala mai ha me'a kuó ke ako pe talanoa 'okú ke manako taha ai 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Omi ia 'i he liahona.lds.org (lomi'i e "Submit an Article").

Ko e potu folofola ki he māhina ní: Molonai 10:4

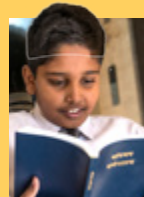
“... Pea kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.”

'Oku ma'u 'a e talanoa 'oku ou manako taha ai mei he Tohi 'a Molomoná 'i he 3 Nīfai 17, pea 'oku fekau'aki ia mo hono tāpuaki'i 'e Sisū 'a e fānaú. 'Oku ou sai'ia 'i he talanoá koe'uhí 'oku fakamatala ai hono lahi 'o e

'ofa 'a Sisū mo e Tamai Hēvaní 'iate kitautolú. 'Oku lava ke u kau mo e fānaú, pea 'oku ou fakakaukauloto 'oku ou tu'u ai.

Pāpola J., ta'u 11, Lepālulika Sekí

'Oku ou sai'ia 'i he Tohi 'a Molomoná he ko ha tohi ia 'oku mo'oni. Na'e tohi ia 'e he kau palōfitá. 'Oku tokoni mai ke u fili 'a e totonú, pea ko e taimi 'oku 'i ai ai ha'aku palopalemá, 'okú ne tokoni mai. 'Oku ou tui ki ai.

Seisoni S., ta'u 10, Mahalasilulá, 'Initia

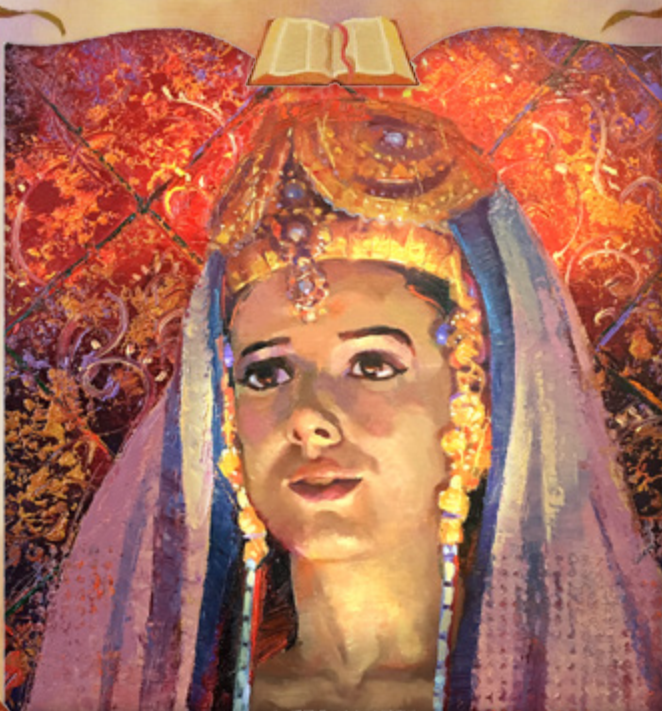
Na'e Loto-To'a 'a 'Ēseta

Ko 'Ēsetá ko ha kuini 'o Pēsia. Na'e 'ikai ke 'afio'i 'e he Tu'í ko 'Ēsetá ko e Siu. Na'e 'i ai ha kaungā-mé'a kovi 'o e tu'í na'e fehi'a ia 'i he kau Siú. Na'á ne kākaa'i 'a e tu'í ke ne folofola kuo pau ke fakapoongi 'a e Siu kotoa pē 'i he fonuá. Na'e fakakaukau ai 'a 'Ēseta ke ne kole ki he tu'í ke fakahaofi hono kakaí. Ka 'e lava 'o fakapoongi ia 'i he'ene 'alu ki he taloni 'o e tu'í. Na'e kole 'e 'Ēseta ki he kakai Siú ke nau 'aukai ma'ana. Ko e taimi na'e 'alu atu ai 'a 'Ēseta ki he taloni hono husepānití, na'á ne talitali lelei ia. Na'e fakaafe'i 'e 'Ēseta ia mo hono kaungāme'á ki ha taumafa efiafi. Na'á ne fakahā ange ai kiate kinava ko e Siu ia. Na'e 'ikai ke lava 'e he tu'í 'o liliu 'a e laó, ka na'á ne fakangofua 'a e kakai Siú ke nau malu'i kinautolu. 'I he tokoni 'a e 'Otuá, na'e fakahaofi ai 'a 'Ēseta mo hono kakaí!

"Kuini 'Ēseta," Lepeka C., ta'u 8, 'Alakua, Venesuela

Laukonga kau kia 'Ēseta 'i he 'Ēseta 2–8.

'ĒSETA

**Na'e lototo'a 'a 'Ēseta mo tui ki he 'Otuá.
Te u lava 'o lototo'a mo taukave'i e mé'a 'oku totonú!**

- Ako ma'uloto 'a e kongā faka'osi 'o e 'Ēseta 4:14.
- Mamata'i 'a e vahe 45 'o e ngaahi vitiō 'o e Fuakava Motu'á 'i he scripturestories.lds.org
- Kapau 'e pehē 'e ho'o ongomātu'á 'okú ke lahi fe'unga, 'aukai ma'a ha taha 'okú ke 'ofa ai.
- Te u lava 'o lototo'a 'aki ha'aku ...

Ko e Kuini ko 'Ēsetá

Fai 'e Kim Webb Reid

Na'e hoko 'a 'Ēseta ko ha kuini. Na'á ne ta'ane mo e tu'i 'o Pēsia.

Na'e 'i ai ha kaungāme'a 'o e tu'í ko ha tangata kovi. Na'á ne kākaa'i 'a e tu'í ke ne fa'u ha lao ke fakapoongi 'a e Siu kotoa pē! Na'e 'ikai ke 'afio'i 'e he tu'í ko hono uaifi ko 'Ēsetá ko ha Siu.

Na'e fakakaukau 'a 'Ēseta ke ne kole ki hono husepānití, 'a e tu'í, ke fakahaofi hono kakaí. Ka na'á ne manavasi'i na'a houhau 'a e tu'í. Na'e kole ai 'e 'Ēseta ki he Siu kotoa pē ke 'aukai mo lotu ma'ana. Na'e 'alu atu leva 'a 'Ēseta ki he tu'í. Na'e 'ikai ke ne houhau!

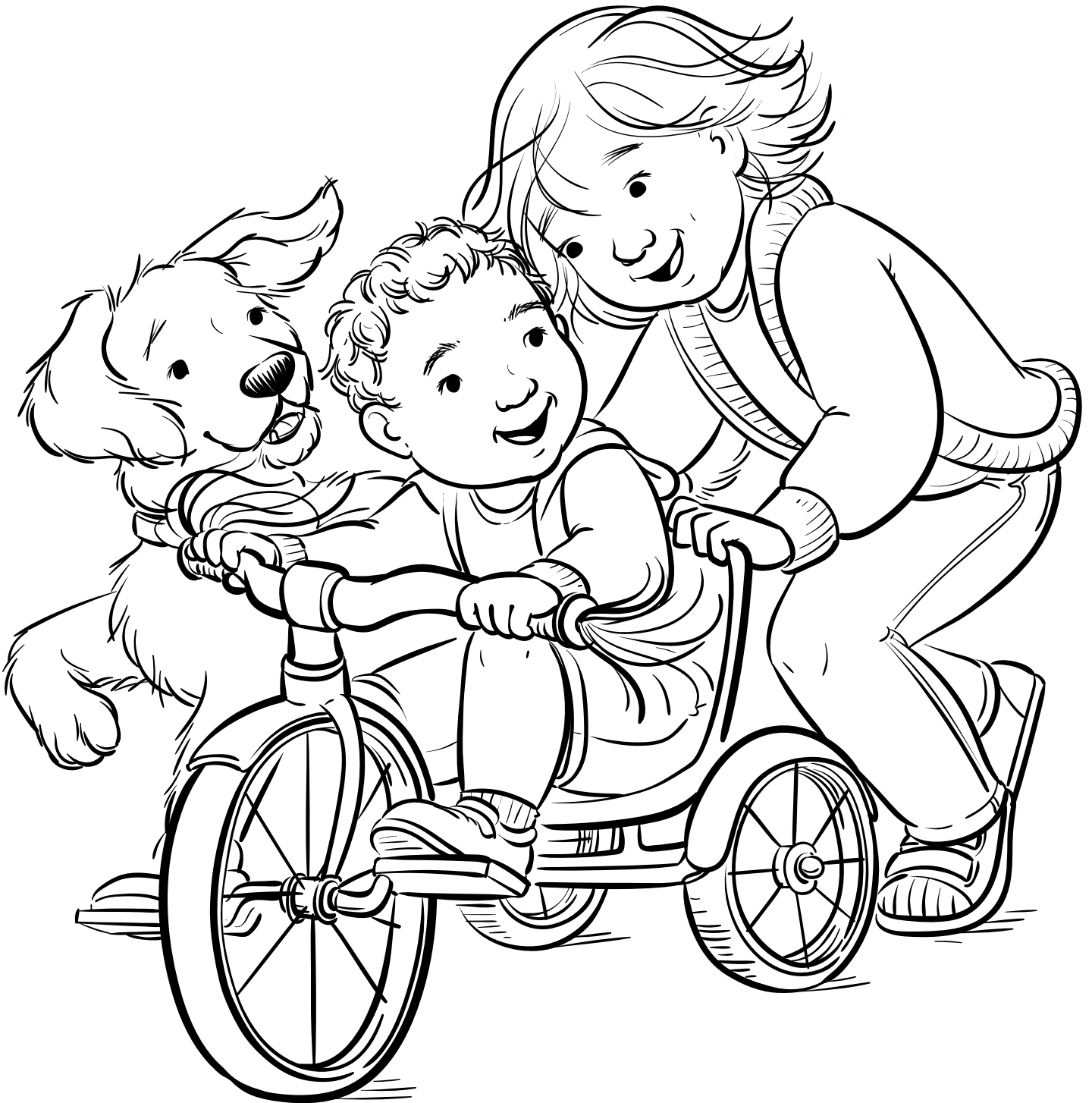
Na'e fakaafe'i 'e 'Ēseta 'a e tu'í mo hono kaungāme'á ki ha taumafa efiafi. Na'e fakahā ange 'e 'Ēseta ki he tu'í 'i he taumafā ko ha Siu ia. Na'e houhau 'a e tu'í 'i he kākaa'i ia 'e hono kaungāme'á. Na'á ne folofola leva ki he kakai Siú 'e lava ke nau malu'i kinautolu. Na'e tokoni 'a 'Ēseta ke fakahaofi hono kakaí!

Te tau lava 'o lotu 'o kole tokoni ki he Tamai Hēvaní.
'E lava ke tau loto-to'a mo vahevahe 'etau fakamo'oní. ■

Mei he 'Ēseta 2-8.

Te u Lava 'o Tokoni ki he Ni'ihī Kehé ke nau Ongo'i 'Oku 'Ofa'i Kinautolu

TĀ FAKATĀTA A APPYL STOTT

**Fai 'e Palesiteni
James E. Faust
(1920–2007)**

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisi 'Uluaki

KO 'ETAU HIKINIMA POUPOÚ

*Ko ha konga lahi 'o e fakahinohino
fakalaumalié 'oku makatu'unga ia 'i
he'etau fengāue'aki lelei mo e . . . kau
palōfitá, . . . kau tangata kikité, . . .
mo e kau tangata mā'u fakahaá.*

'O ku ou fie lea fekau'aki mo e
ngaahi tu'unga toputapu 'o
kinautolu ko e kau taki lakanga
fakataula'eiki kuo "ui mo fili" (T&F
55:1) ke nau tataki 'a e Siasí 'i he
kuonga ní. . . .

. . . Ko hoku Ngaahi Tokoua [i he
Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá], ko ha kau tangata
lelei, faka'e'i'eiki, mo falala'anga, ta'e
hano tatau. 'Oku ou 'ilo'i honau lotó.
Ko e kau tamaio'eiki kinautolu 'a e 'Eiki.
Ko 'enau faka'amú pē taha ke ngāue
'i he honau ngaahi uiui'i ma'ongo'ongá
mo langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá
he māmaní. Ko hotau Kau Taki 'oku
ngāue 'i he kuonga mo e taimi ko 'ení,
'oku fakamo'oni'i, sivi'i, pea mo mo'oni.
. . . Ko honau lotó 'oku mā'a, ko 'enau
a'usiá 'oku ma'ongo'onga, ko honau
'atamaí 'oku māsila, pea ko honau potó
fakalaumalié 'oku mātu'aki loloto 'oku
hoko ai ia ko ha fakafiemālie ke te 'i
honau lolototongá.

. . . [Ko e taimi na'e ui ai aú, na'e
fale'i au] ko e me'a mahu'inga taha

'oku totonu ke u faí ko 'eku uouonga-
taha mā'u pē mo hoku kau Takí. . . .
Ne hoko mā'u pē ia ko ha me'a ne u
fie fakahoko 'aki e kotoa hoku lotó.

. . . Kuó u pehē ai ko e kongā lahi
'o e tataki fakalaumalié 'oku maka-
tu'unga ia 'i he uouangataha mo e
Palesiteni 'o e Siasí, kau Palesitenisi
'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Toko
Hongofulu Mā Uá—'a ia kuo hiki-
nima'i kotoa . . . ko e kau palōfita, kau
tangata kikitē, mo e kau tangata mā'u
fakahā. 'Oku 'ikai te u 'ilo pe 'e anga
fēfē ha'atau feongoongoi kakato mo e
Laumalié 'o e 'Eiki 'o kapau 'oku 'ikai
ke tau faaitaha mo e Palesiteni 'o e
Siasí mo e toenga 'o e kau palōfitá,
kau tangata kikité mo e kau tangata
mā'u fakahaá. . . .

'Oku ou na'ina'i atu ki he kāingalotu
'o e Siasí ke mou poupou'i 'a e Palesi-
teni 'o e Siasí, Kau Palesitenisi 'Uluaki,
Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá
mo e toenga 'o e Kau Taki Mā'olunga
'o e Siasí, 'aki 'a e kotoa hotau lotó
mo e laumalié. Kapau te tau fai ia, te
tau tū'uta ki ha taulanga malu. . . .

'Oku fie mā'u foki ke tau tokoni'i
mo poupou'i hotau kau taki faka-
lotofonuá he kuo "uiui'i mo fili" foki
mo kinautolu. 'E lava ke mā'u 'e he
mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ni ha fale'i
mei ha pīsope pe palesiteni fakakolo,
palesiteni fakasiteiki pe fakamisiona,
pea pehē ki he Palesiteni 'o e Siasí mo
hono kaungāngāué. Na'e 'ikai kole 'e
ha taha ia 'o e kau takí ni hano uiui'i.
'Oku 'ikai ha taha ia 'e haohaoa. Ka
'oku nau hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e
'Eiki, na'á Ne uiui'i kinautolu 'o fakafou
'i he ni'ihī 'oku 'i ai 'enau totonu ki ha
tataki fakalaumalié. 'Oku 'i ai e totonu
'a e ni'ihī kuo uiui'i, hikinima'i mo
vahe'i, ke nau mā'u 'etau poupou. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2005.

EDMUND BLAIR LEIGHTON (1852–1922), *THE BLIND MAN AT THE POOL OF SILOAM*, 1879, TĀ VALVĀU FAKĀLANU, NĪSĪ E 40 X 50 1/4 MUSUIME ʻAATI O E UNĪVĪSĪ KO PĪKĪHAMĪ TONGĪ, FĀKĀTĀU AKI E PĀNGĀ NĀE FOAKI E JACK R. WHEATLEY, 2014.

KO E TANGATA KUI 'I HE ANOVAI 'O SEILOAMI, TĀ 'A EDMUND BLAIR LEIGHTON

"Pea talaange 'e ia 'o pehē, Ko e tangata 'oku ui ko Sisū na'á ne ngaohi 'a e 'úmeá, 'o ne pani hoku mata, pea ne pehē kiate au, 'álu ki he anovai ko Seiloami 'o kaukau: pea na'á ku 'álu 'o kaukau, pea u 'á ai. . . ."

"Ka ne 'ikai 'i he 'Otuá 'a e tangatá ni, 'e 'ikai faa fai 'e ia ha meá" (Sione 9:11, 33).

KAKAI LALAHI KEI TALAVOÚ

**KO HONO VAKAVAKAI'I
HO'O "FAKA'UHINGÁ"**

*Ko e hā e me'a 'okú ne faka'ā'ai
koe ke mo'ui'aki e ongoongolelei?*

44

TO'U TUPÚ

**FOUNGA 'E LAVA
AI 'E HE LAUMĀLIE
MĀ'ONI'ONI 'O
AKO'I KOÉ**

50, 56

**NGĀUE'I HE TAIMÍ
NI 'A E KAHA'U
'OKÚ KE FIE MA'Ú**

62

**KONIFELENISI LAHÍ
FOUNGA 'E NIMA
KE AKO AI MEI HE
KONIFELENISÍ**

50, 54,
58

SIASI'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONI'ONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ

4
0214754900
6

TONGAN

